

עוֹרֵשׁ

יוני 1982 - תשמ"ב

1

הצדק והחברות בשנים

"שָׁרֵשׁ" הוא רבעון בלתי תלוי המנסה להתמודד עם הבעיות החשובות והשאלות הנוקבות של הווייתנו. מטרתו היא לסייע לקוראיו להתעמק בסוגיות אלה ולהזמין לנקוט עמדה אחראית כלפיהן. בדרך כלל, אין לבעיות ושאלות אלה ניתוחים שיש דיעה מוסכמת עליהם, או פתרונות פשוטים. מצד שני, אי אפשר להימנע מניתוח, מהצעת פתרונות, מנקיטת עמדה. אנו חיים בעידן העימות הרעיוני, עימות הלוקה, על פי רוב, בשטחיות ובמקרייות. כנגד השטחיות, נשאף להפגיש אישים בעלי שיעור קומה מאופקים שונים, ונבקשם להציג דעותיהם, זה לעומת זה, במירב הבהירות והכנות. כדי למנוע מקריית במפגש דיעות אלה, יוקדש כל גליון של "שָׁרֵשׁ" לנושא אחד בלבד.

אי-תלותו של כתב העת תאפשר לו להציג מגוון רחב של עמדות, כאשר הקריטריון היחיד לבחירת מאמר יהיה תרומתו הצפויה לבירור השאלה שעל הפרק.

מקווים אנו להגיע בכך לאובייקטיביות מירבית – אם כי גם זה לא תישאר, ודאי, מוגבלת. אבל גם יומרתנו מסוייגת: לא "וישלפו" פתרונות אשר רק חיכו לבמה מארכת: המטרה היא לכונן נקודות משען לחשיבה מעמיקה על הבעיות שיועלו. "שָׁרֵשׁ" מצפה גם להשתתפות פעילה של קוראיו: חלק נכבד של כל גליון (להוציא הראשון) יוקדש לפולמוס ציבורי על הנושא שהוצג בגליון הקודם.

כל שכתבו יהיה בצעידת צעד קדימה לקראת הבנה טובה יותר של הבעיות הגדולות המעסיקות אותנו.

צדק חברתי בישראל

התביעה לצדק חברתי פועמת בלב רוב בני האדם, וכבר מימי קדם הייתה לאחד ממאפייניו של עם ישראל: כך, עיקר מגמת הנביאים התבטאה בקריאה להימנע מעוול; לעומת דרישה לצדק המופנית למערכת המשפטית, כוונה זעקתם לחמש ולעול החברתי שהתפתחו בימיהם. לפיהם אי-צדק חברתי הוא העוול הנגרם לפרט או לקבוצה מעצם מיקומם בחברה. תפקוד לקוי זה הוא הנותן, לדעתם, טעם של קללה לחיים הציבוריים.

גם בימינו, הרצון לבנות חברה צודקת היה משותף לכל זרמי הציונות, אשר ראו בעמידה במשימה זו תנאי הכרחי להצלחת התקומה הלאומית.

עד כמה הצלחנו להגשים אידאל נבואי זה, שעליו חלמו הציונים הראשונים! התשובה תתקבל מניתוח המסגרות החברתיות הקיימות, ואפשרויות התפתחותם של הפרט והכלל בתוכם.

תחום אחד הוא, איפוא, התחום הכלכלי-מוסדי; זהו המישור בו מתנהלים רב הדיונים ורב המאבקים החברתיים.

כאן, חשוב יהיה לתת את הדעת על הקריטריונים האלה:

איך מתחלקת "העוגה הלאומית", מהי ההשפעה של נטיית החברה הישראלית לכיוון של חברת שפע, מהי תרומתן של המסגרות הקיימות, ובעיקר הפוליטיות והסוציאליות. תחום אחר הוא זה האנושי:

ברמת הפרט, מה מידת אפשרותו של היחיד להגשים את הטמון בו, לפתח בכבוד את תכונותיו המיוחדות לו?

ברמת הכלל, יש לבחון הן את המצב האובייקטיבי והן את התודעה והשאיפות המתפתחות בקרב הקבוצות השונות בארץ, וכאן יש להתייחס במיוחד לבעיית יחסי העדות.

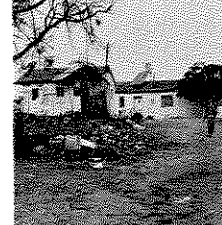
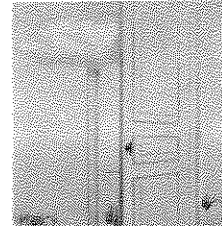
יש גם יחסי גומלין בין שני תחומים אלה, והם מחייבים ניתוח מורכב – בחינת השפעת המוסדות על עצמאות הפרט, השפעת הפרטים על המסגרות החברתיות, וכיוצא בזה.

הלקחים שנפיק מלימוד מעמדה של החברה הישראלית היום חשובים במיוחד:

– אין מדובר בלימוד "אקדמי" גרידא: השאלה המעסיקה אותנו היא שאלה קיומית, וכל אחד ואחד מאתנו מעורב בה.

– ניתן להסיק את אופי הפתרונות שיש לתת, ובייחוד אם יהיו קלים או קשים, האם דרוש שכלול או שינוי דרסטי. בכל מקרה, נחוץ העזר להציע פתרונות.

אין המערכת מתימרת למצות את הנושא בהצגה ארבעה מאמרים. אך, אנו מקווים

הסגולה האבודה – מאת רפאל בן שושן

המחבר עומד במאמרו על ההקשר בין צדק חברתי היום בישראל לבין מה שהוא מכנה הקונפליקט העדתי. מי שהיה בעבר עוזר השר כ"ץ תוקף בחריפות את התפיסות הנפוצות הודות למשבר העדתי הפוקד את חברתנו. הוא פורש לפנינו גישה מקורית המנדירה אשכנזים ומזרחים כמעמדות. הוא מנסה גם להוכיח כי צדק חברתי יושג רק אם ייפתר העימות העדתי, ודבר זה יתאפשר לדעתו רק ע"י מאבק אוטונומי של המזרחים, ותחילה במישור הפוליטי.

צדק חברתי: חובות מול זכויות

ראיון עם פרופ. ש.נ. אייזנשטדט

פרופ. ש.נ. אייזנשטדט הוא מרצה לסוציולוגיה באוניברסיטה העברית וחבר מוסד ון ליר.

שיחתנו עמו נסבה על היחס של מדעי החברה לבעיית הצדק החברתי, על הטמון בחברת השפע, על הבעייה העדתית הפוקדת את חברתנו, על שירותי הרווחה, וכן על הגורמים העלולים לסכן השגה וקיום של צדק חברתי.

לבסוף, ביקשנוהו להתייחס לביקורת על הגישה הסוציולוגית של קליטה באמצעות מודרניזציה, גישה אשר זכתה לכינוי: "הגישה האיזנשטדטית".

גאולת האדם – מאת הרב ד"ר אליהו זייני

בספרו "על פרשת דרכים", הבלויט אחד העם כי הצדק היה לערך עליון וכמעט בלעדי של נביאי ישראל. למעלה מאלפיים וחמש מאות שנה הלפו מאז התנבא הנביא האחרון, אך עם ישראל המשיך לשאת את דגל הצדק והצדק החברתי.

ביקשנו את הרב ד"ר אליהו זייני, רב הטכניון ומרצה למתמטיקה באותו מוסד לפרוש לפנינו מה בפייה של תורת ישראל היום על הצדק החברתי.

הרב זייני סוקר בצורה ביקורתית את התפיסות השונות על צדק חברתי בעולם, מציג את הגישה התורנית, ומתאר יישום גישה זו לבעיית הצדק החברתי היום בישראל.

ההתארגנות מלמטה – ראיון עם מיכאל פרן

כבר למעלה מעשר שנים, מטפל מיכאל פרן בבעיות חברתיות מעשיות: נוער עברייני, עבודה קהילתית, הקמת תנועת ה"אוהלים", תרבות שכונתית, וכיוצא בזה. ביקשנוהו לתאר איך מצטיירת בעיית הצדק החברתי בעיני איש המתמודד איתה יום-יום: מה הן לדעתו הבעיות הקונקרטיים החשובות, מה טיבה של העזרה הסוציאלית (ואיך היא צריכה להיראות), ומהי תרומתה של תכנית שיקום והתחדשות השכונות.

שמאמרים אלו יכולים לפתוח את הדיון: "שָׁרֵשׁ" ישמש במה לויכוח ציבורי. תגובות (הערות, דעות או ביקורות) שתשלחנה קריאה פוריה! המערכת

3-10

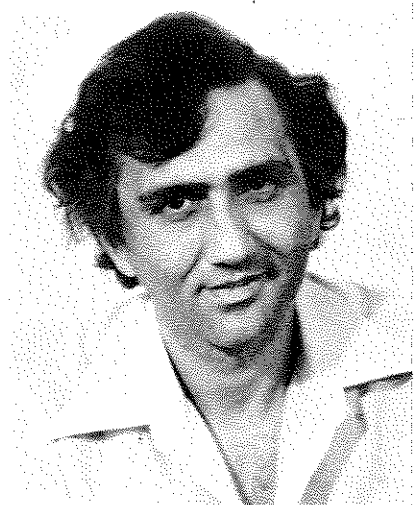

רפאל בן שושן

צדק חברתי בישראל:

הסגולה האבודה

"...ויכשילום בדרכיהם שבילי עולם ללכת נתיבות דרך לא סלולה..."

רפאל בן שושן, מי שהיה עוזר השר כ"ץ, וכעת הוא חבר בקיבוץ געש: "כללוש דבר, לא מסורתיות מזרחית, לא אפלייה מכוונת ולא דיכוי תרבותי מתארים ומסבירים נכון את המבנה החברתי בהקשרו אשכנזי-מזרחי."

וזמנים, אלא הוא פרי תקופה ומתייחס לקיבוצים אנושיים שונים - לפי מיקומם החברתי הכולל. ברם, למרות יחסיות אנושית וחברתית זו, מונח הצדק החברתי מבטא מאוויים יסודיים בתוך כל חברה. בכל העיתים והזמנים, ציווי הצדק החברתי טמון בחובו דרישה תקיפה להימנע מניצול עמדת כוח שנוצרה במסגרת החברתית: "גר, אלמנה ויתום לא תונו", חוזר ומדגיש התנ"ך; והכוונה לאלה שנותרו ללא מערכת מגן. דרישה זו הניחה מראש שיש משפט לא-היסטורי בפניו נותנים דין וחשבון, ולכן, עד סף התקופה המודרנית, צדק חברתי וצדק חד הם.

בימינו אנו, שעה שיש לעם ריבונות על מעשיו ואורח חייו (ועל המשפט), אין המערכת המשפטית משמשת עוד כלי זיין לקיומו של צדק חברתי כבעבר. כיום המערכת המשפטית היא כלי לקיומו של צדק בתוך מבנה חברתי היוצר, והניזון, ממצאות נתונה. מבנה זה גורר, מעצם הגיונו הפנימי, ש"גר, אלמנה ויתום תונו": לחיות לפי כללי הצדק, פירוש, על פי רוב, לחיות בתוך רקמות של עוול ולהזיזן מהן. מקרבה של צרה זו נולדה מפלצת שזרעותיה חובקות עולם: המדינה המודרנית. ועליה הוטל התפקיד לחתור תמיד לעבר אופקים קיימים-לא קיימים של הצדק החברתי. חתירה זו, אמנם, היא שמנווטת את הספינה, אך היא בד בד עם זה מרחיקה בעקביות את האופקים. בדיוננו להלן, ננסה להסביר כיצד קרה שבמדינת ישראל, נושא הצדק החברתי מתמקד סביב העימות המזרחי-אשכנזי, במסגרת הכוללת של חברה השרויה במשטר כלכלי ופוליטי נתון. עימות זה הוא ווקטור יסודי במפה החברתית שלנו. ולרע, סביבו יתמקדו סערות הרוחות הפרטיות והחברתיות, זהו גולם שנוצר וגדל בצל שהטילו חכמי הדור הבבל פיהם. שלילת קיומו לאורך שנים רק פיטמה אותו, והיום הוא פורץ לגבות את חובו.

סתירה וסתירת לחי

הזכרנו את יומרתה של החברה המודרנית לאוניוורסאליות. בחברה זו, שמים את הדגש ביכולתו, בכשרונו ובחריצותו של הפרט בתורת גורמים מרכזיים להצלחתו או לאי-הצלחתו החברתית. אותה חברה מניחה גם שיכולת וכישרון מתפלגים פילוג נורמאלי, ואין ציבור שנולד עם אות קין על מצחו, אין בה לא "גבעונים" ולא חצאי אדם. לכל נולד מובטח עולם ומלואו: אם רק ירצה בכך, הוא מזומן לסעודה. והנה, המציאות עגומה עד מאד, ומזומני הסעודה ספורים הם, ורוב הנוכחים הם כטבחים ורוקחים לה. סתירה זו בין הזימון המוצהר לבין אי

נושא הצדק החברתי אינו יורד מסדר יומה של חברתנו למן ראשית קיומה. מתחילה, שילבה התנועה הציונית שאיפה לקוממיות מדינית עם קיומה של חברה אחרת, השואבת ממסורתה ההומאנית של היהדות. אחרת: אחרת ביחס לחברות הגויים. בזמן ההוא, הבעייה המרכזית שהחברה האירופאית התמודדה עמה היתה הסתירה העמוקה בין ההצהרה על שיוויון, כעיקרון מנחה, לבין מציאות של התקוממות חברתיות. מכאן עולה כי המסד הרעיוני של התנועה הלאומית היהודית היה שזור כולו התייחסויות חברתיות. לכן, מיקומו המרכזי של מושג הצדק החברתי בהוויה הציונית נתפס כהכרח מחוייב המציאות, כניסיון חד-פעמי ליצור חברה משוחררת מן הכבלים שהעיקו על כל החברות האחרות בעולם.

והנה היום, במדינת ישראל, הצדק החברתי איננו עוד, כפי שנראה בהמשך, ערך מנחה ואינו מבטא ומתאר מציאות קיימת. במדינות וותיקות כבריטניה וארה"ב, אי-צדק חברתי איננו עובדה מהפכנית, במובן זה שגם העליונים וגם התחתונים בסולם החברתי משלימים עם מעמדם ואינם רואים בזירוגם, בנקודת זמן נתונה, שערוריה. לא כן בישראל! תסיסה ותביעה חברתית לשיוויון הזדמנויות אופייניים לשכבות רחבות של הציבור כאן, ואם כך, ברור שמושג הצדק החברתי אינו מושג מוחלט החותך ציבורים

"... מזומני הסעודה ספורים הם, ורוב הנוכחים הם כטב

השיוויון הברור והחותך בהזדמנויות, חדה וחריפה בארץ פי כמה. ישראל קיבצה בגבולה ציבורים שלא ניתן להם להפעיל יכולתם וכשרונותיהם בארץ מוצאם, והכריזה על שיוויון הלכה למעשה לעולים למדינה. השייכות לעם היהודי הוצגה ככרטיס כניסה בלעדי לחברת הגאולה החדשה. אך היו כנראה מבואות שונים לאשכנזים ולמזרחים, חלקם רחבים ויתרם צרים. האוניברסאליות הישראלית היתה סלקטיבית, תקפה רק לחלק אחד של אוכלוסית המדינה, וסתירה זו היא סתירת לחי מצלצלת למרקם הרעיוני היהודי הציוני. איך ולמה התפלגו האוכלוסיות בין חומרים דינאמיים ומשקעים כבדים? איך ניסה הרעיון הציוני להתמודד עם מציאות זו? מה היו מרכיבי ההסברה של הציונות, של האשכנזים והמזרחים?

ולכן, היות החברה שסועה ומקוטבת אינו פונקציה של התפתחות היסטורית בה למזרחים היה חלק; אלה באו להצטרף לגן עדן שהיה קיים, ורק איפיוניהם המסורתיים פרימיטיביים מנעו מהם להשתלב ולהיקלט ברמות היוקרתיות של הכלכלה והחברה.

ומכאן התרופה הנחוצה של הכחדה כוללת של האיפיונים האלו. דרך דה-סוציאליזציה. והרה-סוציאליזציה המתבצעת בו זמנית תלמד אותם איך לתפקד כבעל משפחה, פועל, פקיד, בוחר, נבחר, בעל הון, פרופסור, בנקאי ואידאולוג, שהרי החברה הישראלית היא אוניברסלית, וכל התחומים פתוחים לפני כל אדם בעל רצון טוב. לפי מודל זה של קליטה ומודרניזציה תובטח אחדות חברתית מתוך אחידות מודרנית ("האינטגרציה"). בכך תחזור החברה לגן העדן שהיה קיים לפני שעלית המזרחים גרמה לסטייה מזרך הישר.

מובן שבמודל אידאולוגי זה, כל דבר בעל גוון מזרחי ולו מועט, נראה כסוטה ופוגע בחזון הציוני. הדיכוי התרבותי ביטא את הרצון של העליות דאו לראות עצמן בברלין שבקפיצת דרך קבליסטית הועברה לקרקע של ארץ ישראל. אבל אותם מדעני החברה לא יצרו בתוך מגדל של שן, (על אף שבנו אוניברסיטאות שן חדשות). אלה ביטאו רחשי לב סובייקטיביים של ציבורים שעליית המזרחים היתה עבורם הזדמנות פז לשיפור ולקידום מעמדם החברתי.

האפליה השיטתית כנגמגום

התגובה התודעתית המזרחית לא היתה מוצלחת יותר בשנות ה-60-50. הושם הדגש על אפליה שיטתית ומכוונת של האשכנזים כלפי הספרדים ועדות המזרח, כרצון זדוני של השלטונות למנוע מלא אשכנזים גישה לשמנת החברתית. קל היה להפריך טענה זו: אותם השלטונות החלו מהר מאד לפתח מנגנוני סעד, מהם המזרחים היו אמורים להינות, כמו קצבאות סעד, קצבאות ילדים, סובסידיות למוצרי יסוד, טיפוח בחינוך, סובסידיות לבריאות ועוד...

ולכן, טענת האפליה רק עזרה לדובריה של הקטגוריה הכלכלית-חברתית המורכבת מאשכנזים לשים ללעג ולקלס את הציבור המזרחי, להציגו כבעל תודעה מזויפת, היוקד לבור ממנו הוא שותה, ובעיקר כציבור המהווה מעמסה על תקציב המדינה ועל משאביה. ואף על פי כן, התודעה השליחותית של האשכנזים מחייבת, למרות כפיות הטובה, להמשיך ולפתח את מוסדות התמיכה היקרים!!

פיצויי התרבות העדתית

בעשור האחרון, מול תודעה מזרחית מתגבשת, הדגש הוסט והועבר על

איור: אבי צרפתי

בחים ורוקחים לה"

המפה החברתית בארץ: דרכי קריאה

לוליינות סוציולוגית

נושא הצדק החברתי בארץ בעל תהודה עצומה לכל פרט, ובייחוד כי כל פרט משתמש בהסבר כדי לפרש את מיקומו שלו או של שכנו בחברה, והדבר אינו פוסח על חוקרים חברתיים. אם, כפי שאמרנו, אחד העימותים המרכזיים בארץ הוא העימות האשכנזי-מזרחי, הרי שההסברים הסוציולוגיים יהוו מערכת הצדקה של המיקום החברתי אשכנזי מזרחי, ובכך נהפכים לאידאולוגיה בידי ציבורים רחבים.

כך למשל, ציבור האשכנזים בארץ מסביר בגלוי ומצדיק בסתר את המבנה

החברתי כהתנגשות בין מודרניות למסורתיות. כשלונם של המזרחים נגזר או מחוסר יכולתם לקלוט את "ערכי המערב" בזמן קצר ("זהו עסק של זרות"), או מסירובם של המזרחים "להתמערב".

גישה אחת מדגישה את הצבר ההון החברתי-חינוכי-תרבותי הטבעי של ילד הנוול למשפחה אשכנזית. השניה מדגישה את הצד הרצוני: שתייהן מאשימות המזרח או המזרחים בנחשלותם. דהיינו, הקרבן של אי הצדק החברתי אשם בעצמו להיותו קרבן.

לוליינות קירקסית זו של האשמת הקרבן מתגנדרת בנוצות של מדע וניתוח אובייקטיביים. לדידי מנסחיה, החברה הישראלית מחולקת בין אלו שהם "החברה הטבעית", קרי המודרניים או האשכנזים, לאלה החייבים לעבור טמיעה, התאמה והפנמה, קרי המסורתיים או המזרחים.

בין עולי הארץ ובחורי הגולה, שונה היא, אינה אלא טענה עיוולת, מרושעת ואידאולוגית, - מטרתה אינה אלא שוב להטיל דופי בכלל ולהאשימו בפיגורו.*

רחוקה מפיגור ולא נמצאו בה רשתות אופייניות למסגרת תעשייתית מודרנית.

עליות טראומטיות

פתיחת השערים לעליות המזרח, מיד לאחר השואה, היתה חוויה טראומטית לעליות המקומיות: "לא לציבור זה

המלכוד

עליית קהילות המזרח מילפדה אותן

"... לא לציבור זה ייחלנו..."

לתוך מערכת שהלכה והתגבשה כלכלית וחברתית, על חשבונן. מלכוד זה היה בהפניית רובם של עולי המזרח לתפקידים משניים של שרתי עוצמות פוליטיות שהפכו עצמן עם הזמן לעוצמות כלכליות. זה הושג במערך שיטתי של שימוש בעבודה זולה, באמצעים הוניים ממשלתיים ובשיטות לחץ מתמיד לשבירת התנגדויות ספונטניות בעזרת ההסתדרות, המפלגות ורשת של ארגונים וולונטרים שבאו ללמד ולחנך ציבורים שהגיעו מ"עולם אחר".

ייחלנו". ציבור זה אכן היה ייחודי אף הוא: הוא חי תחת שלטון קולוניאלי ואיפיונו העיקרי בשנות ה-40-50 היה בדינאמיות הגדולה מאד המייחדת עולם המתנסה בנפילת החומות המוסדיות שבלמו אותו, ובאפשרויות העצומות הנפתחות בפניו בכלכלה ובחברה. ודי להזכיר את יהדות סוריה, מצרים, עיראק, לבנון, אלג'יר, פרס ואפילו מרוקו. הוכחה חותכת לכך ניתן לבחון בחיל הכלכלי והחברתי שיהדות זו עושה בחו"ל. הטענה כי "האיכות האנושית"

ההתנגשות התרבותית שבה מתנסה החברה הישראלית.

אך, גישה זו אינה אלא ספיח של הגישה הקלאסית של קליטה - מודרניזציה, שתיארה את העדתיות כמורשת העבר החייבת להיעלם עם הפיכת המזרחים למודרניים. יש אמנם קסם רב בתפיסה הטוענת כי תהליך ציוויליזטורי אינו מחייב דיכוי או אחידות תרבותית, וכי יש להזגיש את השוני התרבותי כמוקד זהות אשר יבטיח את זקיפת הקומה של האדם והאזרח. אולם, גישת העימות התרבותית מתעלמת מן התהליכים הקונקרטיים של פיתוח הציוויליזציה בארץ. היא יכולה לתאר אל נכון את מציאותה של תודעה מזרחית בחיפוש אחרי עצמה. אך היא אינה יכולה לתאר ולהסביר את העימות הקיים והנמשך בתוך המשטר הכלכלי-חברתי במדינה.

יש במצב זה טרגיות עצובה: הרצון הלוהט לתת לגיטימציה למזרחים דרך תרבותם משאיר כמונופול את התרבות הישראלית בידי האשכנזים, ולאט לאט יוצרים מזרחים מתועלים לתוך "היצירה העדתית" המהווה יצירה בעלת חן רב, אך יצירה משנית בלבד.

האשכנזים נשארים בעליה של הישראליות, המזרחים מבטאים פרטיקולריות תרבותית, התפרקות על מורשת פולקלור מהעבר, המהווה פיצוי פסיכולוגי עבור המזרחים הסובלים מסופת המודרניזציה.

מעין סיכום ביניים

כללו של דבר, לא מסורתיות מזרחית, לא אפליה מכוונת ולא דיכוי תרבותי מתארים ומסבירים נכון את המבנה החברתי בארץ בהקשרו אשכנזי מזרחי.

הייחודיות של העימותים החברתיים בישראל

האמנם משק מודרני

מדינת ישראל היא פרי של התנועה הציונית שבעיקרה, לפחות במוסדותיה המעצבים, היתה עד 1948 מורכבת מיוצאי אירופה. היא נולדה כתנועת הצלה בשעת חירום הממשמשת ובאה על יהדות אירופה, ולכן בתודעתה ובפעולותיה לחמה את מלחמת הקיום של יהדות מזרח אירופה. אבל, לא רק זו! למרות שלילת הגולה והיהדות שאיפיינו את בוני היישוב, היתה קיימת תודעה של ייחודיות יהודית שהוצגה רבות כשליחות לאנושות, כאשר נושאיה הם יהודי מזרח אירופה.

מירב המאמץ הציוני הושקע בעליה, במאבק המדיני, ובעימותים רעיוניים בקרב היישוב, ולא בבנית כלכלה "מודרנית". מדינת ישראל בשנותיה הראשונות היתה מדינה חקלאית לא

גורמים מרכזיים בתהליך זה (שיפור כללי)... היו נכונותם וכשרונם של היהודים לנצל הזדמנות זו שבאה להם כאלו מהשמים. מבחינה זו עלו לא רק על האוכלוסיה המוסלמית, אלא גם על בני אומות אחרות, כולל יוצאי ארצות אירופה שישבו שם. תהליך השחרור על כל תוצאותיו שנמשך באירופה כמה וכמה דורות נתקיים בצפון אפריקה (בעיקר באלג'יר, אך גם בטוניס ובמרוקו) בתקופת זמן לאין ערוך יותר קצרה. תכופות, במשך דור אחד בלבד ואף פחות מזה. מציבור אזרחים מדרגה ב' ג', ללא זכויות, ללא השכלה וללא לחם. שתנאי חייו היו קשים מנשוא. הפכו יהודי ארצות אלה, שוב בעיקר באלג'יר, ופחות מזה, אולם במידה ניכרת למדי גם בטוניס ומרוקו לאזרחים שוויוניות, בעלי רמה אינטלקטואלית חשובה למדי שעלו בהרבה על שאר חלקי האוכלוסיה הכללית, ואף מצבם הכלכלי השתפר, כאמור, במידה לא מעטה. זה אחד התהליכים הבולטים מסוג זה בתולדות החברה. א. טרסקובר (שבטי ישראל, כרך ג')

* ראה פרופ. מיכאל ענבר ופרופ. חיים אדלר:

"Ethnic Integration in Israel, N.J. Transaction Books (1977)

והשווה ביחוד טבלאות בעמ' 30 ו 36 בספר זה, המראים על ההשוואה בחלוקת העבודה

חסימת השור

לכן, אין מה להזכיר כאן צדק חברתי: מושג זה בעל משמעות כאשר הקהילה היא אוניברסלית. אין חובה בצדק חברתי למי "שאינו שייך", למי ש"מחוץ לעדה". הלכות הנשך בימי הביניים היו שונות אם התייחסו לק"ק או לעולם הנוכרי. (ראה גם התייחסות המדינות האירופאיות לפועלים הזרים המועסקים בהן). ואכן, יהדותן לא עמדה להן לעליות המזרח כדי להתקבל לתוך הקהל. מערכות הצדק שפותחו היו שונות בתודעת הציבור האשכנזי בארץ: מערכת אחת למזרחים ("ובקזבלנקה היה לכס טוב יותר") – כקריאתו של לוי אשכול ז"ל, ומערכת אחת לאשכנזים ("אל תחסום שור בדישו" – להזכיר שוב את לוי אשכול ז"ל).

מזרחים-אשכנזים: קטגוריות חברתיות-כלכליות

קונקרטי, אם נבדוק את המסה

עוד לא קם לנו האומן או ההוגה שיטבע בים הסבל, העצבות, התדהמה והשיטוק שהיו מנת חלקם של עולי המזרח. כולם אבות לכעס העצור במשך דור, העומד בפני התפרקות שתשאיר רבים כולל המתפרקים "מזועזעים".

ניצול עמדה

ההשתלטות החברתית על ציבורי המזרח לא נבעה מעיקרה מעמדת פתיחה אשכנזית טובה יותר. היא התאפשרה תוך ניצול עמדת כוח שהתגלגלה בידי השכבה השלטת, לא כניצול לצרכי רווחתה הכלכלית, אלא ככלי להמשך שלטונה, שהפך לתכלית בפני עצמו.

והמניפולציה הפוליטית שהיתה ללא ספק מוצלחת, גזרה באין מפריע את המניפולציה הכלכלית. זמינותו של ציבור ללא מגן טבעי יצרה איפא הזדמנויות בלתי נדלות לבניית יחסי תלות המאפיינים מערכות בהן, כתוצאה מתנאים היסטוריים, ציבור חלקי משיג עמדת כוח לא מבוקרת.

הקריטיקה בכל אחד משני הציבורים, נקבל שתי קטגוריות כלכליות חברתיות, מזרחים ואשכנזים, כאשר הרוב המכריע של התפקידים הלא יוקרתיים מבוצעים ע"י יוצאי קהילות המזרח* אי אפשר לתאר מציאות זו במושג של פער חברתי, המזכיר צורך במאמץ חברתי (קרי של המוסדות השלטוניים) לסגירת פערים, ואשר אינו מתאר את חוסר הגמישות של המבנה החברתי בארץ.

עוד פחות קולע ממנו הוא המושג של "בעיה עדתית", המתיימר לתאר במקרה הטוב מגבלות תרבותיות המונעות הצלחה חברתית, או במקרה הפחות טוב אשליה תודעתית של המזרחים ("שום מדינה בעולם אינה יכולה להתפאר בהישגים החברתיים של מדינת ישראל, ועוד תוך זמן כה קצר"). למושג "בעיה עדתית", משמעות אידאולוגית אשכנזית מובהקת. הרבה יותר נכון לתאר את החברה שלנו כחברה הנתונה בקונפליקט

* לתאור מפורט של חלוקת העבודה העדתית בארץ, ראה שלמה סבירסקי: "לא נחשלים אלא מנוחשלים" (פרק II).

"... עוד לא קם לנו האומן או ההוגה שיטבע בים הסבל..."

עדתי. מונח זה מדגיש את הזהות של העימות החברתי והעדתי בארץ. אמנם, נשאלת השאלה: האם ניתן לזהות את שתי הקבוצות בצורה החותכת המוצגת כאן, ואין המציאות מגוונת הרבה יותר? האם אין אנו עדים היום לפריצה של ציבור מזרחי לתוך מערכות החברה?

המדדים האובייקטיביים

ראשית, הסטטיסטיקה בארץ מחלקת יותר ויותר את נתונה לפי ארץ המוצא. סטטיסטיקה שלא הדגישה את המרכיב העדתי הניחה את חוסר חשיבותו, והתעניינות זו היא סימן של התפכחות. אם ניקח תחומים מרכזיים כמו למשל חלוקת ההכנסה לנפש, צפיפות דיור, חלוקת הרכוש, שליטה על זרמי הון ומערכות פיננסיות, על מערכות פוליטיות, על קונצרנים או גופים ציבוריים גדולים, על אמצעי תקשורת, או חלוקה בין פקידות בכירה לנמוכה, ונבדוק בתוך כל אלה אלו קריטריונים משמעותיים ואלו לא, אלו תפקידים יוקרתיים ובעלי השפעה ואלו רק ייצוגיים, יתברר שהקטגוריות מזרחים ואשכנזים אכן קיימות ומבטאות מציאות חברתית בעלת מבנה נוקשה, שאין בזריקות העידוד האוניברסליות של פעולות הרווחה כדי להגמישה (ראה חלק זעיר מן הסטטיסטיקות בסוף המאמר).

המדדים הסובייקטיביים: תודעה מזרחית

יצירת מנגנונים לשיכוך כאבים (הרווחה) הציגו את הקונפליקט העדתי בארץ כבעיית המצוקה המזרחית; אך זו הינה רק סממן! דרך הדגש על מצוקה, הלכה והתגבשה תודעה מזרחית, והיא תוארה רבות כמצוקה סובייקטיבית, דהינו ראיית הפרט את עצמו והקבוצה אליה הוא שייך בשלילה. תודעה זו קרמה עור וגידים תוך הזהות עצמית עם תאור עדות המזרח כציבוריות חורקת ביחס לישראליות, שהוגדרה כאמור לפי הדפוסים והאפיונים שנוצרו בקרב היישוב הוותיק.

תודעה זו של שלילה עצמית נמצאת בתמורה מהירה, והסיבה לכך היא המהפכה הדמוגרפית המתחוללת בקרב עדות המזרח.

חוט השדרה של העדות היום מורכב מן הדור השני שצמח בארץ, ושלא ידע את טראומת העלייה, על מעברותיה, לשכות העבודה שלה, שרירותה של הפקידות והבוז המופגן על ידי "הקולטים"; דרכו עדות המזרח נהפכים למזרחים, דהינו

ציבור בעל תודעה עצמית המאופיינת היום ע"י תרבות של זעם, של תרבות ייחודית מתגבשת (לדוגמא "שמירת המסורת" במנותק מההלכה וממשמעותה), ושל הרגשת היותם "מובדלים" ביחס לאשכנזים אוכלי השמנת.

לאורך כל המאמר, יש שימוש במושג מזרחי כמושג חברתי מסביר, אלטרנטיבי למודרניזציה. זוהי תרומתו המהפכנית של ד"ר שלמה סבירסקי ("לא נחשלים אלא מנוחשלים"). המושג על משמעותו תוקע שורשים עמוקים בשפה העברית.

קשה להגדיר תודעה קבוצתית, אך קל לראות אותה בפעולה: ויותר מכל מחקר או סקר, אפשר לבחון קיומה של תודעה מזרחית מתבדלת דרך הבחירות האחרונות, הן בהתנהגות והן בדפוסי ההצבעה; התזוזה המאסיבית לליכוד-תמ"י של ציבורים מזרחים שונים רק מאשרת את האמור לעיל. התודעה

המזרחית נמצאת בהתגבשות מואצת, ויש סממנים ברורים שהיא מנסה להגדיר את האינטרס הקונקרטי שלה ובכך גם לעצבו. סממן כזה אפשר למצוא בדרישה התקיפה לייצוג מזרחי בעמדות השליטה החברתיות. דרישה זו נגזרת מתוך התייחסות לעליות החברתיות לפי השתייכותם אשכנזית מזרחית. הלגיטימציה לעמדת היוקרה החברתית לפי כישורים, השכלה, וכד' הולכת ומתעמעמת אם המערכת יוצרת מאסיבית עליות אשכנזיות, ולכן קריטריוני הברירה והסינון על פיהם ממוינות עליות אינם נתפסים כבעלי תוקף מחייבים; יש הגיון רב בעמדות של תפיסה זו: עליות מתגבשות מעצם תפקודן כעליות, ולא דווקא מעצם התאמתן לתפקידי יוקרה. אין התפקיד נוצר רק ע"י איכות הפרט המגיע אליו; איכות זו מתעצבת ע"י עצם מילוי התפקיד.

התקוממות מזרחית

הזלזול הציבורי המופגן כלפי ממלאי תפקידים פוליטיים מזרחים, לדוגמא,

* ראה גם: ד"ר סמי סמוחה: (1978) Israel: Pluralism and Conflict

הוא אות לכך שהתפקידים היוקרתיים נתפסים כשמורה מונופוליסטית לאשכנזים, ולא חשוב שרובם המכריע של ממלאי התפקידים האשכנזים מוערכים כבינוני ומטה. (ושוב תפיסת המודרניות האשכנזית בפעולה).

"המזרחים - בחוץ", בתוך שכבת השליטה, מהווה את אחד הגורמים המרכזיים לגיבוש מזרחים השואפים לעמדות יוקרה כציבור נבדל בתודעתו. המיקוד הרב על איוש עמדות היוקרה מהווה ביטוי, כאמור, לקיומה של תודעה מזרחית, אך גם מהווה קטליזטור ליצירת אותה תודעה.

ההזדהות של הדור השני עם מפלגת החירות, שהזכרנו לעיל, מבטאת שתי תופעות של התודעה המזרחית: הראשונה, הפניית עורף לתנועת העבודה המזוהה יותר יותר כמסגרת אשכנזית (והנהפכת לכזו מעצם הרכבה), ומכאן אי-הזדהות עם העולם האשכנזי; השנייה הזדהות לאומית דרך "חירות" המבטיחה תודעת האחדות - הלאומית המבוקשת. התקוממות מזרחית היא התקוממות בתוך מדינת היהודים, כנתון שאין עליו עוררין: לכן, אין לרק"ח כמסגרת אנטי-

ציונית, ולא לחולמי חלומות מבית מדרשו של אש"ף לבנות על בני ברית "טבעיים".

אגב, העמדות הלאומניות הן פונקציה של התזוזה לליכוד; המבטאת זרם מחאתי חברתי עמוק; היא לא נגזרת מתנועה רעיונית לקראת לאומנות: לרב כך מוצג, ומביאים להוכחה מכלול ערפילי עבה של הסברים פסיכולוגים, דרכם מנסים להוכיח ששנאת זהר, חוסר הסובלנות והאלימות המילולית של הלאומנות המזרחית הם פועל יוצא של מרכיבים תרבותיים "לא אירופאיים"; כזכור, הטוטאליטריות היא המצאה של המזרח!!

המזרחים: מעמד מתגבש?

הגדרת המעמד, ככל מושג חברתי, קשה היא במיוחד, שהרי המציאות החברתית מגוונת הרבה יותר מכל מודל הבא לתארה. המשמעות המקובלת של מושג "מעמד" קשורה לקיומו של משטר קפיטליסטי, ולחלוקת האוכלוסיה בתוכו לרבדים שונים של בעלי אינטרסים מנוגדים.

ננסה לראות איך מושג זה פורה ביותר לתאר את הקונפליקט המזרחי-אשכנזי, אם נגדיר מזרחים ואשכנזים כמעמדות בפני עצמם, אך, ראשית עלינו לבחון את משמעות המונח "מעמד".

המעמד: בעלות או אי בעלות על אמצעי הייצור

התייחסות כללית למעמדות קושרת אותם עם בעלות או אי בעלות על אמצעי הייצור והנה, האידיאולוגיה השלטת שמה את הדגש על מקוריות משטר הבעלות בארץ, כאשר שני שלישים של המשק (הכוונה לסקטור התעשייתי והסקטור השרותי היצרני) נמצאים בבעלות ממלכתית (מדינה) או ציבורית (הסתדרות), ולכן במשטר זה אין דליפה של עבודה עודפת ל"מעמד נצלני". לפי היגיון זה, אין משטר מעמדי בארצות קומוניסטיות שהרי כל הבעלות נמצאת שם בידיים ציבוריות.

אבסורד זה מבלית את אי התאמתה של הגדרת המעמדות לפי קריטריון זה. ברם, הגדרה זו כיסתה על תהליכים קונקרטיים שאיפשרו חלוקת עבודה עדתית "לגיטימית", שהרי משק זה אינו יכול, מעצם מהותו, לשרת אינטרסים פרטיקולאריים, אלא רק ציבוריים או "פועלים". לפי היגיון בולשביקי זה, כל התנגדות תהיה קונטר-רובולוציונית ואר מוסרית בבת אחת*. ולכן, ההסתדרות כמוסד לא הגנה ולא חיזקה תופעות של הגנה עצמית שעדות המזרח ניסו לארגן,

* פנחס לבון (המצוטט במחברות למחקר ולביקורת).

אלא עזרה לדכאן ביד רמה, ונתנה יד לתהליך ה"צודק" של "פרודוקטיביזציה" של עדות המזרח, שגרר כמובן תגמולים שונים לפי מקצועות ומיקום במערכת הייצור.

המעמד: שכירים - לא שכירים

משמעות אחרת הניתנת למעמד בשפה היומיומית מתכוונת לחלוקה בתוך המשק בין שכירים ללא שכירים; ומכיוון ש80% מכוח העבודה בארץ שכיר הוא, סימן שרובה המוחץ של האוכלוסיה משתייך למעמד הפועלים המיוצג ע"י מוסדותיו הטבעיים: ההסתדרות ותנועת העבודה.

ושוב כאן, המושג שכירים - לא שכירים כממייין מעמדות אינו בודק את המרקם בתוך כל קטגוריה (גם טייס אל-על וגם פועל הדחק שכירים...), ומיקוד מאבק חברתי סביבו (כמו בנושא המיסוי בין שכירים ועצמאיים) מבטא קריאה לא נכונה של המפה, ולא פעם הוא אידאולוגי ("אנחנו בעד הפועלים מכיוון שאנו נלחמים בלא שכירים").

המעמד: פועלי הייצור

תפיסה אחרת מנסה להגדיר את המעמד במשמעותו הצרה: ציבור פועלי הייצור (הגדרה הבאה מן המורשת הלניניסטית), ולפי זה המאבק יתרכז סביב שיפור תנאי השכר והעבודה של פועלים אלו. האירוניה שבדבר היא שהשכבה השלטת כלכלית תומכת בכל לב בגישה זו, שהרי גישה זו זורשת התערבות המוסדות לבלימה של תנאי השכר והעבודה של ציבורים אחרים. דוק ששיפור המעמד היחסי של עובדי הייצור גורר צבירת רווחים מהירה יותר, על אף העלאת הוצאות הייצור. לפי זה יובן השילוב המדהים בין איגודים מקצועיים ותעשיינים נגד הממשלה. ברור שגם גישה זו אינה מסבירה את הדינמיקה בחברה הישראלית, והמאבק המבוטא על ידה ממוסד ושמרני.

שלוש ההגדרות הנ"ל למרות ההבדלים ביניהן בעלות קריטריון משותף: הן בודקות מיקומו של ציבור ביחס ליכולת השליטה והעיצוב החברתיים.

המעמד: טווח השליטה על מערכות חברתיות

הגדרת המעמד כטווח השליטה על מערכות חברתיות מאפשר לנו בדיקה סטטית ודינאמית של ציבורים מעמדיים: במערכת הייצור בין בעלים/מנהלים לעומת עובדים, במערכת ההכנסה בין בעלי שליטה על הצריכה החברתית ואחרים, בצורת חיים בין משתייכים לתרבות השלטת ואחרים, במערכת השלטונית בין בכירים ומשתתפי זוטא וכד'.

צילם: יונתן וייל

מעמדות ודמוקרטיה

פתרונות מדומים

קשה לראות תזוזה משולבת ע"י הקניית חיזוק אפלייתי למזרחים. כזה משפר את הרמה הבינונית המזרחית, הוא אינו מפנה מבצרי יוקרה, אינו יוצר הצבר הון, ואינו מבטיח כניסה לאוליגרכיות הפוליטיות, ובדאי לא פריצה בשלושת המרכיבים ביחד!

בתוך חברה מודרנית, בה רוב התפקידים כבר ממוסדים, קשה גם לראות עשייה מזרחית "חדשנית" וזאת משתי סיבות:

א. תהליך האוניפורמיזציה החברתית תרבותית בארץ, דרך אמצעי התקשורת ההמוניים אינו משאיר חלל ריק לפעולה מזרחית. אותו תהליך קורה לתנועות פועלים מאז שנות ה-20 והללו רואות את יצירותיהן הולכות ומדלדלות. הקהילה

וכך, אנו מוצאים שילוב מובהק של מרכיבי המעמד בשתי הקבוצות אשכנזים ומזרחים, הן בהנאה מהמשאבים הכלכליים, הן ביוקרה החברתית, והן בעוצמות הפוליטיות. כמשתייכים לקטגוריות שונות, אשכנזים ומזרחים אינם משתלבים, בתוך המשטר הדמוקרטי באופן זהה. משטר זה היה אמור להבטיח הזדמנות שווה, וזו אינה יכולה להתממש, מעצם טבעו של משטר מעמדי המתאבן ומחדש עצמו לפי קווי הפרדה שהוא יוצר.

השילוב של עושר, יוקרה ועוצמה פוליטית יוצר יחסי גומלין בין שלושת המרכיבים האלו, כאשר האחד מעודד את השני אצל האשכנזים והאחד מושך את השני למטה אצל המזרחים.

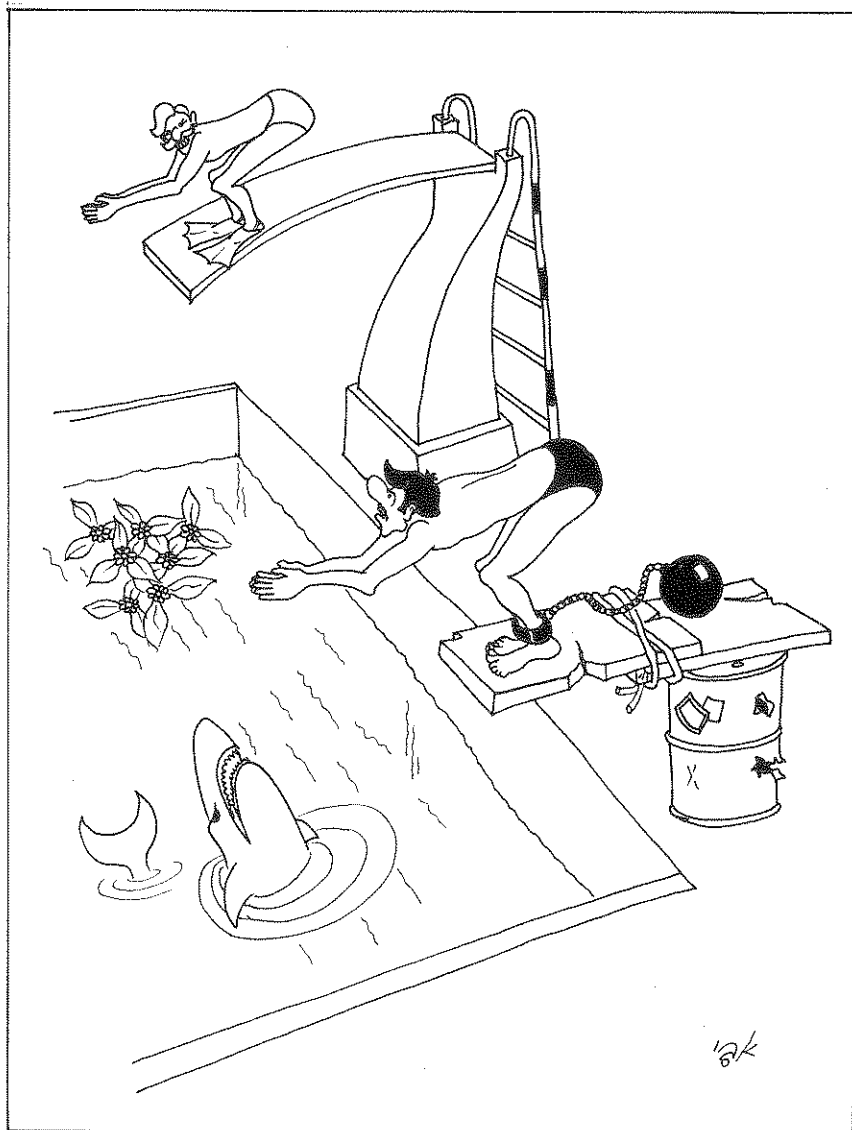
השליטה ניתנת למעשה לנציגים של אותו ציבור ואינה שליטה של ציבור בכלל. ברירת המרכיב הפרסונאלי יהווה על כן סימן לטווח השליטה החברתי; ולכן, מיקומם או אי מיקומם המרוכז של נציגים המזוהים עם ציבור מסוים יגדיר לנו ציבור מעמדי פוטנציאלי.

פוטנציאלי? אכן! נתונים אובייקטיביים של טווח שליטה הם תנאי הכרחי אך לא מספיק לקיומו של מעמד. בנוסף, אותו ציבור חייב לפתח תודעה עצמית, וזו אינה קיימת בלי תודעת שוני ביחס לאחר. הריפות תודעה זו תלויה במידת האטימות של מערכות השליטה. זו אף זו! מערכות סגורות הרמטית אינן יוצרות ציבור תוסס. הסדק הראשון באחת מהן גורר התקפה כוללת על שאר המערכות. המילה התקפה במקומה שכן הגדרת ציבור מחייבת מומנט של מאבק; וראה החלוקה המובהקת בין שמרנים ותנועתיים בחברות התעשייתיות של היום.

הופעת ציבור בעל תודעה עצמית על הבמה החברתית מגבש את הציבור השולט למעמד והופכת אותו לגורם נאבק פעיל. השמרנות אינה גישה פאסיבית, היא פעלתנית מאד: תפקידה לשמור על טווח השליטה של הציבור ממנו היא יונקת.

אצלנו, הפרולטרניזציה של המזרחים בשנות ה-60 - 50 יצרה כנגד קפיטליזציה של שכבה מתעשרת, צוברת הון ושליטה, והנחנית מפרודוקטיביזציה זו. בתהליך זה, המזרחי פורק ממערכות המגן שלו, חויל לצבא חקלאי ותעשייתי לא לו, הובדל איקולוגית בתוך עיירות הפיתוח, ונשבה לתוך מערכות התמיכה שהפכוהו לאזרח תלוי וסוגד לשלטונות. התודעה מופיעה על במת ההיסטוריה מזמן לזמן, והיא פעילה עד שהמערכות החברתיות מגינות לשיווי משקל חדש. בו יחסי הכוחות מתמסדים; עם המסוד נעלמת התודעה הפעילה. קיומה של תודעה פעילה מעיד על תקופת זעזועים חברתיים, של תמורות ושל מאבקים הגובלים (או הטובעים) באלימות. ציבור המזרחים נמצא כיום בשלבי מעבר ממעמד בפני עצמו למעמד למען עצמו. עצם התהליך מהפכני ויוצר אי שקט חברתי עמוק.

כמעמד למען עצמו, המזרחים מורכבים מתת קטגוריות כלכליות חברתיות המציבות אותם ברמות הכנסה/צריכה נבדלות, ואפשר בגסות להבדיל בין בורגנות מזרחית ופרולטריון מזרחי; הפרדה זו חשובה ועל כך בהמשך. אך, למרות קיומם של מזרחים בדרגות שונות של סולם הצריכה (ולא של שליטה), מסתם הקריטית מורכבת מציבורים השייכים לרמות החברתיות הנמוכות, בהן מרוכז הפרולטריון במשמעותו הקלאסית.

איור: אבי צרפתי

"... המשטר היה אמור להבטיח הזדמנות שווה..."

ציונות סוציאלית פירושה – ציונות שלמה, מלאה, ממצה את כל תכנה ההיסטורי של גאולת עם ישראל ללא כל שינוי ותנאי, וויתור ופשרה. זוהי ציונות שאינה מסתפקת בגאולה לחלק מן העם אלא רוצה בגאולת העם כולו ובגאולה גמורה ושלמה של העם, זוהי ציונות הרוצה שארץ ישראל תהיה מולדת לא רק למעטים, בעלי זכויות ובעלי אמצעים, שאין למרובים חלק בהם – אלא מולדת לכל יהודי שישב אליה, מולדת המפרנסת, המחייבה, המאזרחת וגואלת במידה שווה את כל בניה, ללא כל הפלייה ופדות”

(דוד בן גוריון – ממעמד לעם)

יש סכנה בהצבת סימן שאלה על עצם תקיפותו של הרעיון הציוני: יש סימנים של "התפכחות" העולם היהודי בגולה, שאיננה ללא השפעות בארץ. אחדות של העם היהודי התממשה בזרם האחרון במאבק משותף למען המדינה ועצמאותה. אכזבה והתרחקות מהנעשה בארץ ימוטטו זיקות גומלין של המאפיינים את השותפות הבין קהילתית היהודית. בכך, נראה שהתפתחות של חברה מעמדית עדתית מערערת גם אבן פינה של האתוס הציוני והמציאות היהודית בתפוצות.

שמנת שהחמיצה

נראה כי האטימות של המערכות החברתיות בארץ לא השאירה אלא מוצא אחד: התפרצות זעם וכעס; אמנם החמרנות של הטובעים בשמנת אינה מאפשרת להם להיווכח שזו למעשה החמיצה. השטנציות של החשיבה, ההצטדקות האידאולוגיות, ה"אני ואפסי לי", הדהירה ל"אכול ושתה", הבחישה בכסף קל ובראוותנות התצרוכתית הפכו את גוף המדינה והחברה לייצור מגושם, המתנהג כעיוור וסומא. החברה בארץ היא על סף אלימות, והלגיטימציה שהמשטר הפוליטי נותן לה בהיענותו להפקריות, רק מוסיפה שמן למזורה.

הרכבת אינה עוצרת בתחנה

ההשתייכות של המזרחים לפי מזרחיותם, סכנות רבות לה. היא טומנת בחובה חוסר השלמה עם הנחיתות החברתית, ועלולה לא לבחול באמצעים. הפריצה הדמוקרטית המזרחית מכילה גם זרעים רעילים, כי היא עלולה לראות באי הצדק החברתי את מהות הכל, ובכך לשפוך את הילד עם האמבטיה. אין גם סיכויים רבים שהגוף החברתי השלט בארץ יתפכח ויפתור את מכלול הסתירות החברתיות-ציוניות.

להגמיש המערכת הפוליטית מבלי לתקוף את ספרי הלימוד של משרד החינוך, אי אפשר להזין את מועצות הפועלים בעוצמה מבלי לשלול את הרכבה של מועצת גדולי התורה. מאבק על שכר מינימום אינו נבדל בחשיבותו ממאבק להשמעת שירת ארז ביטון באמצעי התקשורת, ותהיה איכותה של זו במחלוקת אם לאו. הלגיטימי, בתנאים המתפתחים הוא חלוקת החמצן החברתי לנחנקים.

מחוזות להתיישבות חדשה

אין משמעותו של צדק חברתי דרישה לעשיית צדק. דרישה זו פונה לבעלי הכוח החברתי שיתפרקו מחלק מעוצמתם. צדק חברתי הוא בעשייה מתמדת. עצם ההתקוממות-הדמוקרטית – הוא חלק מהצדק החברתי. אין מציאות בה אפשר לומר: "עשו זאת, השיגו זאת, ותיווצר חברה צודקת". הצדק נוצר באיסטגנציה, במאבק, בתוזה, בתנועה וביציאה מהרדידות. ביצירת זרם התקרב הספינה לחופים שהם תמיד מחוזות להתיישבות חדשה.

לאומיות ציונית וחברה מעמדית

כפי שראינו, הרעיון הציוני הוצע לכל יהודי ללא הבחנה, וחוק השבות נתן גושפנקא מוחצת לתפיסה זו. נוסף לגאולה המדינית, האידאולוגיה הציונית טיפחה את הלאומיות כגאולה אישית וקהילתית יחד: היהודי בגולה תואר כאישיות פגומה, שלא יוכל לממש את מלוא קיומו האנושי, לא כפרט ולא כחלק מכלל. נכון שכיום תפיסה זו אינה בעלת תוקף רב בהסברה הציונית, שהעבירה את הדגש על: ההמשכיות היהודית שרק חוסנה של מדינת ישראל מסוגל להבטיח; אך, המיתוס של גאולה אישית, רוחנית וחומרית מושרש עוד עמוק בימינו. (הדגש על "עם סגולה" פורש כיצירת חברה צודקת היונקת מחזון הנביאים דווקא).

זו אף זו! העלויות המאסיביות הן מאשכנז והן מהמזרח אכן שאפו לגאולה זו, וקריאת התגר החברתי היום היא זעקה כלפי ההבטחה הציונית: חוסר השיוויון המבני שתואר לעיל נתפס כשערוריה מול חלום הגאולה. קיומם של נגאלים יותר ונגאלים פחות מהווה סתירה ללא מוצא והפיתרון אליו מסתגלת החברה בארץ של "עולם כמנהגו נוהג", עם כל ההגיון הקר שבתוכו מחסל למעשה הגיון אחר והוא: ישראל כמנשימה צוים מוסריים היסטוריים של מורשת ישראל, וזה הגיון שבזכותו התממשה קוממיות יהודית בארצה!

הפועלית נעלמת כתוצאה מההתקפה החזיתית על הזמן הפנוי ע"י אותה תרבות המונית. ב. יצירה מזרחית חדשה לא תתבצע בחלל ריק: הממוסד בחברה הינו בעל אינרציה קיומית עצומה. ולכן תהליך השילוב ברמות נמוכות ובינוניות יימשך. יתרה מזו: הרמות המתפנות הן גם הרמות מהן העוצמה והיוקרה בורחות. מועצות הפועלים הן דוגמא לכך: אלה אינן מוקד חברתי יותר! הן מטפלות בציבור שוליים ובעצמן.

המבוי הסתום

שבירת המעמדיות המזרחית, לפחות של המסה הקריטית, אינה נראית באופק. למעשה, חוסר אפשרות צמיחה חברתית הינה הגורם המרכזי ליצירת תודעה מזרחית חריפה, וקשה לחזות מה תהיה צורת פעולתה של תודעה זו, שלבטח לא תסתפק בהגנה על תנאי השכר או תנאי העבודה. ברור גם כי הממסד האשכנזי יעשה מאמצים רבים לפירוק המתח וחומר הנפץ המתבשלים בקדרות המזרחים, ובעיקר מתוך חשש לחוסנה החברתי של המדינה, הרחוקה מאד משיט שקט בים מדינות המזרח התיכון. אבל שני התהליכים דיאלקטיים הם: – פתיחת הממסד האשכנזי רק יוכיח את אי הצדק אליו נדחקו המזרחים במדינה וילבה את להבת התסיסה. – קליטת מזרחים "מוכשרים" לעמדות עוצמה ויוקרה במסגרות האשכנזיות יגרום לנתק חברתי בין העליות למסה הקריטית. ואכן, למרות הגישה המעמדית הראדיקאלית, "השכיל" המשטר הקפיטליסטי לקלוט לתוכו את המערערים עליו, ובתוך כך לפרק את מומנט המעמדיות. ומכאן שהדרך הבלעדית הנותרת היא מאבק אוטונומי.

הפיתרון: מאבק אוטונומי

קליטה והשלמה זו הם על תנאי: ציבור במצב נחות צריך להבין את מצבו זה כאימננטי, פנימי למשטר ולמהותו. ואם המצב הנחות מזוהה עם גורמים חיצוניים, אם מתווספים לקוטביות המעמדית גורמים כמו התנגשות תרבותית, או מקור אתני שונה, הרי שהערעור רדיקאלי הרבה יותר, כי אז ציבורים משתייכים לפי הגורם החיצוני, זיבכך מפתחים התנהגות מעמדית שאינה מאופיינת ככלל ע"י קריטריונים כלכליים חברתיים אחידים, ובכך לובשים ציבורים אלו דפוסי התנהגות מהפכניים, שאינם בהכרח אלימים. ברור שהערעור הזה חייב להיות כולל: הפיזור בין הראוי לשלילה לבין החיובי מהווה אחיזה עיניים, מכיוון שבמערכת מאובנת, הא בהא תליא: אי אפשר

אם זו שעת חירום, זו גם שעה לתבוע צדק חברתי מהמזרחים, החייבים להחליף את הפסים: הרכבת אינה עוצרת בתחתם!!

עשייה מזרחית מול שמרנות מבנית

פחי האשפה של ההיסטוריה

אם הכוונה היא להמשיך לחרוש ולזרוע, יש לפוצץ את המוקשים שהטמינה החלוקה המעמדית בארץ: פירוק ופיצוץ, משמעותם שבירת המעמדות המזרחית, פירוקו של המומנט העדתי כנפץ חברתי. קיומה של תודעה מזרחית בונה אותה למשימה זו, והמאבק יבטא אותה בחזרה כהרצאה שיטתית וכמשנה סדורה. בודאי שאין ערובה ליצירתיות זו: ההיסטוריה

המאבק הבורגני המזרחי

בנתונים הקיימים, סיכויים רבים שהעשייה המזרחית תתמקד באלטרנטיבה הראשונה, המתאימה ל"התברגנות הכללית" הפוקדת את החברות התעשייתיות, התברגנות המופנית כולה לרווחתו של הפרט כפירוש למרכזיותו של האדם בעולם. אם נזכור את תהליך ההתיישרות לפי הקו החיצוני המתקדם בארץ, נבין שעיקר המאבק החברתי ינוהל ע"י הבורגנות המזרחית. המשותף בין הקבלן המזרחי לבין פועל הדוחק של עירת הפיתוח הוא בתודעה שאין בידם כרטיס כניסה לרמות היוקרה והעצמה בחברה. ומכאן שהמאבק המזרחי מנוהל וינוהל ע"י אלו שפרצו אחד ממעגלי המעמדות, וזו הרי היתה תמיד דרכה של ההיסטוריה החברתית. (ולכן כה עלובים, צבועים ואידאולוגים המצביעים על מרימי נס

המוצאות שיווי משקלן מתוך אי השיוויון, כאשר חלק מהציבור נושם בתנאי שחלק אחר נחנק. לבסוף, דחיפות המצב והסכנות שהקונפליקט העדתי עלולות להמית על המפעל הציוני מכריחים המעורבים בדבר לפתרונות דחופים שאינם לא חזון ולא השלטוני, איך להשתחל ולחפור פיר, ואיך להרים אפילו אבן אחת בחומה? איך ליצור יוקרה מזרחית ללא יצירה מזרחית ארוכת טווח, ואיך להשתלב לתוך האוליגרכיות הכלכליות השמורות יותר ממרתפי בנק ישראל?

היעד: הגמשת המבנה

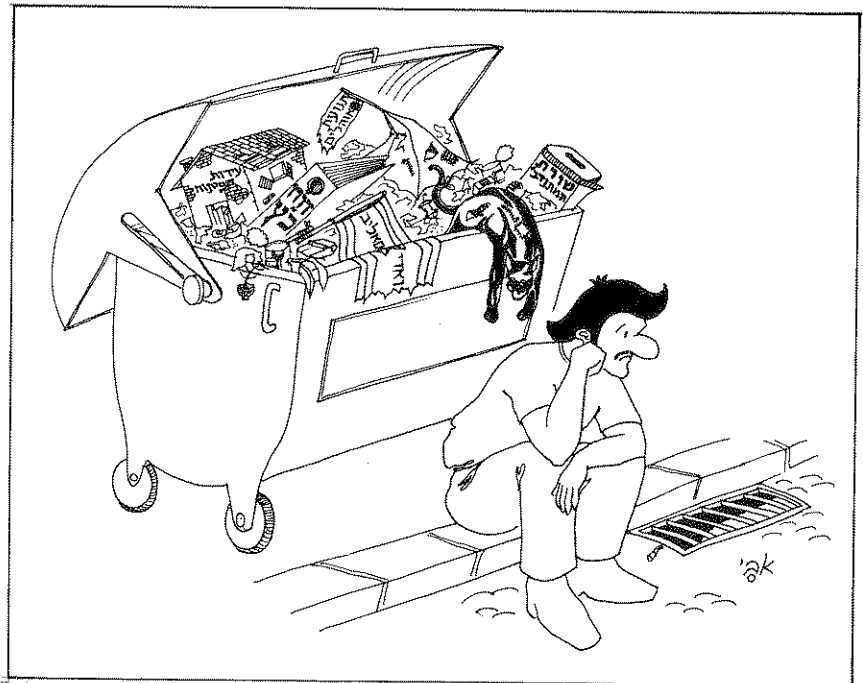
המאובנות האשכנזית

נתון מרכזי של המציאות הוא השמרנות האובייקטיבית האשכנזית, שמרנות הנובעת ממצב המספק האינטרסים והמאווים של ציבוריות זו! ולכן, התפיסות "המתקדמות" בקרב תנועת העבודה למשל תלכנה ותתעמעמנה ככל שזו תקבל זהות אשכנזית ברורה יותר, וההוכחה לכך המצעים האלקטוראליים שלה, המתארים את הקונפליקט העדתי במושגים של מדיניות סעד שופרא דשופרא. בנוסף, עצם גיבוש תודעה מזרחית מכניסה אותה, כגוף "סוציאליסטי", לתוך סתירות עמוקות.

הליכוד, על אף שמדיניותו הלאומית העל-חברתית יוצרת מומנט שילוב, דוגל במדיניות חברתית שמרנית במהותה, מעצם תפיסתה על "טבעיות" ההתפתחות החברתית. רפיון אחיזת הליכוד במזרחים הוא פונקציה, על כן, של השקט המדיני ושל מהירות התגבשות תודעה מזרחית למען עצמה. (האחד נגזר מהשני, ובו בזמן יוצרו: שקט מדיני יחריף את התודעה המזרחית, וזו תסיט את הציבור מההתעסקות הבלעדית בביטחון ובהתיישבות - סטייה זו חיונית ותשחרר את החברה מהפחדנות הבטחונית האופיינית לה).

הפניקס המזרחי

נראה לכן שהעשייה המזרחית תתמודד בראשונה בשטח הסגור ביותר: השטח הפוליטי. אין הדבר קל: התמקדות בחברה דורשת עוצמה נפשית רבה ועמידה מול התקפות הנגד שתפרוצנה, התקפות שאינן אלא צביעות כי בין כה וכה המדינה, חוץ מפרצופה הסעדי, נתפסת כשטח מגודר אשכנזי: זה ענין למודרניים ולא למסורתיים, רחמנא ליצלן! צפויות עליות וירידות, הישגים והישגים מדומים, אך אין מעידה ניצחת בתהליך זה: כמו הפניקס, תתחדש התודעה המזרחית מתוך עפרה, כי היא

איור: אבי צרפתי

"... ההיסטוריה מלאה הדמנויות חברתיות שהועמסו לתוך פחי אשפה..."

המזרחיות: "הרי הם לא קופחו, למה כי ילוננו!"

הארכת פתיל ההשהייה

סיבה נוספת להשקעת מאמץ במסלול זה טמונה במחיר הנמוך הנדרש מבעלי האחיזה: קבלת שכבה דקיקה כשותפה, אשר תיצור תהליך הארכה מתמדת של פתיל ההשהייה ואבטחת שקט תעשייתי. שקט זה, פירושו המשך קיומה של שכבה רחבה מסוג ב' וג' המזינה בהתמדה את השכבה הבכירה, וזהו מחיר הקונפורמיזם של החברות התעשייתיות,

מלאה הדמנויות חברתיות שהועמסו לתוך פחי אשפה: לא פעם, רוח מהפכנית נטבעה לתוך צלוחית של נזיד עדשים והדבר קל ביותר, שהרי מדובר בשבירת קטגוריות כלכליות, דהיינו בהשתתפות זוטרים של היום בסעודתם של תקיפים ורוממים.

שבירת המעמדות המזרחית, שתי פנים לה:

- א. טשטושו של איפיון הנשלט בקרב המזרחים.
- ב. יצירתיות חברתית בעלת שאיפות אוניברסליות.

ורק היא, יכולה להתגבר על עצמה ולבטל עצמה.
עשייה פוליטית מזרחית היא בניגוד לקווים האידאולוגיים השולטים בארץ, מעצם היותה מזרחית, אך היא צריכה לפעול לעיצוב קווים (אנטי) אידאולוגיים: היא צריכה להצהיר לדוגמה על שאיפתה לטפל בביטחון ולא בסעד, באוצר ולא בביטוח הלאומי, באוניברסיטאות ולא בטעוני טיפוח. זוהי הדרך להגמשת המערכת כולה, ולא רק המערכת הפוליטית.

הלבבות הערלים

המאבק הפוליטי הוא לפי כללים ברורים בהם המזרחים נתונים מראש לנחיתות מובהקת. מי למשל חושב היום שחוק הבחירות האזוריות או חוק שכר מינימום יחוקקו ביום מן הימים? תמיד יימצא מי שיטען ל"טובת הכלכלה" ול"איכות הדמוקרטיה": כיסויים אידאולוגיים ברורים לבעלי הפריבילגיות. ולכן, הפעולה המזרחית לא תסתפק במשחק הפוליטי הדמוקרטי, היא תקבל תסיסה ספונטנית ויזומה במירב המישורים; תסיסה זו, בכמויות קטנות תפחיד ואין כמו הפחד לפתוח לבבות, גם הערלים, גם הליבראליים. תסיסה זו, אין משמעותה בהכרח אלימות. היא צריכה למצוא ביטויים בקרב אנשים שאינם מקבלים הכללים המתוכננים: אין שום חובה שוועד הורים בביה"ס יפעל לפי הכללים שפקיד במשרד החינוך, בחכמתו כי רבה, סייג לפעולתו: והרי היו דברים מעולם!

ועד שכונה אינו חייב לגדר עצמו לפונקציות ריקות מתוכן שפרוייקט השיקום יעד לו.

אין צדק כי אם בעשייתו

לבסוף, עשייה מזרחית, מחובתה להיות מופנית, למרות האמור לעיל, לטווח הארוך, ולראות עצמה כמפתחת חזון חברתי חדש: פתיחת מערכות חינוך ייחודיות, הרמת מפעלים שכונתיים, הפיכת האיגוד המקצועי לאגף לוחם, השגת אוטונומית שליטה מינימאלית בתעשיות, עיירות הפיתוח, וכד' הן דוגמא לתכנית אלטרנטיבית היכולה בהחלט להיכלל לתוך ראייה חברתית כוללת, שבה המזרחים דורשים ע"י עשייתם, צדק חברתי בארץ זו.

המאבק: יעד בפני עצמו

יש צורך בטרם כל כל במניעת קביעה "החברה" בפני עצמה, כאבסטרקציה מול הפרט: "הפרט הוא הישות החברתית" (ק. מרקס).

אשליית האלטרנטיבה

החשיבה המודרנית כולה מעוגנת במושג האלטרנטיבה. הקיים מתואר בכל מקום כמעוות, ופה ושם מוצגות אלטרנטיבות, אך אלה כוללות לרב את ביקורתן הן. הניסיון להציג אלטרנטיבה מוחלטת הוביל למציאות בלתי נסבלת: התנועות הפאשיסטיות, הקומוניסטיות והפונדמנטליסטיות כולן, רמסו את הפרט ועשוהו עבד של הכיתות המתיימרות להציג רעיון נשגב של גאולת האדם והאזרח. ומכאן הספק בקיום אלטרנטיבות חברתיות.

וספק זה הוא הביסוס הרעיוני המוצק ביותר לשמרנות חוגגת. אם אין אלטרנטיבה מנחה ומקובלת, אין צורך גם בתזוזה; ובכל המשטרים החברתיים הקיימים, החשש מהבלתי נודע הוא הצטדקות אידאולוגיות להעמקת עוולות חברתיות, המשאירות ציבורים רחבים בזנב ההתפתחות ומונעות מהם הגשמת עושרם ואיכותם.

אבל, לא כך הדבר: אין מקום להצגת עתיד "גלובאלי": העתיד נהיה אילם כי דיבורו בעבר היה אכזרי באלימותו. אין מה לבחוש ב"קדרות העתיד", ואין מתכון ברור לתבשיל טעים; אבל ברור שאין להשאיר השליטים הקיימים: אלה, תבשילם הקדיר כבר, מרב תבלינים שרק הם מסוגלים לטעום.

ואין הברירה בין שיתוק לטירוף: בין השניים קיים האדם המתקומם והנאבק. כבוד אנושי, כבודו של ציבור הוא במאבקו, ברצונו לעמוד כבעל חירות וכמוזמן לסעודה. הערעור על "החברה" בפני עצמה מבסס את קיומו של הפרט כישות חברתית. אין צורה טבעית לחיי אדם, אלא רק צורה בה הם מחליטים לחיות. רוחניותה של חברה נמדדת לא פעם ע"פ מעגלים חדשים של ציבורים המחליטים לעצב חברה ולא רק "להיסבל" על ידה. אכן רוחניות ורווחה אינן הולכות יד ביד: חלוקת קמח ובידור ל"פלבוס" היא אות לשיתוק היצירה; והרי לא על הלחם לבדו יחיה האדם: חברה המזרימה עצמה לתוך סופות הבורסה היא גם חברה המפנה לירידה.

שבירת הכלים

המזרחיות אינה צריכה להתמודד עם אלטרנטיבה חברתית כוללת, ואינה חייבת להציג תכנית של גאולה כללית: ציבור מתווה תכנית לעצמו, למען עצמו ותכנית זו נוצרת מעצם ההתקוממות. אם הכללים גוזרים שצדק חברתי יישאר מושג נבואי, הן במשמעות נביאי העבר והן במשמעות של מציאות שאין לה מקום בהווה, יש ללחוץ את הכללים, לדחוק אותם לפינה, לשכתב אותם או למחוק אותם, ורק מאבק משיג מטרה זו: מאבק זה, עינינו הכללים, השיטות

החברתיות השוכחות את האדם, או קבוצות בני אדם, מעצם הגיונם הפנימי. אין המאבק מופנה נגד השולטים בכללים - חירות לא פחות חשובה מצדק. אם ציבור רוצה לפעול לפי כללים שהוא מחייב, עקב הנאות שהוא מפיץ מהם, זכותו בכך.

אבל, אין חובה להשתכנע שדרכו היא הבלעדית. אין אמת מוחלטת, לא של הטוען באי קיום אלטרנטיבה ולא של המערער על הקיים.

צדק חברתי הוא נתון בהתפתחות, הנבנה מכוח הרצון של הנעשקים ורק שלהם. אמנם, זכות הקיום חייבת להינתן לעושה, כמחיר מוחלט לקיומה של חירות; הנגזרת שלו, הדמוקרטיה, גוררת הצורך בפשרה, ואין פשרה זו פשרה סטטית: היא אינה מושגת מתוך שכנוע הדדי, או רצון טוב, או חסד ואהבה השופעים פתאום על יריבים. היא פונקציה של עוצמות בעימות בשטח. אך, השטח אינו הכרח נתון מראש; הוא אמנם מעצב את התודעה, אך גם מעוצב על ידה.

פשרה חברתית אחת יוצרת מרכזי עוצמה חדשים המובילים לפשרה אחרת (ראה התגלגלות הפשרות עד השגת 5 ימי עבודה בשבוע).

תבונה, החלטיות, אמונה, וידיעה שיצר לב האדם רע מנעוריו, הם שיביאו לדרגות גבוהות או גבוהות פחות של צדק חברתי בין הציבורים בעימות, עד שציבור אחר, שאינו קיים בשטח יופיע פתאום כ"אוטסיידר" ויטען לכתר "הנשכח".

השלילה המזרחית, טענתה נגד האשכנזיות ולא נגד האשכנזים, שלילת שיטה ולא שלילת בני אדם, שלילת משטר ולא שלילת אזרחים, שלילת כללים ולא שלילת הכלל, שלילת היומרה ולא שלילת הקהל.

מטה-היסטוריה ותפקיד המזרחים

מעצם היותם הציבור המהפכני בארץ, מוטל על המזרחים תפקיד מטה-היסטורי בהסטוריה היהודית, שהרי זוהי המטה-היסטוריה היחידה הידועה עד כה: מתתיהו חשמונאי, בר כוכבא ורבי עקיבא למשל אינם תלויים מקיומנו או לא. אמנם, התפיסה ההגליינית של ההיסטוריה חוגגת: יצרי האדם הם המניעים של ההיסטוריה ואין האדם שולט על יצרו; הוא ככלי משחק בידי הרוח המגשימה עצמה בדרכי הערמה שלה. ולכן, אין המזרחים יכולים להיות מודעים לתפקידם, אך, אין הדבר נכון: הייחודיות המטה-היסטורית היהודית היא בתודעת שברירותה, בידיעה המתמדת שהקיום היהודי הוא על תנאי, תנאי שאינו ניתן להגדרה ולסייג, ובחכמת הפחד במובן של "אשרי האיש מפחד תמיד". הערעור המהפכני המזרחי

יהיה יהודי במשמעות זו, בחובתו להיות בפחד מתמיד, כי בו, בציבור המזרחי מותנה היום הקיום היהודי, ולא רק מלחמת הצדק נפלה בגורלו. ציבור המזרחים יהיה יהודי או לא יהיה.

חובה לו ללכת על להב הסכין, על גשר צר. ההתקוממות היא להב הסכין, המאבק הוא הגשר הצר ואין מנוס היסטורי אלא לשנס מתניים ולפרוץ לבלתי נודע, שהרי הנודע הוא רע, והו תפקידו של הדור החדש.

אם דור האבות, טרוניא לו: "צלולה היתה החבית וערתם אותה", אם ציון היתה להם לנהרות בבל, הרי דור הבנים חייב, כתמיד, להשיב: "עכורה היתה החבית, וצללנו אותה". להתיישב ליד שולחן הסעודה!! אין לחכות להזמנה! ■

הנתונים הסטטיסטיים

המהפך הדמוגרפי *

השנה	הקבוצה	אב יליד אירופה אפריקה	אב ילדי אסיה אפריקה	יחס ביניהם
1965		376,200	409,900	1.1:1
1978		517,500	792,900	1.5:1
הנידול באחוזים		38%	93%	-

* לא הובאו ילידי ישראל בני אב יליד ישראל עבורם אין מידע על שיוכם העתי.

הערות: לתמורות הדמוגרפיות, משקל בפני עצמן. טבלה זו מדגימה את הפריצה הדמוגרפית המזרחית, אך יותר מכך היא מדגימה את שינוי היחס בין מזרחים ואשכנזים מדור שני והלאה. המאזן משתנה בצורה מרעעת, כמותית, לטובת המזרחים. צפיפות דמוגרפית זו יוצרת לחצים חברתיים חזקים, מעצם היות הדור השני המזרחי מרוכז ברמות חברתיות בינוניות ומטה. טבלה זו יכולה להסביר למה בתודעה המזרחית, האשכנזים נתפסים כמיעוט הנהנה מונופוליתית מכלל השמנת בחברה הישראלית.

החץ המכוון

ילידי ישראל — קבוצת גילאים 15—34 (הקבוצה הדינאמית) באחוזים (במספרים מוחלטים)

השנה	הקבוצה	אב יליד אסיה אפריקה	אב יליד אירופה אמריקה	אב יליד ישראל
1970		35% (139,500)	53% (213,500)	12% (46,500)
1978		49% (321,000)	38% (250,000)	12% (81,500)

אליה נדחקו ע"י המערכת. מבנה הגילאים של המזרחים בונה אותם כמעמד מהפכני.

השלד העיקרי המזרחי מורכב היום מגילאים צעירים המאופיינים ע"י תסיסה ואי השלמה עם הנחיתות

הערות:

1. טבלה זו באה לבדוק מהם הגילאים הדינמיים בתוך החברה (דינאמי, במשמעות של גילאים הנמצאים במאבק מתמיד על "מיקומם" החברתי) — שוב כאן שינוי מכריע: בין 1970 ל-1978 ישנה צפיפות הולכת וגדלה של מזרחים בתוך הגילאים האלו. החסימות החברתיות בהן המזרחים נתקלים מחזקות תודעה נבדלת.

2. המסה המזרחית מסבירה חלקית את שינויי ההתנהגות המזרחית בשנים האחרונות והשינויים הקרבים ובאים.

"צדק? ... זה אי-שיוויון!!"

(ג'ורג' אורוול — "1984")

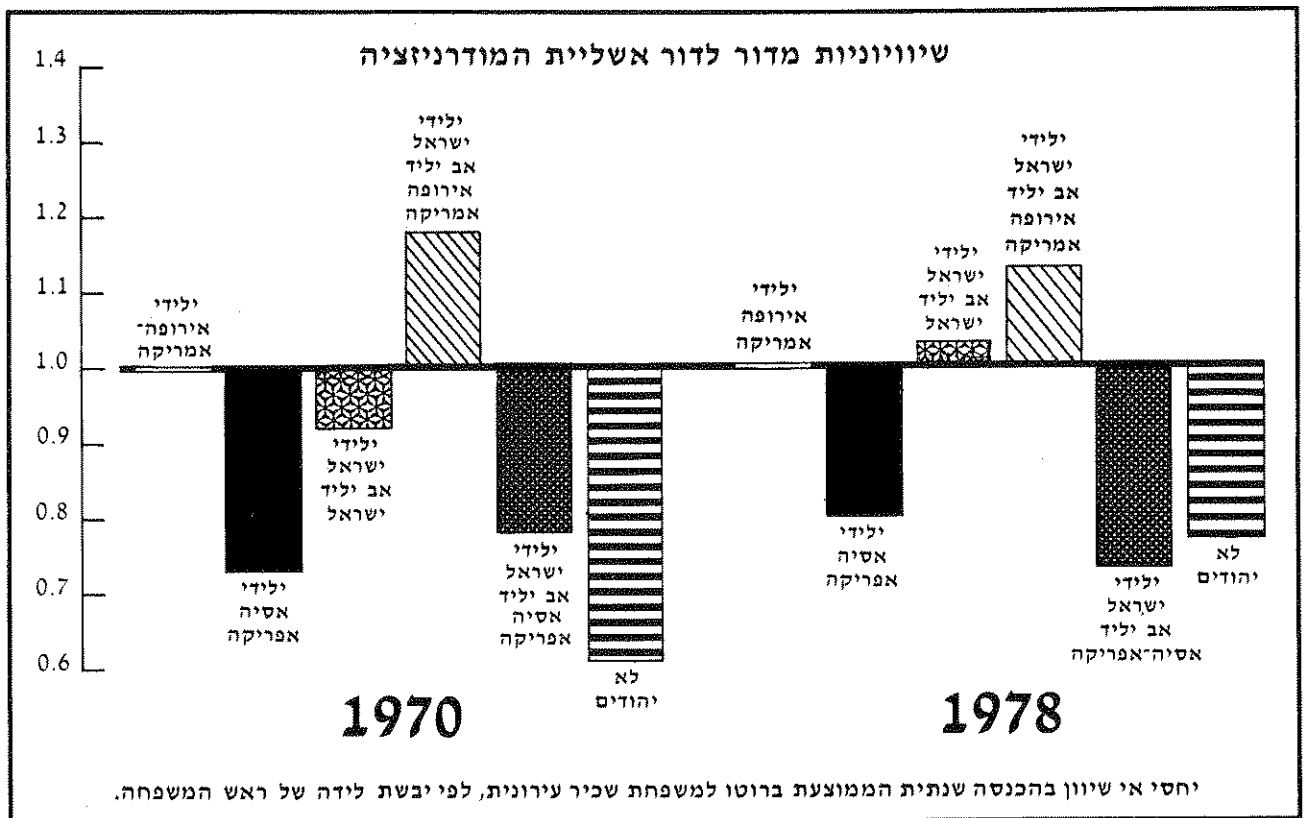
משפחות שכירים עירוניות יהודיות שדורגו לפי הכנסה כספית שנתית ברוטו לנפש לפי עשירוני הכנסה כספית ברוטו ויבשת לידה של ראש משפחה (באחוזים)

השנה	הקבוצה	שלושת העשירונים הנמוכים	שלושת העשירונים הנכונים
1975	אסיה-אפריקה	49.5	13.8
	אירופה אמריקה	15.6	42.6
1978	אסיה אפריקה	47.5	12.4
	אירופה אמריקה	16.1	45.1

הערות

1. טבלה זו מראה את יציבותם הדמוגרפית של העשירונים, על אף המאמץ העילאי שנעשה בין 1975 ל-1978 במדיניות הרווחה. זו אינה אלא כדורים לשיכון כאבים, אינה משנה את המבנה המעמדי הנוקשה.

2. הפולריזציה העדתית בתוך העשירונים מבטיחה את הנצחת המבנה העדתי לחברה הישראלית לדור הבא. משמעות הדבר היא החובה לנהל מאבקים חברתיים לפי קווים מבדילים ראליים (אשכנזים — מזרחים) ולא לפי קווים אשליתיים הבאים לשרת עמדות שליטה קיימות.

1. טבלה זו מדגימה יפה יצירתה של החברה המעמדית בארץ. התאוריה השלטת ראתה בגלי הגירה מארצות המזרח "דור מדבר" עם הבטחה של "דור נגאל" לדור השני. כאן רואים ברור שדור מדבר יוצר דור מדבב ומדבב ל-1978 מצבו של הדור המזרחי 1970.
2. הטבלה מדגישה יפה צפיפותם של המזרחים מדור שני לתוך הקטגוריות כלכליות הנחותות ביותר בחברה הישראלית (הכנסה ממוצעת נמצאת לפי הטבלה הזו ברמה נמוכה מההכנסה הממוצעת של לא יהודים).
3. הסקנדל שטבלה זו מראה מציב את כל התאוריות על "הנחיתות" המזרחית האובייקטיבית (א-מודרניזציה, נחיתות תרבותית וכד...), כאידאולוגיות שנוצרו ע"י השכבות השליטות כדי להיבנות בתור כאלה.

מאגדות הדור — מי לא עובד בארץ?

כוח העבודה האזרחי לפי יבשת לידה וקבוצת גיל גברים בלבד (אחוז מסך הכל האוכלוסיה בכל תא) — 1980

יבשת לידה	קבוצת גיל					
	14-17	18-24	25-34	35-44	45-54	55-64
ישראל אב יליד ישראל	14.2	28.6	76.7	84.1	92.7	85.7
אב יליד אסיה אפריקה	12.7	35.8	83.5	93.9	93.5	76.5
אב יליד אירופה אמריקה	10.5	30.8	83.0	92.4	96.6	74.2
אסיה אפריקה	16.9	40.6	86.1	91.7	88.5	77.6
אירופה-אמריקה	13.2	33.0	84.8	89.7	93.4	87.7

פרודוקטיבית" מכיוון שהיא מבריחה האשכנזים, אולי הם הנהנים אנשים מ"העבודה" (ב"ה" רבתית). מטובותיה של מדינות הרווחה!! לפי טבלה זו, הבורחים הם (כדאי שפעם יבדקו!).

הערות

1. האידאולוגיה השלטת יצרה את מיתוס "השנאה לעבודה" של המזרחים, ועד היום מוזכר הגורם כאחת מסיבות הנחשלות המזרחית. ברור שזו שוב טענה אידאולוגית הבאה להמעיט באנושיותו של המזרחי כדי להצדיק את ההשתלטות החברתית העדתית (אשכנזית). בכל הרמות כמעט, טבלה זו מראה לנו שהשתתפות המזרחים בכוח העבודה גבוהה יותר בעיקר בגיליים הדינאמיים (44-14).
2. ירידת ההשתתפות (היחסית) המזרחית בכוח העבודה בגילאים מבוגרים יותר מצביעה על האפשרויות הדיפרנציאליות לפנייהן כל קבוצה עומדת בהגיעה לגיל בה הפרודוקטיבציה יורדת (+55). המערכת פולטת מזרחים מזדקנים וקולטת שכבות גיל צעירות יותר.
3. התפיסה המקובלת בארץ היא שמדיניות הרווחה תומכת מאסיבית במזרחים ושזו מדיניות "לא

צדק חברתי:

חובות מול זכויות

פרופסור ש. נ. אייזנשטדט הוא ללא ספק גדול הסוציולוגים בארץ. הוא היה משנות החמישים למורה דור שלם של סוציולוגים, פסיכולוגים, ומחנכים אשר שאבו ממשנתו והפיצוה. ספרו על החברה הישראלית, אשר זיכה אותו בפרס ישראל בתחילת שנות השבעים הינו עד היום ספר בסיסי לכל תלמיד במדעי החברה ולכל מי שחפץ להבין טוב יותר את גיבוש חברתנו כחברה מודרנית. פרופסור אייזנשטדט נאות לשוחח עמנו על צדק חברתי בעיני מדעי החברה, על השפעת התפתחות הכלכלה והמוסדות, על בעיית העדות ועל הגורמים אשר לדעתו עלולים לסכן השגה של צדק חברתי.

העליה לחניטה

"במאזן הכוחות העולמי מדינת ישראל היא כמעט כמות מבטלת, ואין בידינו להכריע הכף בזירה הבינלאומית, אבל יש בידינו להראות לעולם דרך חיים חדשה שהיא גם מורשת חזון נביאינו וגם מבצע טובי חלוצינו מאז החילונו לבנות הבית השלישי. ניצור חברה בלי ניגודים פנימיים, חברה המבטלת את הסדרים המפליגים אותה. חלק החי חיי מותרות ושפע, וחלק החי חיי מחסור ועוני. חברה ההורסת המחיצה בין הקניין ובין העבודה... העולם כולו צמא לחזון חיים חדשים, לחזון חברה חדשה. מאתנו לא ייבצר הדבר לבנותו."

דוד בן-גוריון ("חזון ודרך", ה')

הזכויות, אבל איננו מדגיש אותן. אך כבר בהתחלה התפתח גם דימוי אחר שהדגיש יותר ויותר את הזכויות, וממילא גם את ההקצאה, הדיסטריבוציה של תגמולים. מה שבלי צל של ספק קרה במשך התקופה האחרונה בהתפתחות היישוב הוא שהצדק הדיסטריבוטיבי, הדרישה לזכויות, עלו מאד מאד לעומת דרישות אחרות, ויתר על כן, נושא החובות נחלש במידה גדולה, ועניין הזכויות נותק במידה רבה מעניין החובות, נעשה יותר ויותר מה שאנו מכנים "על בסיס אסקריפטיבי", על בסיס שיוכי, כמו עדה, קצת ותק, אם כי ותק היה גם קודם, אבל בעיקר עדה, עדה מסוימת. מגמות דומות היו קיימות קודם בסקטורים שונים – גם בתוך סקטור העבודה, גם בתוך הסקטורים הדתיים.

אבל אין ספק שהתזווה חזקה – שוב כשאני אומר תזווה, יש לקחת בחשבון שהגרעניים היו קיימים גם קודם – והיום הפריצה היא כה גדולה שאם תבדוק את הדרישות מחוגים שונים, הרי אלה הן דרישות המבוססות בעיקר על דרישה לזכויות עם דגש קטן מאד על חובות. זאת עובדה היסטורית יסודית. אין ספק שהדבר עלה במידה מסוימת מתוך הניגודים הפנימיים אשר התפתחו בתוך העולם החברתי שנבנה בישראל, עולם שטען בצורה חזקה לחלוקה צודקת, אך עולם בו התפתחו זרמים שהביאו הרבה חלקים של האוכלוסיה לראות חלוקה זו כבלתי צודקת.

והרי מראשית ימי היישוב ועד ימינו, אנו עדים להליכה מתמדת לכיוון צמיחה כלכלית ולמה שכינה פרופ. גלברייט "חברה השפע". האם לא טמונה בחברת שפע אפשרות ליותר צדק חברתי?

דווקא עליית חברת השפע אשר לכאורה נותנת יותר אפשרויות של צדק למעשה מגבירה עוד יותר את האפשרות של הרגשה של קיפוח, דווקא קצב חזק של צמיחה מערער לעיתים את האפשרות של

אין חברה שאין בה איאלו דימויים של צדק, ושאין בה הנחות על צדק: הן אף פעם לא מקובלות על כולם באותה מידה, אך יש הנחות דומיננטיות די חזקות, ואפשר לבחון מה הן. למשל, החברה הקפיטליסטית הקלאסית, אם היתה אי פעם כזאת, ובמידה מסוימת החברה האמריקאית, הדגישה את ההישגיות הכלכלית, וכיוצא בזה; וקמו עכשיו הרבה מערערים על זה בשני מובנים, האחד שחברת השוק איננה נותנת גישה שווה לכולם, והשני שעצם הקריטריון הזה איננו הקריטריון החשוב ביותר במערכת החברתית.

אם נסתכל אצלנו, אנו יכולים בהחלט לאמר שחלק מהאידאולוגיה היסודית הייתה לבנות חברה צודקת, וכל המגמה של התנועות הציוניות ובמיוחד של תנועת העבודה הייתה לבנות חברה במושגים של צדק.

המושגים האלה היו קשורים בגיבושה של אידאולוגיה עם שני אלמנטים, וזה מה שחשוב מאד לזכור: היה אלמנט שניתן לכנות אליטיסטי, קשור במדיה גדולה לחובות, כשבו ענין הזכויות משני ביחס לחובות; הדימוי הקלאסי של החלוץ הוא דימוי כזה, דימוי אליטיסטי, דימוי המדגיש את החובות, איננו לגמרי מתעלם מן

מי שיחפש ספרים או מאמרים על הצדק החברתי בספריה למדעי החברה באחת האוניברסיטאות בארץ ימצא מעט מאד פרסומים. האם הוזנח נושא זה ע"י מדעני החברה?

אתה צודק שנושא הצדק, הדיון על צדק הוזנחו באופן יחסי ע"י מדעני החברה. למעשה, מלבד דיונים פילוסופיים, עקרוניים, כלליים, אינני מכיר עד לאמץ האחרון הרבה דיונים (בזמן האחרון חלה קצת התפתחות) בהם מנסים לבחון את הנושא הזה בצורה מדוייקת. מאז הופעת ספרו של Rawls (Theory of Justice) ואלה שבאו אחריו, מדברים בו הרבה יותר. וגם זה קשור במידה לא קטנה, כמו אצלנו, בהתעוררותן של כל מיני תנועות חברתיות, כמו תנועות מיעוטים, תנועות נשים, וכיוצא בזה, אשר דגלו בצדק וטענו שהיה לפחות כלפיהן אי צדק. מאז התחילה להתפתח ספרות, שהיא סך הכל די חדשה, הקיימת כבר בכל המקומות, בסוציולוגיה, במדעי החברה ובכלכלה, אך עדיין רחוקה מאד מלהיות מגובשת. אישית, נדמה לי שאחד הדברים היסודיים הוא שכל חברה מבוססת על הנחות מסוימות על מה שנקרא צדק בתוכה, על הצדק ההקצאתי, הדיסטריבוטיבי בעיקר (מושג של אריסטו), אבל ענין זה כמובן איננו סטטי.

"ההישגיות הכלכלית" (הבנקאי ואשתו) – מאת קנטין מטסיס

"... לאיזו עדה שייכים התימנים?"

לחיזוק תלות הפועלים במנגנון. האם כיום שרותי רווחה עדיין מופנים לחיזוק התלות של האוכלוסייה הנתמכת?

אין ספק שאחד הגורמים להדגשת אי הצדק ותביעות גדולות יותר היה שהחלוקה, במידה לא מבוטלת, הייתה קשורה – ואיני יודע אם במכוון או לא – בהגברת התלות במנגנונים. ואמנם היה מרד מסוים נגד תופעה זו. מה שאנו רואים היום אינו כל כך השתחררות ממנגנונים כמו החלפת המנגנונים שבהם תלויים. לצד השתחררות מה ממנגנונים, יש לשים לב שאם הייתה באמצע שנות השבעים נטיה להשתחרר ממנגנונים, להפוליטיזציה, דווקא עם המהפך הפוליטי קיימת גם מגמה חזקה להחלפת מנגנונים, אבל לא בהכרח המעטת התלות: להיפך, המנגנונים החדשים מנסים גם הם ליצור את התלות הזאת כדי להבטיח את כוחם. ז"א, יש כאן תהליך מתמשך עם "עליות וירידות".

כמו כן, יש לציין שאין להבין חלק גדול ממה שקרוי המתיחות העדתית בלשון של רצון להיפרדות, כי אם להיפך מתוך הרצון החזק להיכנס, לחדור אל תוך המרכזים של החברה הישראלית, להשתתף בהם. וכן שחלק גדול של הסיבות למתיחויות אלה הוא לא רק במצב כלכלי או בקיפוח כלכלי – כי כאן בסך הכל קיימת התקדמות מתמדת אלא מתוך השילוב שקצב התקדמות זו אינו חזק או מהיר מספיק, עם ההרגשה – בין אם היא מוצדקת אם לא – של סתימת המרכז, מכיוון שהמרכז עצמו לא התנהג לפי הנורמות והערכים אשר להם הטיף ואשר במידה רבה התקבלו על ידי ה"נקלטים".

בניתוח המתבסס על עבודתו של סקוט, טוען פרופ. שפירא (בספרו "הדמוקרטיה בישראל") כי המנגנון המפלגתי הקיים במסגרת ההסתדרות רשת ענפה של שרותי סעד אשר לדבריו היו מכוונים

קיום קני-מידה ברורים על פיהם אפשר לחלק, ואילו בו בזמן הרבה דברים נראים כאילו בהישג יד וממילא הדרישה והלחץ נעשים הרבה יותר חזקים. כבר ציין חוקר אנגלי אחד שבמידה בה נעשית הדרישה לחלוקה חזקה כלפי המרכז, כך גם המתח גדל. אני חושב שלעולם אינך יכול להשביע את רצון כולם, זאת עובדה. מה שחשוב כאן לראות הוא שדרישה זו משתנה במשך השנים, היא איננה בשום אופן דרישה סטטית. תוכן התביעה, המגמות שלהן, אלו קבוצות תובעות לעצמן, זהו תהליך היסטורי דינאמי.

בספר שיצא לאור לפני כשלושים שנה, כתבת:

"עם הזמן, יתכן כי הקבוצה האתנית תשנה עמדותיה ותשאף לעמדות חדשות, ועלול להתערער שיווי המשקל שהושג בנקודה כלשהי, אם על ידי שאיפות חברתיות חדשות המתפתחות בקרב הקבוצה העולה (במיוחד בקרב הדור הצעיר), אם על ידי גישות חדשות שתצמחנה בקרב התושבים ה"וותיקים", או שניהם יחד

(Immigrants and Absorption - London, 1954)

אכן גם אצלנו באה ההתפתחות הזאת. כמוכן שבאותן שנים, לא יכולתי לדעת בדיוק באיזה כיוון יתפתחו הדברים, אך היה לי ברור כבר אז שתמונה המתקבלת בסוף שנה מסוימת איננה סופית. תבאנה התפתחויות חדשות שלא תמיד ניתן לנבא מה הן. אבל ברור שאין התמונה סטטית ועומדת במקום.

יש המתארים את בעיית העדות בישראל במונחים של עימות עדתי. מה דעתך?

אינני מקבל שבעיית העדות בישראל היא בעיקרה עימות תרבותי. בוודאי שקיימים הבדלים תרבותיים ברמות שונות. אך יש כאן לציין מספר הסתייגויות: ראשית אין זה מדויק לדבר על שני הגושים האשכנזים "המערביים" – הספרדים או עדות המזרח כגושים הומוגניים מבחינה תרבותית. כמה דוגמאות: לאן שייכים הבולגרים? התימנים אשר אינם נוטים לשייך עצמם ל"עדות המזרח".

שנית, קיימים הרבה הבדלים תרבותיים שהם חותכים גושים שונים אלה. שלישית, קיימים גם מישורים תרבותיים – כמו מישורים שונים של תרבות עממית – ספורט, בילוי, שירי עם וכו'. התמונה היא הרבה יותר מסובכת. לעומת זאת נכון הוא שקיימות היום נטיות בקרב כמה חוגים – שקשה מאד לדעת מה באמת כוחם – לגבש אידאולוגיה של עימות תרבותי – אך זו אידאולוגיה המתגבשת בארץ ולא דווקא מתוך המסורות התרבותיות הקודמות.

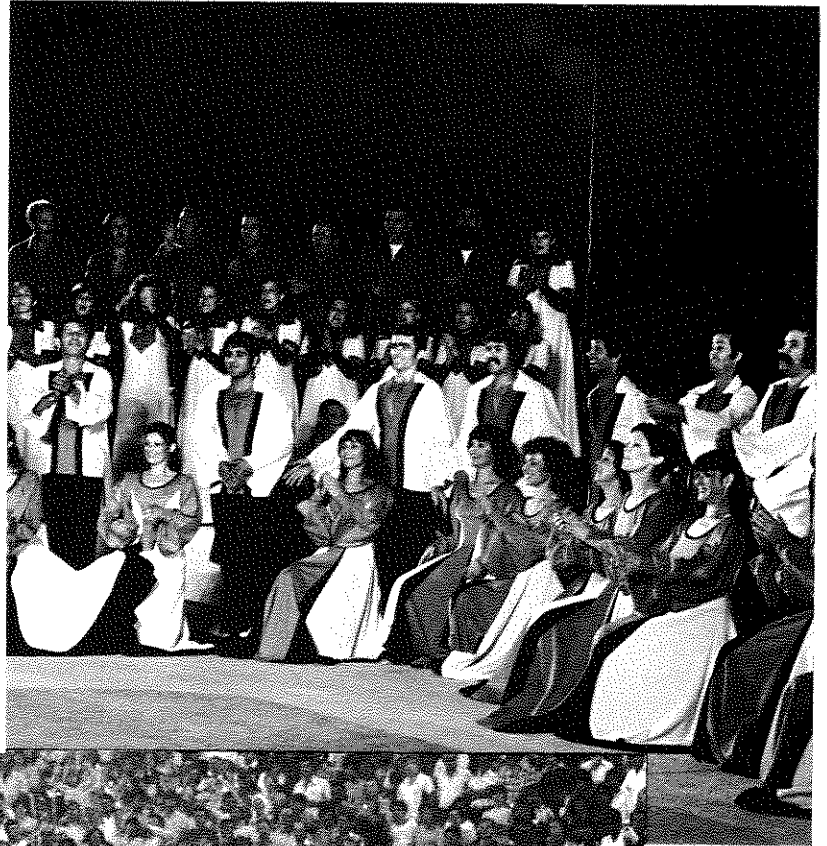
מה הגורמים אשר לדעתך עלולים לסכן
השגה וקיום של צדק חברתי בישראל?

לפי דעתי, הכיוון הלא רצוי הוא כאשר
הדרישות מבוססות אך ורק על
אסקריפציה, על שיוכיות המבדילה בין
הקבוצות השונות, והמתנתקת מחובות.
אינני טוען שניתן להשתחרר
מאסקריפציה, זה בלתי אפשרי וברור
שאנשים תמיד מעוניינים בזכויות, אבל
מגמה זו של השתחררות מחובות,
הדגשים האסקריפטיבים, הדרישה
לשיוויוניות לא בחובות אלא בזכויות
המגבירה מתחים, עלולים לגרום לבעיות
גדולות מאד.

מצד שני, מה שמאד לא רצוי הוא לא
להתחשב, לא לקחת בחשבון שקבוצות
שלמות של האוכלוסיה מרגישות
כמקופחות, ואין טעם לשאלה אם הרגשה
זו מוצדקת או לא: עצם התחושה אומרת
משהו, ויש למצוא דרכים להמעיט את
הרגשת הקיפוח מבלי ליצור מנגנון תלות
חדש. הרי, לעיתים קרובות דווקא ע"י
הגברת ההקצאות הגדולות, מגדילים את
התלות.

מיוחסת לך גישת קליטת העולים דרך
מודרניזציה, גישה בה אמור העולה
למחוק חלק מערכיו ולקלוט את הערכים
המקובלים על החברה ה"קולטת", על
מנת להשתלב בה. על גישה זו נמתחה
כבר בתחילת שנות השבעים ביקורת
קשה, שטענתה העיקרית היא כי תאוריה
זו הינה יותר אידאולוגית מאשר מדעית,
ולמעשה לא ניתן להפריד בין קולטים
ונקלטים (שהרי החברה היא אחת)
והפרדה זו איפשרה הפניית עולי ארצות
המזרח למעמד הנמוך של החברה
הישראלית, העוברת באותו זמן תהליך
תעוש מהיר. האמנם?

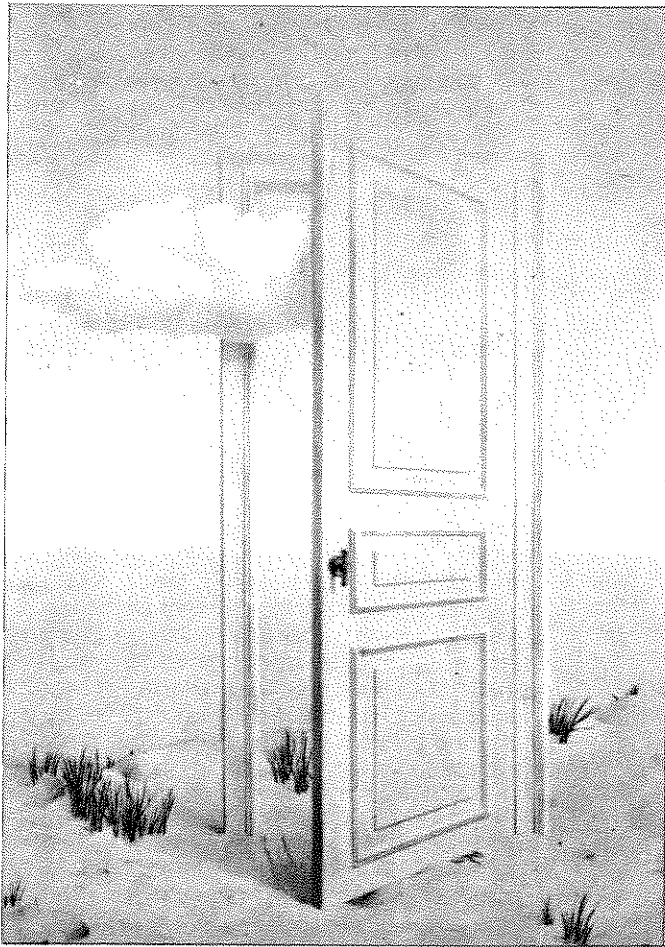
אינני מחשיב כל כך את עצם הדעות
השונות שמייחסים לי בצדק או שלא
בצדק: הבעיות הן החשובות, ולא מה
שאומרים עליי. אינני תמיד מזהה את
עצמי בתוך הדברים שמייחסים אליי;
נכון שהדגשתי מאד, בייחוד בתחילת
שנות החמישים, את הנושא של החברה
הקולטת, אז ההבדלה הייתה ברורה.
הדברים מאד השתנו בשנות השישים,
ובסימפוזיון שערכתי עם חבר במחלקה,
ד"ר זלוצ'ובר על "מיזוג גלויות" (אוקט.
1966 - אייזנשטדט וזלוצ'ובר - עורכים,
וסיכום בהוצאת מגנס-1969), כבר לא
השתמשנו במונחים האלה, להיפך,
העמדנו אותם בסימן שאלה גדול.
יש ביקורת שהיא לגיטימית על כל אחד
ואחד; אף אחד איננו נקי משגיאות או
מטעויות, אבל עד כמה שעקבתי אחרי
הביקורת שאתה מזכיר כאן (איני יכול
להגיד שבזה אני עוסק כל הזמן, יש לי גם
עבודה משלי), הרי היא יותר נסיון לגבש
"העמדה שאפשר להתקיף אותה", ולא
תמיד זהיתי את עצמי בתוך עמדה זו. ■

תרבות עממית:
ספורט ושירי עם

גאולת האדם

הרב ד"ר אליהו זיני

ציר: מאגריט

מבוא

ועצם הדבר הזה גורם מיד התנגדות בלתי-נמנעת עם תרבות הווה; ובעיקר מאבק באלה הדבקים במעמדם – ויהיה אשר יהיה: כלכלי, פוליטי, אינטלקטואלי או מדעי.

זאת ועוד: הצדק החברתי, מכיוון שהוא דפוס התנהגות של כלל דורש הגדרה הנובעת מסמכות כללית. כי עצם היחסים המורכבים שהודות להם מתקיים המושג "חברה" שוללים כל אפשרות שפרט אחד יגדיר עבור פרט אחר מהות הצדק. מי זה ישים את האיש שר ושופט על כולנו?

הצדק אינו מתייחס בפרט לראובן או לשמעון, אלא קודם כל ליחסים בין ראובן לשמעון, וגם ליחסים בין ראובן לכל הפרטים האחרים של החברה. במערך יחסים זה, מתאפשרת הבעת דעה מצד פרט אחד לגבי בעיה זו או אחרת, אבל עלינו לזכור שיהיה בכך רק היבט אחד בלבד של הבעיה, ועוד בתרגום לכנענית: אני הוא הקובע.

ממושגי אמונה כל אפשרות להשיב. תאמרו אקסיומה! לא ולא! הגישה הנפוצה, המצמצמת את מהות המוסר ליחסים תקינים המאפשרים קיום חברה, שומטת את הקרקע מתחת לכל הצדקה הגיונית-רציונאלית של קיום מוסר כלשהו, נקי מן האנוכיות או הפחדנות האנושית, – הגורמת לי שאזהר בזולתי למען יזהרו גם בי, מעשה יד רוחצת יד. במלה אחת מעין מקח וממכר ביחסים הכלכליים וביחסים האנושיים – הומאניים. כל פגמיה ומומיה של חברה כלשהי-שורשם בטעויות אלה.

לבעיה יש עוד פן אחד: כל השואף לצדק חברתי רואה בצדק חברתי מצב אידאלי. סיבות שונות יכולות לגרום לנו שאיפה למצב מעין זה. אך, בהיותו עדיין בגדר אידאל שלא הושג, מחייב הוא ראשית כל תיאור נקודת המוצא, ועוד יותר מזה, תיאור הייעוד והמטרה.

אבל, שאיפתנו לצדק חברתי קשורה בתהליך דינאמי, תהליך התפתחותי,

נושא כה רחב, הנעשה בעיה כשהוא חסר בממשות, טעון קודם כל הבהרה, ליבון מהותו, עמידה על שרשיו. רק לאחר מכן, גם הודות לניתוח שלפנינו, נוכל לגשת לטיפול מתאים בעיקר: כיצד לממש צדק חברתי הלכה למעשה.

חיפשנו בכתביהם של גדולי הדורות מישהו שהגדיר את הצדק החברתי; ומפתיע ככל שיהיה הדבר, עד כמה שידנו מגעת-לא מצאנו איש שהגדירו. אם כי אין לנו ספק שהיו ויהיו כאלו שהגדירו מושג זה, בולטת לעין עובדה פשוטה: ההגדרה הזאת חסרה בשורת הרעיונות המקובלים והנפוצים, וזוהי גם כן בעיה בפני עצמה.

יתרה מזו, בעיה דומה יש אפילו בנוגע למושג צדק, הקשור קשר יסודי כל כך למושג המוסר.

בעיה זו אינה חידה לכלל הוגה שפיו ולבו שווים. אין לשום חברה המנוערת

אפלטון

האדם". גם כאן נשמעת התעלמות גמורה מצדדיו האנושיים של האדם, המוסריים וחבלתי מוסריים. הוגה דגול זה זכה להבליט באצבעו המאשימה, שמנגנון חברתי יכול להיות גורם מיוחד ביצירת איצדק, אך לא נוכל לקבל ממנו שהקולר תלוי אך ורק במבנה החברתי והממסדי. וכי ממסד הוא ישות נפרדת, עצמאית, בעלת הגות והשפעה! כלום אין הוא פרי יצירת האדם עצמו! ואם האדם כל כך טוב מטבעו, למה זה חיכה רוסו בעצמו (כעדותו) ולא דיבר על הצדק עד שלא פגש אותה חברה "מלאה איצדק ועושקת"? ולמה זה להתקומם, והלא כל חברה היא בבואת אישיותם של בונייה! וכלום רצה הסופר הדגול לומר שבאי בודד, אין בעיות חברתיות! את זה הן ידענו לפנינו. נראה לי שהמערכת המוסרית של רוסו, האופיינית לרוב הגישות הפילוסופיות, התגבשה יחד עם החברה עצמה, וזל כבד של סובייקטיביות מעיב עליה; לכן אין פלא אם גישה זו מתקנת עצמה רק לאור משברים המגלים רק שהיבטים מסוימים לא נלקחו בחשבון, וכי גורמים כמו קנאה, שנאה ותחרות הם הדוחפים את האדם והחברה ולא דווקא אידאלים.

תרומה עצומה לאנושות כולה תרם היהודי בן המומרים קרל מרקס; הוא הקפיץ תוך כמה עשרות שנים את מחצית האנושות, אם לא יותר, מתקופת הביניים אל העולם המודרני. התמוטט שלטונם הרודני של הצארים, נפסקה האלימות בכל המזרח הרחוק. אבל, באלו דרכים הושגו תוצאות אלה! עד כמה היה רוסו חוזר בו מקביעתו שהאדם טוב מטבעו, בראותו לפניו נתונים פסיכולוגיים הרסניים שכל כולם קנאת איש ברעהו, בראותו את הנכונות ל"מהפכה מתמדת עד שנגיע לקומוניזם" ועד ש"נגרש את כל המעמדות השולטים מהשלטון בכל ארצות תבל", וכל זה בדם ואש. במלים אחרות, יש לפתור את בעית אי-

היחסים בין העובד והמעביד מבחינה כלכלית ומשפטית, אבל לא מהבחינה העיקרית שבהם, מהבחינה האנושית. עלינו לחכות למהפכה הצרפתית כדי לראות ניצנים ראשונים של שינוי. רק אז מופיע ביטול העבדות השפלה, ורק ב-1848 יונחו היסודות הראשונים לחוקים המגוננים על אותו פועל שעד אתמול עבד נקרא; ועדיין הוא טעון הגנה ממוסדת, בשביל ששינוי זה בשם לא יישאר ריק מתוכן.

איזה פיגור אחרי הקריאה בהר סיני, דווקא בפרשת "קדושים תהיו", דווקא "אל כל עדת ישראל!" קריאה לעמוד בדרישות של מערכת עניפה של חובות מוסריות כלפי כל השכבות הנחשלות, חובות כמו לקט, שכחה, פאה, מעשר עני, צדקה, הענקת חלק מהיבול לפועל, פדיון שאר בשר שנמכר בתור עבד, ומעל ומעבר לכל-החובה הנרחבת המחזיקה עולם ומלואו: "ואהבת לרעך כמוך". ובקריאה המיוחדת הזאת, דווקא אל כלל ישראל, ובמונחי אהווה ולא במונחים אזרחיים, משתקף ההבדל היסודי ביותר בין שאיפת הצדק בעם ישראל ובין אותה שאיפה אצל אומות העולם. שכן הפניה לאחיק הופכת את הבעיה ללאומית, ולא רק לבעיה פרטית. ולכן, אין לאור התורה בעיות חברתיות אלא בעיות לאומיות, דתיות-משפחתיות. ומצד הטלת החובות על כל אחד ואחד, בין אם עני ובין אם עשיר, על כל אחד שיש בידו לעשות ולתרום, נהפכת שאיפה זו לשאיפה חיובית, ולא לתגובה של המקופח או של החברה כתוצאה מהרגשת קיפוח או אי-סדר.

הבדל זה משתקף יפה מתוך המאמץ הראשון הידוע לנו בתחום זה בעבר. לזכותם של סולון ואפלטון יש לזקוף שבשעת היווצרות "החברה" הראשונה המגובשת, הקריה, נשמעים קולותיהם בתחום הצדק. אבל מה גדולה אכזבתנו בשמענו אפלטון אומר ב"המדינה" שאי צדק הינו יותר איסדר חברתי מאי-סדר מוסרי. לדבריו, די לתכנן החברה באופן כזה שכל אחד ימלא את תפקידו המתאים לו ביותר, יוצרים יצרו, לוחמים ילחמו, שופטים ישפטו, וכך יבוא הכל על מקומו בשלום. יפה לכאורה, אבל האמנם האדם בנוי כמוצר תעשייתי שנתוניו גלויים מראש, וגם לא ניתנים לשינוי? ומה אם כך על האדם במכניקה המשוכללת הזאת! וכי אין בכוחו לשנות לפחות חלק מתכונותיו? וכי אין לו חולשות! וכי אין לו יצרים! ומיהו שיעד אותו לתפקיד זה או אחר! ומי יהיה השופט! חוששני שיש כאן תפיסה חמרנית מאוד ההופכת את בעית הצדק לבעית יעול מנגנון כלכלי משוכלל.

וגם הלוחם החבלי-פוסק לצדק, רוסו, כותב: "... הייתי מראה כל הסתירות של המערכת החברתית, של כל מוסדותיה, באיזו פשטות הייתי מוכיח שהאדם טוב מטבעו, ורק הממסד משחית את בני

כמוכן בעייתיות זו נוגעת לא רק למהות הצדק אלא גם ליישומו, ולגבי האמצעים ליישום. מערכת תקינה של יחסים חברתיים מוצאת לה מקום רק במסגרת הקובעת לה שני מימדים: הראשון, מוטיבציה ויעוד, ומהות, והשני כיוון והות.

נאמר מראש שמושגי זהות וכיוון, האופיינים לעם ישראל, הוגדרו במעמד חברתי ובהסכמה כללית ודרסם הכרנו ביישותנו המיוחדת, שממנה משתלשלת מערכת שלמה של יחסים, שאיפות ואידיאלים, המחייבים אותנו באופן כללי ובאופן פרטי, ויוצרים בכך דינמיקה חיובית, המגלה זהותנו העלומה; אבל אין הם יוצרים אותה, כאשר הכיוון הכללי מוגדר ע"י עולם הבא, המתגלה בכל רגע ורגע, העתיד נהפך להווה, והווה לעבר, והבלתי אפשרי ומציאותי עכשיו נעשים אפשריים ומציאותיים מחר.

ולא יקשה עלינו להבין איך הבסיס האיתן והיחיד של הצדק החברתי היא הלאומיות הישראלית, בסיס הכלליות המיוחדת שלנו, האלוהית, החיה בלבנו והמחיה את הדינמיקה הספציפית והאידיאלית שלנו. לאור הלאומיות הישראלית הבריאה, אבן הראשה של שכלול הכלל הוא הצדק החברתי, אבל במובנו הכללי ביותר, כפי שנשתדל להבהיר בהמשך.

ההבדל בין התפיסה היהודית לתפיסות אחרות

מכיוון שמטרת מאמרנו היא הצגת דרך לפיתרון הבעיות החברתיות הפוקדות חברתנו, ואין כוונתנו להציג כאן מסה פילוסופית, עלינו להדגיש שלמרות המקובל לפעמים באסכולה זו או אחרת – בעיותינו שונות באופן יסודי מהבעיות המקובלות באומות אחרות, למרות כל הדמיון התיאורי שיוכל להזדקר לעינינו. נוסף לכך, התודעה היהודית, הגלויה או נסתרת, מבחינה בפער התהומי המפריד בין הצדק בישראל ובין הצדק בכל האידיאלוגיות הזרות של עמי תבל. התודעה היהודית חייבת להשמיע את קולה כדי שנדע לנצל את נסיונות האחרים בלי להיכשל בשגיאותיהם. ואז, ורק אז, תיפתחנה בפנינו הדרכים הנאותות לחיסול בעיה כואבת זו.

בעית האי-צדק החברתי, כרוב הבעיות החשובות של האנושות, לא הוזנחה כליל על ידי טובי הוגיהם של העמים. אבל, למרות זאת, לשוא נחפש בכל החוקות, מן הקדומות ביותר הידועות לנו במזרח התיכון, ועד המודרניות ביותר, חוקה מדינית או דתית הכוללת מושג כלשהו של צדק חברתי במונחים של דאגה לאומית ופרטית, של דאגה דתית ודאגה חילונית גם יחד.

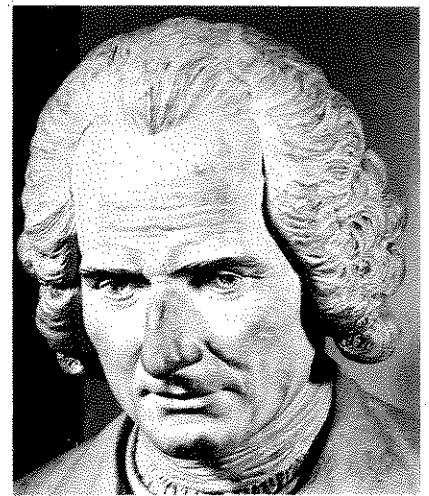
כל החוקים בכל הדורות מסדירים את

מקס וובר

קרל מרקס

רוסו: "רק הממסד משחית את האדם"

ערך החיים, חשיבות החיים, ולבטל מכל וכל את מלחמת הקיום האנושי, המבטאת דכאון עמוק, מוסווה למחצה, שאין כל גבול ראוי לשמו בינו ובין חיים בהמיים או התאבדות.

מדכאון זה, שנבע מהיעלמותם ההדרגתית של הערכים האנושיים מנוף חברתנו המודרנית, סבל וובר. אין ספק שיש הרבה אמת בראייתו את תהליך המודרניזציה כתהליך של רציונאליזציה ושל אינטלקטואליזציה של היקום, תהליך "המסיר מעולמנו נועם ושירה", ומגלה בתוך כך את האמת הברורה, שבתהליך זה יש סילוק האנוש והמימד האנושי, עד כדי מכניזציה של היש בישותו, בצרכיו, ביחסיו הפנימיים, עד כדי סיבות קיומו. אבל יש בראייה זו גם ביטוי מובהק לאותו דיכאון נוצרי, שלמעשה לא הסתירו כאשר דיבר על "האבדון הרוחני שהוא מכאן והלאה גורלו של האדם". ולכן, אין פלא שבין אתיקת האמונה (והוא כולל במושג זה מאמין ומהפכן) ובין אתיקת האחריות, בוחר הוא בשניה. אבל בכך שועבד האדם למציאות נתונה מבחוץ, נהפך לאובייקט המנצל אובייקטים אחרים. אבל אז נשאלת השאלה, כיצד אפשר בתנאים כאלה להתלונן על מציאות זו או אחרת!! והלא כל גישה מוצדקת כזו ואין לדבר בכלל על אי-צדק! ואם לאתיקת האחריות יש ערך, מנין לה! ואם אין לה, למה להחשיבה! אנו אומרים כן לאתיקת האחריות, אבל לאדם כאובייקט, אנו מתנגדים בכל כוחנו. אין מציאות וחברה בנויות מבלעדי האדם, אלא האדם בונה והאדם הורס, ולכן עליו לתת דין וחשון. כי אם לאו, מה נאמר למי שאינו מקבל לא אתיקה של אחריות ולא אתיקה אמונית! האם נצטרך לפנות "לממשל שהוא החברה היחידה בעלת המונופול של האלימות הלגיטימית"!! מהיכן יונקת לגיטימיות זו!

אינטלקטואליים.. מחייבים תפקידים שונים. ואפלטון הרגיש בכך יפה, אבל הבעיה מתמקדת סביב קנה המידה או האמצעי העומד לרשותנו כדי להחליט מי ראוי יותר ומי מוכשר יותר. הנקודה המרכזית באמת היא שהבעיה החברתית איננה בעיית מעמדות, היינו בעיה כלכלית, אלא בעיה **אנושית**. במלים אחרות, האי-צדק הוא בעיה של האלימות האנושית, לאו דווקא בתחום הפיזי, כבכל התחומים האחרים, האינטלקטואליים, התרבותיים. עמדת כוח כשלעצמה אינה פסולה, מה שפסול הוא ניצולה לרעה.

ההיסטוריה מגלה לנו עובדה מאלפת: עם ישראל לא חיכה לקרל מרקס כדי לנסות לפתור בעיית בדרך של "השוואת פני הקרקע". הכיתות האיסיות בזמן בית שני דרכו כבר בשבילים אלה. הם השתיתו את חברתם על קומוניזם מובהק. אבל האיסיים דאגו להוסיף שני סממנים: ראשית, הקומוניזם ששרר אצלם רצוני היה ולא כפייתי, שנית הייתה להם מטרה: האיסיים לא בחרו בדרך זו אלא כדי שיוכלו להתמסר לתעסוקה ולתפקידים רוחניים. ובכל זאת נכשלו. על אחת כמה וכמה אלו שחסרים שני מימדים מינימאליים אלה שיצדיקו את דרכם.

לא נסכים לעולם לאמץ את האלימות שהנצרות זרעה בכל נימה של העולם המערבי, ולא נשתמש בשיטות ארסיות והרסניות בשביל להציל עשוק, ולא נעשוק **רוחנית, תרבותית ורעיונית** את העשוק ששמר הרבה פעמים על ערכים רבים יותר מעושוקו, כדי לפתור בעיית העושק **הכלכלי**. תורת ה' גורסת שרע מסלקים בריבוי טוב, בהרחבתו ובפיתוחו, ובהתעלות מוסרית המושתת על אידאליים ולא רק על צרכים (בלי לזלזל בשום צורך כלכלי), בחינוך האדם, ולא בדיכוי האדם, ואפילו לא בדיכוי ע"י החברה או הממסד. יש להחדיר את רעיון

הצדק הכלכלי באמצעות הרצון! איזה צדק נפלא צומח כאן! יש שולטים ויש נשלטים! אין בעיה – נהפוך השולטים לנשלטים, ואת הנשלטים לשולטים, במהפכה נפלאה ופתרנו כל בעיה! אנו קובעים בלי היסוס שפתרון עוול באמצעות עוול אינו יכול לזרוע אלא הרס אדיר לאנושות. ועיינו הרואות: מעולם לא היה שלטון כה רודני, שכה רצה, חמס, עינה, שעבד ועשק כמו השלטון הקומוניסטי ועוד בהעטירו עצמו בכתר הצדק, ההצלה האנושית. האם יש להזכיר את סטאלין, את צ'כוסלובקיה, אפגניסטן, סיביר, ויתרת הרשימה הארוכה ארוכה!!

אמנם, אנו מסכימים עם רעיון המהפכה, כרעיון המבטא רצון לשנות, להפוך ולהיטיב. אבל אם סוף הדרך צריך להיות קומוניזם, הרי מוצב כאן לפנינו אידאל שאנו חותרים להשגתו, ואם כן, יש כאן יצירה של פולחנות דתית חדשה: אידאל עומד לפנינו, ואנו מתאמצים עד שנגיע אליו. אין אלא הבדל אחד ויחיד בין גישת האיש המאמין ובין גישה פולחנית זו, והוא: האידאל השלם הודגר בידי אדם (לא כל אדם, אלא מרקס) במקום ה'.

דיקטטורת הפרלטריון היא האידאל!! וכי הרחבת בסיסה של הכת השלטת עושה כת זו לישרה יותר, צודקת יותר! וכי יצרי אנוש יפסיקו פעולתם ההרסנית כש"עבדים ימלוכו"! לא שחש ושלוש אנו רואים בפרולטריון עבדים, אלא שאנו טוענים שבכל חברה יש אנשים שאין השלטון הולם אותם. ורק הנצרות הינכה במישרים או בעקיפין לקביעה הבלתי מבוססת שכל בני אנוש עלי אדמות שווים הם, בתכונותיהם, ביכולתם, בכורם מנהיגותם. המציאות דוחה טענה זו בשתי ידיה. המוכשר למוסיקה אינו בהכרח מוכשר למתמטיקה, ולהיפך. הנתונים האנושיים השונים מיסודם אצל כל אדם ואדם (ביולוגיים, פיזיים,

הסופי, ולא לדחותו לאין-סוף.

הצדק החברתי לאור התורה: מהותו וייעודו

השאיפה לצדק ומשפט מושרשת עמוק בתודעת עם ישראל, עד כדי היותה אחת מתכונותיו היסודיות, הנגלית גם בשרש עמנו – אברהם אבינו, ואולי אפילו שימשה יסוד לבחירה האלוהית בו: "למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט". ועל הצגה והדרכה זו מבהירים

לנו חכמי ישראל: "דרך ה', זו גמילות חסדים, צדקה כפשוטה, ומשפט אלו הדינים". ומערכת משולשת זו איננה רק טרילוגיה המציעה שלושה כיוונים שקולים ושווים, או אופציות שמילוי אחת מהן יניב את פירות חברותיה, אלא שלוש מדרגות שונות, מן האינדאלית ועד הפרגמטית. המושג גמילות חסד המציין את התרומה לזולת ועידודו הנפשי והכלכלי – בלי כל סיבה. אין דרישה אלוהית, אין דרישה המתחייבת מסכסוכים, עוול או אי-צדק – אלא רצון טוב מובהק, דחף אנושי בריא, שמקורו

מאיך גיסא, אנו תמימי דעים אתו בקביעה שהשיבה לפלורליות הערכים העולה מחדש בעולם המערבי ושאנו עצמנו מייחסים אותה להפיכת מושג הערך למושג סובייקטיבי) יוצרת פוליתאיזם חדש, אליליות מודרנית. וסובייקטיביות אלילית זו סותרת את עצם הצדק, המחייב מעצם מהותו, זניחה מסויימת של תפיסת עולמי ובעייתית כדי לשקוד על תפיסת עולמו של חברי ובעיותיו. ואיך נוכל להביא את הצדק הנכסף אם אנו מתעקשים בסובייקטיביות שלנו לשעבד את זולתנו לתפיסת עולמנו?

ודווקא בגלל הסכמתנו איתו בנקודה זו, נאלצים אנו להיפרד ממנו בהגדרת הקטגוריות שהציג לפנינו: שום פוליתאיזם לא יתיישב עם המונותאיזם היהודי, הרעיוני והמוסרי. ודווקא ההיבט החברתי של מושג צדק, הטומן בחובו הסכמה כללית מסויימת, דורש איחוד מחדש של אתיקת האמונה עם אתיקת האחריות.

הביקורת של וובר הייתה נכונה נגד הנצרות וסעיפיה, כגון הפרוטסטנטיות; וובר מציין כי הנצרות שמרה יפה על לב מפעם "והמרחם על האביונים", אבל הסייתה את דעת צופים מבחוץ, וכי בדרך זו היא דואגת יפה להתעלותו של המרחם, מקנה לו עולם הבא וכד', אבל הופכת את האביון לאובייקט ולאמצעי למטרות אלו, נעלות ככל שתהיינה. ולכן, לעולם לא יהיה בגישה זו כדי לשחרר הנכבד והמשועבד.

יתר על כן, מטרות אלו היו ועדיין הינן כה נעלות בעיניה, עד כי לא היססה להעדיף את אלו שקיבלו עליהם הנצרות, ואף הפנתה את כל משאביה לאזורים שם שררו עוני ושפל כלכלי בשביל להפיץ דעותיה. כלום לא פינתה רחמנות זו את מקומה לאינטרסים:

מכל הדיעות, אין כל ספק שהקרובה ביותר ליהדות היא גישתו של דה-טורטולין (Les trois justices) הכותב: "הואיל והשיוויון המושלם הוא מושג בחזקת גבול, האפשרות לממשו כמותא כאפס. אפשרויות המימוש גדלות במידה ששאר הקונצפציות השיוויוניות מתרחקות מנקודה זו השרויה באין סוף." ברור שצדק חברתי נבנה נדבך אחר נדבך עצמיותו וחירותו המלאה של האדם, בכל היבט, הכלכלי, הרוחני והאחרים אינן מתגלות בריים, ועל כן שייכה אותן היהדות למסגרת הקרויה ימות המשיח או עולם הבא. אבל גם בזה, שונים אנו מדה-טורטולין: אין עולם הבא זה אישם באין-סוף אלא בהישג ידינו, ולכן הסיכויים לממשו מלאים-כיוצא מפיהם של נביאי ישראל. התורה מסכימה לצד הדינאמי והמעשי של דבריו, ולכן דיברה אך ורק על המעשים המוטלים עלינו כחובה, בלי התייחסות לתוצאות, מלבד הבקרה המתחייבת, כמובן, כדי לכוון את הזרם האסימפטוטי

משנה תורה לרמב"ם (איור מתוך אוסף קאופמן)

הרב ד"ר אליהו זייני, רב הטכניון ומרצה למתמטיקה:

"... מצד הטלת החובות על כל אחד ואחד, בין אם עני, בין אם עשיר, על כל אחד שיש בידו לעשות ולתרום, נהפכת השאיפה לצדק לשאיפה חיובית, ולא לתגובה של המקופח או של החברה כתוצאה מהרגשת קיפוח או אי סדר."

באותו זיק אלוהי המפעם באדם, ואינו מוצא את מנוחתו עד אשר ייצא לאור בדמות אהבת האדם במלוא עצמתה. אחריה באה הצדקה, החובות המינימליות המוטלות על כל יהדי שעה שהוא נתקל באי-צדק או אפילו חסרון כלשהו. בתחום זה כלולות הזדמנויות ודרכים שונות כמו פאה, שכחה, לקט, מעשר עני, מעשר כספים ואחרים. ואם שתי הגישות הקודמות לא באו לידי מימוש – כי אז נותרו לעני ולמקופח הדיניים קרי, המערכת המשפטית – בתקווה כמובן, שמערכת זו תדע להגן על זכויותיו הבסיסיות. ובכך היא מוכיחה את בריאותה ויושרה. לשלוש הגישות האלה מכנה משותף אחד: הנצרך והמקופח עומדים במרכז.

והותר של ביהא הדרישות האידיאליות: "הלא זה צום אברחיהו פתח הרצובות רשע. התר אגודות מוטה ושלח רצוצים חפשים וכל מוטה תנתקו: הלא פרוש לרעב לחמץ ועניים מרודים תביא בית כי תראה ערום וכיסיתו ומבשרך לא תתעלם (ישעיה, נ"ח) והרי ידוע שנביאי ישראל ממש ועד סוף דברי הימים הטיפו לצדק וליושר, עד כדי הטעיית הקורא שזוהי שאיפתם ומטרתם הבלעדית.

ואין לעלות על הדעת צורך בעיון לאור משנתם של הוגי הדעות הגויים. יתר על כן, בפיו של דובר הנאמן ביותר של ההלכה הישראלית, הרמב"ם, במשנה

תורה, מתגלה הצדק בראש סולם החובות (הלכות מתנות עניים, פ"י הל"ו); "חייבין אנו להזהר במצוות צדקה יותר מכל מצוות עשה."

ומכיוון שאנו יודעים שבמבנה החברתי-ערכי של תורת ה', מצוות עשה עומדות בראש החשיבות, למעלה מרוב מצוות לא תעשה, יש כאן העמדת ערך הצדק בראש סולם ערכי ישראל: שלילת ערך זה, המיתרגמת בפועל באכזריות או בהתעלמות שאינה שונה מאכזריות, היא פגיעה כה חמורה בישות ובעצמיות עד כי ההלכה מוסיפה (שם, הל' ב' נ'ג). "כל המרחם מרחמים עליו שנאמר ונתן לך רחמים ורחמך והרבך, וכל מי שהוא אכזרי ואינו מרחם, יש לחוש לייחוסו" (פירוש: יש לחשוש אם בכלל הוא מזרע ישראל), כמוכח בהמשך: "כל המעלים עינו מן הצדקה, הרי זה נקרא בליעל", כמו שנקרא עובד עבודה זרה בליעל, "ונקרא חוטא... ונקרא רשע..." קביעה חדה זו של הזהות הישראלית על יסוד אופי רחמני וגומל חסד, אינה משאירה פקפוק בנוגע למרכזיותה של חובתנו המוסרית זו.

ולמותר להוסיף שסימכות מעשה סדום בפרשת "וירא" אחרי הפסוק "אשר יצווה... ושמרו... צדקה ומשפט" בנוגע לאברהם אבינו, באה להעמיד בדיאלקטיקה נפלאה את הניגוד הברור בין דרך אברהם ודרך סדום.

הצדק הסדומי מבוסס על שיקולים הגיוניים שכלתניים יבשים, המזכירים לנו (הרבה לפני זמנם) את הנאצים, "הסוציולוגים" המפוקפקים הללו, שידעו להתרשם יפה מהמציאות, להבחין בין "המעולים" בין בני אדם, "האריים", ובין הנחשלים למיניהם.

אמנם לבעלי ידיעה שטחית בתנ"ך מצטיירת תמונת אנשי סדום כאנשים שכל מידותיהם נפסדות; אבל לא כך רואה אותם מסורת ישראל. תמונתם המדויקת היא זאת של חלק מהאנושות, המכיר בעליונותו, בסיבות עליונותו, ומתוך כך הוא בטוח בעצמו, דואג לשמור על מעמדו, ולכן מתנגד בכל מחיר לשינוי פני החברה, ודוחה כל מה ששונה ממנו. ובפרט כאשר מדובר בנצרך, המשבש את הרגשת הנוחיות.

תופעה מעין זו אופיינית לחברות הזוכות לשפע כלכלי, הגורר עמו בדרך כלל התפוררות רוחנית המביאה לידי התמוטטות מוסרית. כתוצאה מזה, מתגלה ההתאכזרות אל הבריות – וזהו הסימן האופייני להתמוטטות רוחנית.

דוגמא אופיינית לתופעה זהה אנו מוצאים במלכות ישראל, זו פרשה ממלכות יהודה כדי לפתור את בעיותיה הכלכליות בזמן ירבעם; ואכן, בתחום זה היא עתידה לבצע נסים ונפלאות. אבל עד מהרה עתידה היא – בגלל עושרה והתפוררותה הרוחנית – לחשוף את עצמה להשפעות זרות, ואנו שומעים את הנביא עמוס מתריס בחריפות אלוהית

נגד "סדומיותה" באומרו (פ"ד): "שמעו הדבר הזה פרות הבשן אשר בהר שומרון. העושקות דלים, הרוצצות אביונים; האומרות לאדוניהם הביאה ונשתה..."

תאור מאלף של ניצול העניים והחלשים סימפוטומטי ל"הפכתי בכך כמהפכת... את סדות ואת עמורה". אבל מה תועיל צעקת עמוס על עושק דלים לאלו "השוכבים על מיטות שן וסרוחים על ערשותם ואוכלים כרים מצאן ועגלים מתוך מרבק" (שם, פ"ו). האירע אי-פעם בהיסטוריה האנושית שעשירים שמעו תוכחה: והנה מתגלות כאן שלוש התופעות גם יחד: חשיפה להשפעות זרות, עושר כלכלי והדרדרות מוסרית.

מן הדין לשים לב שכל הגלות והאסונות שעמוס מבשר מוצדקים אך ורק מתוך ה"חמס", הידוע בכינוי הכוללני של חוסר המוסריות החברתית. ונאמר (שם, פסוק י"ג) "השמחים ללא דבר, האומרים הלא בחזקנו לקחנו קרניים". ורש"י מפרש: "ללא דבר – על גדולתם ועושרם שאינו כלום, שלא קיים; קרניים – חוזק וגבורה לנגח בקרניים עניים ואביונים" – זוהי סיבת גלותם.

אבל כל זה עדיין אינו מגדיר הצדק החברתי. כפי שאמרנו כבר לעיל, אין בדתנו להתכחש לעובדה הפשוטה שבשום מקום בתורה לא הוגדר מושג זה. פגם יסודי יאמר הקורא: לא, חס ושלום. ההיפך הוא הנכון. אם נגדיר את הצדק החברתי, כי אז נפגע בו פגיעה חמורה; כי בנתינת הגדרה כזו, נהפוך תפיסת עולם אנושית שהסוציולוג, הסופר, ההוגה או איש המוסר הפשוט חלמו עליה לאידיאל!

איזה מין אידיאל אומלל יתקבל כך!! שום תפיסה אנושית, מבריקה ככל שתהיה, אם היא קשורה לפרטייות, לתקופה ולמציאות ספציפית, יהיה תמיד פער בינה ובין אידיאל, ולכן לא מצאנו בכל התורה כולה מציאות אידיאלית שהוגדרה אי-פעם באופן ברור ומוחלט.

הזכרו אמנם מציאויות אידיאליות, אבל מעולם לא נקבעה מהותן, והדוגמאות האופייניות הן ימות המשיח ועולם הבא. בניגוד לזה, מצאנו בתורה חובות, הדרכות, משימות המוטלות על הפרט ועל הכלל. כדי להובילם למצבים טובים יותר, מוסריים יותר, בקצרה – קרובים יותר לאידיאל. וחובות אלו הן הנתיבים הבלעדיים להשגת אותם האידיאלים הנכספים.

ואי-ידיעת מהותן של אותו אידיאל, הנובעת אך ורק מגדלות המטרה, היא היא היוצרת דינמיקה מתמדת, היא המחייבת השתתפותו הבלתי פוסקת במפעל האדיר הנבנה והולך, והוא הדין גם לגבי הצדק החברתי: עם כל ההתקדמויות שהתקדמה האנושית עד היום בהגדרתו, עדיין הכל נתון לעיון מחדש, כדי לשפר, לשכלל ולדייק, ואם יתגבש ללבנו פקפוק, ולו קל שבקלים, ביחס לחובת העיון מחדש, הבה

נקשיב רגע לדברי הסוציולוג המפורסם דורקהיים.
 כבן למשפחת רבנים שימש דורקהיים, בידיעתו או שלא בידיעתו צינור למעבר רעיון מרכזי ביהדות, שעה שהבליט את השינויים הפוקדים את חברתנו המודרנית, את המעבר מחברה מגובשת ע"י "סולידריות מבנית" (היינו, התקשרות על בסיס זהות דעות והתנהגויות) לחברה המושתתת על "סולידריות אורגנית" (היינו, התקשרות על בסיס שינוי המביא לידי השלמה הדדית, כמו באורגניזם).
 אמת, סולידריות מבנית מעניקה יותר

אמיל דורקהיים

שקט ויותר ביטחון, אבל היא גורמת, במוקדם או במאוחר, התנוונות החברה בגלל הסטטיות המשתררת כתוצאה מנוחיותה. בניגוד לה מפגינה הסולידריות האורגנית, וגם יוצרת, יחסים הנעשים מורכבים ומשוכללים יותר ויותר, ובה היא טומנת בחובה דינמיקה של שכלול, וכמובן גם עיון מתמיד וביקורת מתמדת. לאור זה, ברור שכל הגדרה סופית של צדק חברתי איננה אלא אשליה מובהקת. אבל דווקא גישה זו מחייבת אותנו לדון במצב היום כפי שהוא, ולטפל בו כמיטב יכולתנו.
 מהו הצעד הראשון המתחייב היום, על מנת להתקרב ליותר צדק חברתי?
 בספרו על הצדק הגיש לנו פרופ. פרלמן סקירה נפלאה של מה שנאמר עד היום בנוגע לבעיה זו. מתוך הדיעות שנאמרו, בחר שש דיעות המייצגות את העיקריות שבהן: "לאיש איש אותו דבר, לאיש איש לפי זכותו, לאיש איש לפי פעלו, לאיש איש לפי מעמדו, לאיש איש

לפי צרכיו, לאיש איש לפי מה שמקצה לו החוק". זוהי רשימה המלווה ביקורת נאמנה ובהירה של כל גישה. החוקר הדגול נוטה, כשלעצמו, כרוב ההוגים בני ימינו, לנוסחה "לאיש איש לפי צרכיו", היות ובתפיסה זו "מבקשים בייחוד להפחית את הסבל הנובע מאי-יכולתו לספק את צרכיו היסודיים. בכך מתקרבת ביותר נוסחת צדק זו אל הקונצפציה שלנו בדבר אהבת הבריות". אין ספק שגישה זו, מכיוון שהיא מושתתת על תרומה לזולת במסגרת אהבה נאמנה, היא המעולה שבמכלול הדיעות שהוצגו. אבל חיסרון אחד יש בה, הטעון השלמה והוא, שהיא שוכחת את איהגדרתו של המושג "צורך" או מתעלמת מזה, ולא רק מפני שצורך תלוי "בקריטריונים שונים", אלא מפני שאפילו צורך ספציפי איננו נתון קבוע מראש שאין חלים בו שינויים ותנודות מתמידים, לא רק משנה לשנה, אלא מיום ליום, מרגע לרגע. ולפי זה אותו הצדק שהוא פונקציה של צרכים נעשה משתנה מורכב מאד, כמעט בלתי מוגדר.

על זה באה ההלכה היהודית ומציעה סולם גישות שונות לטיפול בצרכים. סולם זה הוא היחיד שיש בכוחו לפתור את בעיית ה"צורך", ועם זה להתחשב בשוני בין בריה לבריה. ובלשונו של הרמב"ם (הלכות מתנות עניים, פ"י, הל"ז): "שמנה מעלות יש

בצדקה זו למעלה מזו. מעלה גדולה שאין למעלה ממנה זה המחזיק ביד ישראל שמך ונותן לו מתנה או הלוואה או עושה עמו שותפות או ממציא לו מלאכה כדי לחזק את ידו עד שלא יצטרך לבריות לשאול ועל זה נאמר והחזקת בו גר ותושב וחי עמך, כלומר החזק בו עד שלא יפול ויצטרך".

המטרה היא לשחרר לגמרי כל יהודי מכל תלות באחיו. עצמאות וחופש מוחלט – זהו הצדק האמיתי, תוצאה של צדקה אמיתית (וצדקה שונה לגמרי מהרחמנות הנוצרית). ואנו רחוקים כאן ממושג השיוויון, הנפוץ כל כך אצל טובי האנושות, ואומר על זה פרופ. פרלמן (בספרו הנ"ל): "מושג הצדק מעלה באורח בלתי-נמנע על דעתו של כל אדם את ציור המחשבה של שיוויון מסוים למן אפלטון ואריסטו דרך תומס איש אקווינו, ועד למספטינים, למוסרנים ולפילוסופים בני זמננו, הכול תמימי דעים".

בהיות מושג השיוויון בלתי-מצויאותי, ואפילו מופרך מיסודו, אין התורה יכולה לחשוב על כל פיתרון במונחיו. כל אדם הוא יחידה נפרדת, עולם שונה מזולתו, מכל וכל. אמנם יש הרבה דימוים והקבלות, אבל לעולם אין בנייהם זהות. לכן לא היה שיוויון ולא יהיה, ואם יש מקום למושג השיוויון, לא יהיה זה אלא מצד העצמאות שזכאי האדם להשיג. כדי להבליט יפה שאיפה זו של הקניית

הרמב"ם

* פרופ. פרלמן: "על הצדק" (הוצאת מגנס, 1981)

עצמאות לנאק, באה ומדרגת ההלכה, במקום שני בסולם העדיפויות: "פחות מזה, הנותן צדקה לעניים ולא ידע למי נתן ולא ידע העני ממי לקח". על פי גישה זו, העני נמלט אמנם מהפגיעה בו, הודות להיעדר יחסים ישירים בינו ובין הגומל לו טובה, אבל הוא נשאר תלוי בגורם חיצוני.

אבל אפילו תלות מצומצמת צריכה להיעלם עד שנגיע ל"רוחי עמך", באותה מידת עצמאות. (בנוגע למשמעותה המדויקת של המלה "עמך", ראה מסכת הוריות, ד').

והנקודה השניה שבה מתבדלת התורה מכל גישה אחרת, היא בנוגע לתחום (או, ליתר דיוק, לתחומים) שצריך לשרור בהם מושג של צדק.

למרות ניתוחו המצויין, שכח פרופ. פרלמן לציין היבט אחד, שיש בו משום מכנה משותף של כל ההתייחסויות השונות לבעיה זו: כולן מתייחסות לצדק כלכלי!

אבל האם שורר האי-צדק רק בתחום הכלכלי? והלא אי-צדק הוא פגיעה בעצמאות ובעצמיות האנושית, ולפיכך כל פגיעה בתחום הרגשי, בתחום האינטלקטואלי, בתחום המוסרי, באופי האדם (ואין לרשימה סוף) יש בה עוול לא פחות מן העוול הכלכלי.

נכון אי-צדק כלכלי מזמין ואפילו מבסס כל אי צדק אחר, אבל חייבים אנו להיות ערים לכך שאפילו יושג צדק כלכלי כלשהו, עלול האדם להישאר עשוק במכלול שלם של שאיפות היקרות לליבו. לצדק מורחב יותר, כולל יותר, שואפת התורה, ותמיד שאפה לכך. אין לנו ראייה מובהקת יותר מהבטחתם של נביאי ישראל: "ולא ילמדו עוד איש את רעהו ואיש את אחיו לאמר דעו את ה' כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם נאום ה'". (ירמיה, ל"א). ואין צורך להדגיש שהכרת ה' המזוכרת כאן, כוללת את כל החיים כולם, בכל מובניהם. כי איך ישרור צדק אם ימשיך האדם לטרוף את עולמו הרוחני של חברו, לטעור לקרעים את תרבותו, עד כדי כינויים כגון "פרימיטיבי"! כיצד יתקיים צדק חברתי אם האחד מצהיר בריש גלי על עליונותו הרוחנית והתרבותית, כאשר קנה המידה באופנה תואם יותר את גישת הסובל מרגש עליונות. איזה צדק יש כאן? איזו אהבה יש כאן? איזה שיוויון יש כאן? אין פלא שהיבט זה ומימד זה הוסוו ע"י כל פילוסוף וכל סוציולוג. אצל רוב בני אדם יש נכונות להקריב קרבנות כספיים. אבל אין בהם נכונות לתת מקום להתבטאות של זולתם, ובפרט אם שונה היא משלהם. אנשים מוכנים להלביש חבריהם מחלצות רקמה – אבל להבין שרגשות אנושיים העשוקים ודחוקים פנימה בלב עשוק חשובים לו יותר מכל מלבוש רקמה או ארמון של זהב, זה אין הם יכולים. והרי אם נהרס ונעשק האנושי שבאדם,

למה לו רקמה?

ומשתי אמות המידה, זו של חופש וזו של עצמאות (כלכלית, תרבותית ורוחנית) – אנו מצהירים קבל עולם שהשניה היא העיקרית.

עולמנו המתקדם הצליח להשתחרר אט אט מהעבדות הפיזית, אבל יצר עבדות רוחנית אינטלקטואלית, שהאנושות לא ידעה כמוה מאז היותה ועד עתה.

דווקא התרבות המערבית שחקה את האישינות הפרטית בצבת הנצרות שהיא לשד חייה. כניסתן של שיטות טכניות, מדעיות למחצה לשליש ולרביע בתחומים שאין כמעט מקום לשיטות אלה, בתחומי הרוח והנפש, שחקה עד דק כל זיק אנושי.

כתוצאה מהעוצמה שקנתה לה תרבות זו, הודות להישגיה הטכנולוגיים, "חונק" האדם לחבין שעליו לקבל על עצמו את קביעת המחזיקים ברסן התרבות שבאפנה (קרי המערבית) ואת החינוך באפנה – או שייחשב "פרימיטיבי", "מפגר", "טעון טיפוח", ובלשון הסוציולוגים "מסורתי" וכיוצא בזה.

ותרבות זו, שהתפשטה על כל עולמנו, מותירה לאדם בחירה אחת ויחידה: או שיסכים לנורמות החדשות, הרחוקות הרבה פעמים משאיפותיו הפנימיות, או שיהיה שרוי בעימות מתמיד, הלוכש בדרך כלל צורות שליליות. ואם יסכים לנורמות החדשות, ישא בעול רוחני ותרבותי, הזורע אחריו הרס, הרס מוסרי וכתוצאה ממנו הרס חברתי. בעיקר נכונים הדברים לגבי עם ישראל, שמעולם לא הסכים לביטול אנושיותו. ואפייניים ומאלפים הדברים הבאים שנלקחו ממאמר משנות החמישים: "אנו רואים את הפעולה החינוכית כטומנת בחובה אחת ההזדמנויות החשובות הניתנות **בידי היישוב** לשם גיבוש מחדש של חברה אחידה. ואולם, מן הצד השני רואים אנו תכופות כי פעולה זו נתקלה בקשיים, **בחוסר היענות מצד העולים** אשר כלפיהם היא מופנית. חסרה, כביכול, הנכונות **להתחנך** בתוך המסגרות החינוכיות המקובלות ביישוב".

אשמים העולים! הם מסרבים להתחנך! ואם כי אין צל של ספק שיש לעולים הרבה מה ללמוד מאנשי היישוב, אולי צריך לבקש מאנשי היישוב להתחנך במסגרות הבנויות עבור העולים, שהיום הם רוב בניינה ומניינה של מדינת ישראל. נדמה לנו שעל חברת היישוב להיקלט לעולים החדשים במספר מישורים שאין מספרם פחות ממספר המישורים שבהם על העולים להיקלט בחברת היישוב.

ובתוכן הדברים שמתבקש העולה לאמץ, לא נסכים לגישת "הפונקציונליזם המבני" (לכל אחד בחברה תפקיד מוגדר); הייבוא הרעיוני הזה מנציגת העולם המערבי היום, ארה"ב, סותר מכל וכל שאיפותינו היהודיות. אין פלא, איפוא, כי "האזרח הפרטי" האמור לתפקד "במכונה" הנקראת חברה, העשוי להיות

"משומן יפה" כדי להפעילה, מתנגד בתוקף אישיותו היהודית, היינו, אנושיותו, לשמש מרכיב מכני במנגנון זה. על כן, אין להתפלא אם "הפריט הזה", שאמור היה להיות דומם, מתגלה כבעל חיים! הוא פשוט סירב להיות משועבד, והעדיף שחרור, עם כל ההשלכות הלאו דווקא נעימות המשתמעות מכך. גם הוא דוגל בהתפתחות – אבל הומנית ולא מכנית.

הנתונים הסוציולוגיים וניתוחיהם

לאור הנאמר למעלה, עלינו לגשת לבעיה הספציפית בא"י. בעיה זו מיוחדת אצלנו למרות שיש ויהיה מי ששיש להכחיש ייחודיות זו. והסיבה היא החפיפה בין אי הצדק החברתי והבעיה העדתית. את מי שמפקפק בכך, נפנה לנתונים הסטטיסטיים.

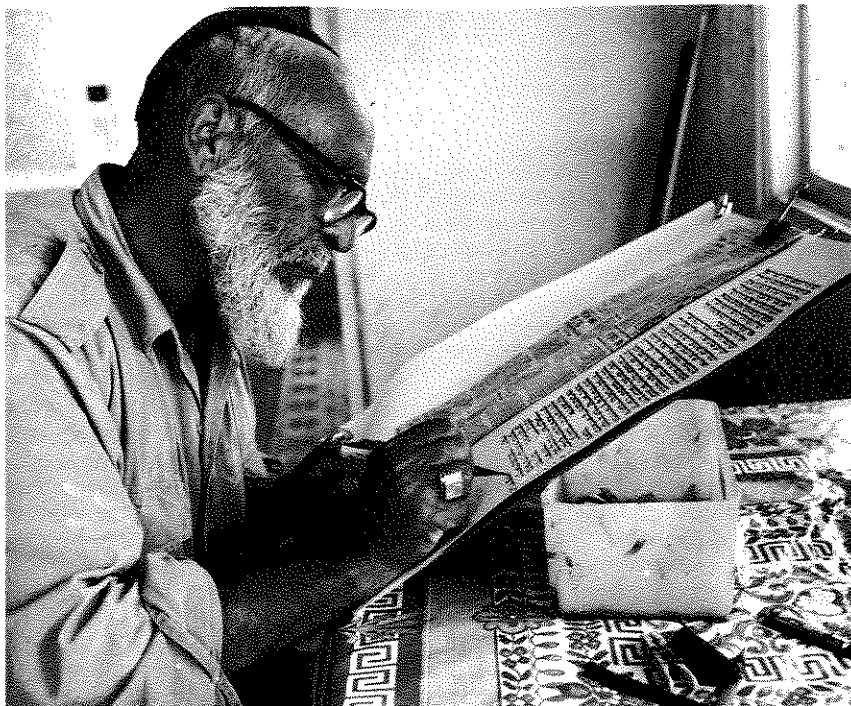
אין בעיה שלא יהיו סיבות להיווצרותה. וכיוון שארית ישראל לא יעשו עוולה, לכל אחד מהם יש סיבות טובות (אם כי לא מושלמות) לנהוג ולהגיב כפי זהו עושה. הגיע הזמן שלפחות חלק מהמחשבות ההדדיות, הטמונות בלבו של כל חלק מהאוכלוסייה הישראלית כלפי חברו, ייצא לאור. ובנקודה זו, חש אני, שאם נתפקע המורסה – כפי שהיא באה היום לידי ביטוי בכל מקום, ברחוב, באמצעי התקשורת, בפוליטיקה ובכל התחומים – אם כי יש בכך קללה מסוימת, יש גם יותר מן הברכה, ודווקא עכשיו יש תקווה לפיתרון.

מכיוון שמדובר בנושא רגיש מאוד, המקומם מהר מאוד, מקווה אני שכל קורא יסכים לשים בי מעט מזעיר מאימונו: כבן לאב ספרדי ולאם אשכנזית, יאמין נא הקורא שאם אני מותח ביקורת על זה או אחר, השאיפה היחידה המנחה אותי היא רדיפת האמת עד כמה שיד מגעת, במלוא האהבה כלפי זה וכלפי האחר.

מהן הטענות? נתייחס לעיקריות שבהן, הנוגעות לבעית הצדק החברתי:

הספרדים חסרים השכלה ותרבות, ומשום כך הישגיהם מצומצמים, וחסרונות אלו הם הפוגעים בייצוגם בכל המנגנון האחראי ובכל המישורים. הספרדים הם טיפוסים לבנטיניים שאינם רוצים להתאמץ, ולכן גם אינם רשאים לצפות להרבה. הספרדים הם למעלה מ-90% של "תושבי" בתי הכלא, והדבר מצביע בלי ספק על בעייתיות. הספרדים באו לא"י מארצות מצוקה כדי לפתור את בעיותיהם הכלכליות, ולא מטעמים אידיאליסטיים, ולכן אין פלא שלא גישרו עדיין על הפערים.

ומה משיבים הספרדים על כך? אנו וזכרי השכלה! יפה, אבל למה לא ניתנה לנו כאן הזדמנות להתחנך? עם הבעיות הכלכליות שאנו סובלים כאן, מי זה יכול

סופר סתם

די לקבל שתרבותו האירופאית של פרופ. אבינרי היא מרכז התרבות, כדי שכל יפני, הודי, רוסי וערבי יוגדר כבלתי מתורבת. מה היה חושב פרופ. אבינרי אם קביעה זו היתה מקובלת לפני אלפיים שנה באירופה?! ודאי היה מתפלא לשמוע שהווייגוטים מתורבתים! ובלי להרחיק לכת כל כך, יספיק לנו, עם ישראל, להגדיר תרבות ע"י תורתנו האמיתית, תורת ישראל הנמסרת מדור לדור, כדי שמיד יוכלו מלומדים רבים בקטגוריה של הבלתי מתורבתים.

אבל אין צורך בכך: הנטיות הנובעות מרגש עליונות שאינו מבוסס כל צרכו, הסתירו מעיני המלומד סתירה עצמית הגלומה בדבריו, כאשר שורות ספורות אח"כ הוא כותב שב-48 עבדו ספרדים רבים בשורות האדמיניסטרציה האנגלית בגלל חינוכם הצרפתי, או האנגלי: "ולכן היו יותר מוכשרים לשרת את הממשל מחלוצי אירופה".

לא! הם באו דווקא עם אותו חלק של תרבות ישראל שהצליח להתקיים בגלות ישמעאל. ודווקא עם אותו חלק מתרבותנו, שהעולם המערבי הצליח להשתלט עליו, עד כדי ביטול ערכו היום-החלק החובק ערכי משפחה, חיים, אדם, שלמות, קדושה, ענווה, אמונה, לאומיות ומוסר. וכל זה, הודות למסגרות התורניות, או לפחות המסורתיות שבתוכן גדלו. ולא היהדות היא שדיברה מגרונם של אלו מהישוב שקיבלו את אחיהם באותו הכינוי החסר אחווה, והלא אמיתית.

בנוגע ללבנטיניות, נכון - סממניה

ההופכת את אותו בעל חיים שעדיין איננו אדם לגמרי לאדם שלם. האם יש לזלזל בכך?! ובמה אשמים הספרדים אם מראש הגדירו אחיהם תרבות כתרבות אירופאית, ואילו רק מערכת ערכים כחוסר תרבות, ואפילו כלולה בהן תורת ה' וישראל!?

ואם מישוהו יפקפק בעצם התייחסות זו, יפנה נא ל"אנציקלופדיה יודיקה" (ערך מרוקו, כרך 12, עמ' 342), וימצא כתוב: (בתרגום חופשי) "במדגם של 2% מכלל האוכלוסיה היהודית בגיל חמש ומעלה אשר חיה במרוקו ב-1960, נמצאו 43.2% אנאלפביתים (הוזה אומר, שלא ידעו לקרוא ערבית או צרפתית - אלו שידעו לקרוא רק עברית נחשבו כאנאלפביתים)". מי יכול היה להאמין שבחיבור שיצא לאור במדינת ישראל, ניווכח לדעת שיהודי החי בגלות, מחוץ לתחומם של דוברי עברית, ייקרא אנאלפבית בגלל שאינו יודע אלא רק עברית, ושפת הגויים שבקרבתו הוא חי זרה לו!?

יתרה מזו, נקשיב רגע לאחד ממלומדי דורנו, פרופ. אבינרי, האומר: "הפער התהומי התרבותי והכלכלי המפריד בין עולים מארצות ערב לעולים מאירופה" (Israel: Two Nations-1973). גישה זו מזכירה לי בעיה פיזיקאלית ידועה. מקובל לחשוב (לפחות בינתיים) שכדור הארץ מקיף את השמש. אבל קביעה זו מצחיקה כל מתמטיקאי רציני. כי די לבחור מערכת צירים הקשורה לכדור הארץ כדי להוכיח בדיוק החיפף, לפחות ביחס למערכת חדשה זו.

להקנות לילדיו השכלה מתאימה? הושיבו אותנו בעיירות פיתוח, מתוכן אין לילדינו תקווה להגיע למוסדות להשכלה גבוהה. אם אנו טיפוסים לבנטיניים, למה, אם כן, בארץ מולדתנו, היינו בעלי עמדות מכובדות יותר, והצלחתנו היתה בכל המישורים? ולמה זה אחינו בצרפת ובארצות אחרות השיגו את אחיהם האשכנזים ואפילו עברו אותם, לעיתים? ואם כאן אנו מאכלסים את בתי הסוהר, למה זה בחו"ל לא היינו כאלו? והטענה שבאנו לא"י כדי לפתור בעיות מצוקה אינה אלא שקר גס. בקיצור, לדעת הספרדים, כל הבעיות צמחו אך ורק בא"י, וכאן נראה להם העוול.

לפני שנשיב לכל הטענות הכפולות הללו, חייבים אנו להזהיר כל קורא שאם תהיה למישוהו הרגשה שבידיו המונופול על האמת והשקולר תלוי אך ורק בצוואר חברו, או אם יעלה על דעת אחת הקבוצות הנ"ל שאין לה מה ללמוד מחברתה ערכים יסודיים וחיוניים כי אז אין תקווה לפיתרון הבעיה.

שהותן של הקהילה הספרדית בעולם המוסלמי המזרחי בעיקר, ושל הקהילה האשכנזית בעולם הנוצרי בעיקר, חידדו אצל כל אחת ואחת מהן גישות והבנות ותפיסות עולם יהודיות בהחלט, אבל עם זאת, כל אחת מהן הושפעה לא מעט מהמסגרת המקיפה, זו מהאיסלם וזו מהנצרות. ולכן, התנאי ההכרחי להתקדמות כלשהי בחברה הישראלית לכיוון הנכון תלוי בהסכמתן להבין שעל כל אחת מהן מוטלת החובה להקנות לזולתה מה ששיך לעם ישראל באמת, ועל כל אחת לטהר עצמה מכל השפעה זרה, אם אין בכוחה להעשיר את רוחנו. על בסיס נתונים אלו, יש מקום להשיב להאשמות ההדדיות. לטענה שהיהודים הספרדים חסרים תרבות, יש להשיב מכמה היבטים. מושג התרבות הוא מושג הטעון דיון כשלעצמו. אבל, בלי להיכנס אליו, נודה שאין לספרדים תרבות טכנולוגית מדעית בדורות האחרונים. אבל, במה אשמים הספרדים אם הגויים הנוצרים בנו מוסדות להשכלה גבוהה באירופה, ואיפשרו כך ליהודים גם להינות מהם (אם כי לא בכל ארץ), שעה שהמוסלמים לא טרחו לבנות מוסדות מקבילים בארצותיהם, ולכן לא זכו היהודים הספרדים באותם תנאים. לכן, הבה נושיב על ספסל הנאשמים את הערבים, ולא את הספרדים.

ועוד מי מונע ממדינת ישראל לפתור את הבעיה לגבי אלו שנוולדו בארצנו, אפילו אין לעשות דבר לגבי הוריהם? והלא תלף יותר מדור שלם, והבעיה עומדת בעינה!

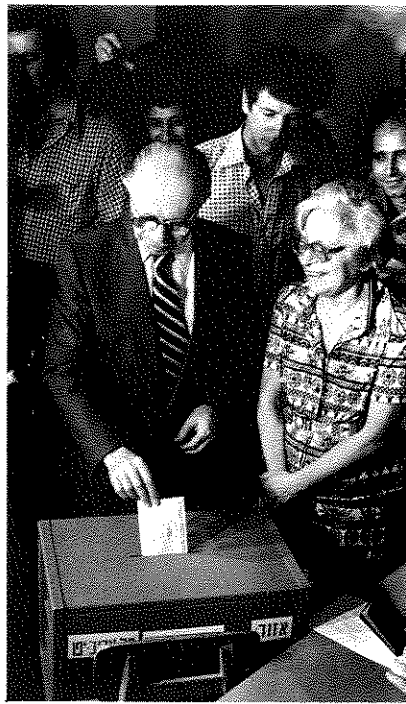
מלבד זאת, בין חיסרון בטכנולוגיה ומדעים ובין חוסר תרבות, יש עדיין פער גדול. היהודים הספרדים היו (וחלק מהם עדיין נשארו) מלאי תרבות יהודית תורנית עתיקה, מסורת אבות הנובעת עוד מימי אברהם אבינו, תרבות אנושית,

במציאות החדשה שנקמה סביבם, ואם מישהו לא נהג אתם במידת החסידות, בין זה ובין עוול, עדיין יש פער תהומי. בנוגע להשוואה עם אחיהם בצרפת ובארצות אחרות, הריהי מוצדקת בלי ספק, אבל יש להסתייג מכמה מסקנות פזיזות, ונסביר: המציאות מוכיחה, לגבי אוכלוסיה כמו הצפון-אפריקאיים, שאלה מהם שהגיעו לצרפת או למקומות אחרים במערב, לא סבלו לא מבעיה עדתית ולא מבעיה אקדמית אינטלקטואלית. להיפך, אם נשים לב למספר היהודים שתפסו עמדות כוח בכל המוסדות להשכלה גבוהה, במנגנונים הפוליטיים, והאחרים, אפשר לדבר בימינו ממש על פלישה והשתלטות.

אמנם הסוציולוגים משיבים על כך לפעמים בטענה כי מדובר כאן בשתי אוכלוסיות שונות, הטובים הלכו לצרפת, והגרועים לא"י. גם כאן יש לשאול האם גנים מיוחדים הם שגורמים היעדר התפלגות כזו אצל האשכנזים.

דוגמאות רבות מראות שבמשפחה אחת, האח שהגיע לצרפת הצליח, התקדם לראש סולם החברה, ואילו אחיו בא"י נשאר בתחתית הסולם. אבל, יותר מכך: טענת שני הרבדים השונים של האוכלוסיה מופרכת באמצעות תשומת לב לבעיה אחת – מבעיות החינוך בא"י: ידוע שרמתם של ילדי הארץ במתמטיקה נמוכה במיוחד ביחס למה שניתן למצוא בארצות המערב. ובמקומות מסויימים אצלנו היא גובלת בשערוריה ממש, והלא בכל הדורות כולם, ובדורנו אנו, מצטיינים היהודים בעולם כולו בכשרונותיהם המופלאים במתמטיקה. ואם כן, מה קרה שכאן, בארץ, רמתם גרועה?! האם גם על זה ישיב מישהו שמדובר בשתי אוכלוסיות שונות?! ועוד, מאז, 1965, מחזיק עם ישראל פרס נובל אחד לשנה בממוצע, ולפי זה מאז 1965 – 16 פרסי נובל. בהתחשב בזה שמאז שנה זו נמצאת בא"י כחמישית מעם ישראל בעולם, היינו צריכים לאכות בשלושה פרסים, והנה זכינו רק באחד, ועוד בתחום הספרות היהודית המסורתית. האם מדובר בשתי אוכלוסיות שונות?! ולא רק זה: כמה ענקי רוח, פילוסופים, הוגי דעות וסופרים הצמיח עם ישראל מתוכו בגלות? – אין להם מניין! האם אפשר לומר אותו דבר על א"י מאז קום המדינה?!

לכן, הן לסוציולוגים והן לספרדים נשיב בכך: נתונים של עם ישראל בא"י ונתוני בחו"ל שונים בהחלט, ומכמה וכמה היבטים. הגויים בשונאם ובהשפילם את היהודי או בהתדירם את אט בנפש היהודית רגש נחיתות, שימשו גירוי מתמיד. והיהודים התחייבו להצטיין – לא במובן שהסוציולוגים רואים כאן, היינו תופעה של מיעוט, אלא במובן של מימוש פוטנציאל שהיהודי נוטה להרדימו בתנאי נוחות. ויותר מזה, כל יהודי במדינה, מרצונו או שלא

"בגין מלך ישראל"

במלוא כבודה וזוהרה, היא הוכחה חותכת לקביעת.

מבחינת הספרדים, המאשימים שלא ניתנה להם הזדמנות לחנך ילדיהם במוסדות להשכלה גבוהה, יש בזה אמת מסויימת, אבל לא הכל. יהיה משום עוול חמור כלפי האשכנזים לטעון שהם מנעו את כניסתם של ספרדים במוסדות אלו. סיבות רבות גרמו לכך, ואחת מהן הייתה מצבם הכלכלי של הספרדים, כאשר האשכנזים, מסיבות רבות, זיכו אותם מן שמיא. מה שאפשר לטעון הוא שהאשכנזים לא נהגו מספיק לפנים משורת הדין כדי למנוע היווצרות בעיה זו.

גם גורם פסיכולוגי חינוכי שימש רקע לחוסר מעש זה מצדם, לע"ד: החינוך האירופאי שזכו לו, מתבסס בין היתר, על הנחת יסוד שעם ישראל לא תמיד יכול להתפשר אתה, והיא: על כל אדם ואדם מוטל התפקיד להשיג הכל בכוחות עצמו. אם כי גישה זו תורמת רבות לפיתוח האישיות הפרטית, ומחנכת להתגבר על בעיות בכוחות עצמן, מתעלמת היא מחולשות האדם, בין שתהינה מושרשות בו, בין שתיגרמנה ע"י נסיבות חיצוניות. ולכן, כל אלה שגדלו על ברכי חינוך זה, מתקשים להבין שיש אנשים המחכים שנעזור להם. ובנוסף לכל זה, חייבים הספרדים של א"י להודות שרק עכשיו הבינו בעצמם את חשיבות החינוך האקדמי, ולכן הם קובלים על אי-כניסתם למוסדות המתאימים. אבל אי-אפשר לומר שבשנות החמישים עמדה בעיה זו בראש דאגתם. הם סירבו להכיר

מורגשים לפעמים, אבל מזמן הפסיקה לאפיין את הספרדים בא"י, ושמש ומזרח תיכון מספיקים להדביק את כולם. אבל יותר מזה: האמת היא שכדי להתאמץ צריך מוטיבציה ואמצעים. ואם אין אמצעים, נעלמת עד מהרה גם המוטיבציה... נדמה לי שלבנטיניות הזאת פנים הדומות מאד לייאוש ותסכול.

בנוגע להתפלגות האוכלוסיה בבתי הכלא, עלינו להשיב שני דברים. אם אמת היא שהספרדים נוטים מטבעם לפשיעה, למה תופעה זו הייתה נעדרת לחלוטין בחו"ל?! יתר על כן, האם רוצים לומר בכך שיש להם גנים שונים? לא תהיה זו אלא גזענות מובהקת, ובתוך עם ישראל עצמו! לכן, יש לחפש פיתרון החידה במה שקרה בשלושים השנים האחרונות. ועיון מקורב בבעיה מצביע יותר על תופעה של אכזבה, מעין מרד והתמרמרות בלתי מוגבלת. העולים מעדות המזרח, שעלו לא"י אך ורק מתוך שראו בכך פעמי גאולה, ושאלו למצוא אהבה וידידות, נתקלו במפתיע במציאות מרה, בחברה בה כל דאלים גבר. אל יאשימני הקורא שאני מחפה על פשע, חס ושלום! שום טענה שבעולם לא תצדיק את העולם התחתון. אבל אם לא נסביר את המעבר מחברה נורמלית לחברת פשע מאורגן, לעולם לא נבלום התופעה.

ומכאן לטענה האחרונה, הגורסת שהספרדים באו כדי לפתור את בעיות המצוקה של ארץ מולדתם, ולא מטעמים אידאליסטיים. נדמה לי ששום אמת לא סולפה בצורה כה גסה, כבקביעה זו. קודם כל, האם לא היו סיבות פרמטיות גם לעליית האשכנזים במאה הזאת?! והאם רק הספרדים באו מארצות מצוקה?! והאם לא שרר עוני בקרב יהודי גליציה?! היהודים הספרדים, כרוב עם ישראל, הכירו את א"י רק מתוך תפילותם, מתוך עומק לבם ונשמתם, וראו בעליה זו התחלת ימות המשיח.

ובהזדמנות זו, עלינו להעיר בנוגע לתופעה שנותחה רבות במן האחרון: נטייתם של הספרדים לבחור במפלגת הליכוד. אינני איש מפלגתי כלל וכלל, ולכן אני מתיימר ליתר אובייקטיביות בנושא. בניגוד לכל מה שנאמר, נטייה זו של הספרדים אינה נובעת רק מתוך אכזבה מן המערך. והראייה היא שנטיה זו גברה דווקא אחרי ארבע שנות שלטון הליכוד, ולמרות הבעיות החברתיות. האמת היא שרובם שמרו על טבעיות יהודית, שלפעמים, הודות לחוסר חינוך אקדמי, לא הועמה, ואני מתכוון לרגש הלאומיות הישראלית. וראש ממשלתנו מר מנחם בגין, הרי הוא בשבילם מי שמנער את עם ישראל מרגש נחיתות גלותי, ומחזיר לעם ישראל את כבודו בעיני עצמו ובעיני הגויים.

והקריאה הספונטנית "בגין מלך ישראל..." שעד היום הייתה נחלתו של דוד המלך, המייצג את לאומיות ישראל

מרצונו, בהכרתו או שלא בהכרתו, חי אווירה תרבותית רוחנית כפולה, שנשתכחה ממנו נגד אלפיים שנה. בנין מדינת ישראל הטיל עליו תפקיד חדש, זהה לכל אומה בארצה, אבל מצד אחר, החיים הרוחניים האינטנסיביים שחי בגלות חדרו לתוך נשמתו, ואין הוא מסוגל למלא תמיד את שני התפקידים גם יחד.

אין פלא, אם כך, אם לא זה ולא זה אינם זוכים עדיין לשיא זוהרם. ומכיוון שהתרבות המערבית שוררת במדינת ישראל, היה על היהודי האשכנזי להוסיף משימה אחת חדשה, ועל אחיו הספרדי, שתי משימות חדשות. כשהיהודי בגלות התמסר לתפקיד אקדמי, הוא שכת, בדרך כלל, את עמו ואת ארצו, וכל מסירות הנפש היהודית האופיינית נזקפה לחשבון המדע או התחום המיוחד שעסק בו. לכן, אין פלא אם התוצאה, **בניתיים**, היא לטובת חו"ל.

בסיכום הדברים, אל לנו לשכוח שא"י מרכזת כיום מדגם של כל האנושות, דרך היהודים שהתקבצו וממשיכים להתקבץ מכל הארצות. כל אחד מהם נושא אתו מטען רוחני אדיר (וזהו באמת העושר האדיר שנרכש בגלות, שבוודאי לא לשווא הייתה), אבל גם משקע פסול ששאב ממוקורות זרים. הבעיות הישראליות משקפות בעיות של כור ההיתוך האנושי העצום הזה. אל לנו לטשטש או לנסות לטשטש הבדלים. להיפך, אם רוצים אנו לבנות אחדות אמיתית ונאמנה, עלינו למזג את המטענים החיוביים שנשארו, או שהובאו א"י קהילה זו או אחרת ולדחות בשתי ידיים את הזר לעם ישראל. וכל זאת, יש לבצע במבחנה הכפולה, המורכבת מתורת ישראל, תרבותו האמיתית של עם ישראל מצד אחד, ומצד שני תולדות העם המשתרעים על פני למעלה מ-4,000 שנה.

בנוסף לזה, חוששני שקודם כל עלינו לנפץ את מיתוס החטיבתיות של שתי הקבוצות הללו מבחינה תרבותית או אינטלקטואלית, או יהודית. יש לדבר יותר על קהילות קהילות. מכנה משותף אדיר מאחד את כולם, והוא מורכב ממוצאם, מתולדותם, מתרבותם, מאהבתם ההדדית, למרות כל הסכסוכים "המשפחתיים", וממטרתם המשותפת – להיות אור לגויים.

נודה רק שקווים כלליים מאוד יוצרים חלוקה פנימית בישראל, על בסיס מערביות ומזרחיות.

ירכשו נא הספרדים מאחיהם האשכנזים את כשרונותיהם הנפלאים לתמורה ולרכישת הקניינים החדשים, המתגלים מדי יום ביומו בצורת המדעים, הטכנולוגיה והמחקר, ובמישור האנושי, יקנו נא את מסירות נפשם, את דבקותם במטרה, את רצונם העז, העושים אותם נאמנים למטרה שקבעו לעצמם או לערכים שהם דוגלים בהם. ויבואו האשכנזים וילמדו מאחיהם הספרדים

איך שומרים על העושר העצום הנמסר מדור לדור בנאמנות, העושר שהתפתחות המודרנית הורסת אותו, אבל בכל זאת הוא משמש בסיס יחיד לחיים, ובפרט בעם ישראל. עושר זה כולל בתוכו את הנאמנות לערכי ישראל, ללאומיות הישראלית, לערכי אנוש, כגון אהבה וחום אנושי, חשיבות המשפחה, הדאגה לכלל לפני הדאגה לפרט, המלאכותיות של הקונפליקטים של היום, כמו זה בין התורה והמדע, בין הדתיים והחילוניים, בין הציונים והאנטי-ציונים. ודרך זו יש בה כדי להחזיר את הסולידריות האורגנית של דורקיים שאנו צריכים לה כל כך בימינו.

הקווים הכלליים של פיתרון מעשי

לאור הנאמר למעלה, המשימה הראשונה המוטלת על כתפינו היא השבת האחדות הלאומית. בשביל זה, יש לחדול מייד מהגישה הביקורתית והלא פוריה, הזורעת רק שנאה ונקמנות. ביקורת מתוך אהבה תהיה תמיד מקובלת על האנשים הישרים, וחלוא אלה הם רוב עם ישראל. יש להעמיק את תודעת כל הציבור היהודי ביחס למיוחד שבכל קבוצה וקבוצה, כדי שהדור הבא יתעשר מן השתיים גם יחד. ואין לטשטש שום הבדל, אלא להבליט הטוב האופייני לכל אחד ואחד.

יש אשכנזים שמשוגלים לתרום לפתרון בעיות לאחיהם, אבל על הספרדים לעזור לעצמם לא פחות ממה שעוזרים להם. בדרך כלל, הם מרגישים שכואב להם, ואינם מסוגלים להציג ולנסח מה כואב. הם מרגישים שלמרות פלאי הפלאים שהתגשמו במדינת ישראל, חסר עוד דבר אחד מרכזי, בניין האדם המלא והשלם. נטייתם של הספרדים לשים את הדגש על יחסים אנושיים, במלוא מובן המלה, דוחפת אותם לשאיפה ליחסים אנושיים תקינים, לאהבה וחום לב שיקשרו בינינו. וכולנו שותפים להם בחיפושם אחר האת, הנכון והמוכן להטות לנו אוזן בכל רגע, להשתתף אתנו בכל מאמצינו, בכל דאגותינו. וכאן אין בליבי צל של ספק שכל עם ישראל מאוחד בשאיפה ובחיפוש אחר הדרכים להתחרת העטרה ליושנה, הווי אומר השבת העליונות המצוהרת של הערכים האנושיים על פני כל האחרים ולהעמידם על הערכים האחרים לרשות ולשימוש זה.

על הספרדים לחדש את יצירתם הספרותית, המדעית, הפילוסופית והאמנותית, כפי שידעו לפתח בעבר – אבל הפעם באור חדש, באור ישראלי מובהק, יצירה המבליטה את מרכזיותו של האדם. דרושה לא רק התעניינות בטבע, בחיים בטבע, אלא יותר במי שחי בטבע זה, באדם המתמודד עם טבע זה – וכל זה בלי לפגוע או להמעט בעושר

העצום שאנו מפיקים מטבע זה. מפעל כזה יהיה תרומה לעם ישראל כולו, ולא רק לספרדים. רק בדרך זו תיווצר מנהיגות שתאפשר לספרדים להיחלץ מבעיותיהם.

יש לבקש מהגורמים הממשלתיים שיעמידו ממשאבים כספיים ואנושיים לשירות רעיונות אלו. ויש לעשות זאת בשתי צורות שונות. על משרד החינוך להטיל על כל מי שבידו תואר בהשכלה גבוהה העתיד לעסוק בהוראה להקדיש את השנה או השנתיים הראשונות להוראה בתיכונים של שכונות מצוקה או של עיירות פיתוח. שיטה זו הוכיחה את עצמה בחו"ל. כן יש לאפשר לימוד חינם לכל ילד או בחור הבאים ממשפחות חסרות אמצעים – מגן הילדים ועד למוסד להשכלה גבוהה. יש לשנות באופן יסודי את המערכת הפסיכולוגית והסוציולוגית של מדינתנו העוסקת בבעיה זו. דרוש שינוי בסולם הערכים ובאופן מידי. בראש ובראשונה, יש להפסיק הצגת הדואליות בין ערכים מערביים וערכים מזרחיים, כדואליות בין קידמה ופרימיטיביות. יש ללמד ולחנך שגם בזה וגם בזה יש מידת אמת הקשורה לישראל, ויש לאמץ את הטוב שבשניהם, בהרמוניה מוחלטת. חלק מנקודות אלו הובלטו במאמר זה.

ובאותו עניין, יש לבטל בכל המערכת החינוכית את המגמה להחריף ניגודים מלאכותיים בין דת ומדע, בין דתיים לחילוניים, בין מזרח ומערב. תחת זאת, יש להבליט את תרומתם המיוחדת. אל לו לאדם מישראל לקרוע עצמו לגמרי ממערכת אחת כדי לשאוב את הטוב שבשניה.

על משרד החינוך לחולל מהפכה בחינוך ולהבליט את התרומה העצומה של הקהילות הספרדיות ביצירה התרבותית של עם ישראל לדורותיה, ולא באמצעות ההווי של אותן הקהילות, המרוקן מכל תוכן תרבותי, כי אם באמצעות ההיסטוריה שתחילתה במפעל האדיר הנקרא תלמוד בבלי, המתמשכת עד ימינו אנו. יהיה בכך כדי להחזיר לספרדים את מקומם ואת כבודם ולהמריצם לפעולה.

יש להשיג הסכמתם של כל הגורמים והדרגים בישראל, כדי לאפשר לאלו המבנינים את הבעיה לאשורה, וגם את רגשות הספרדים – בין שהיו אשכנזים ובין שהיו ספרדים, להחזיק בעמדות מפתח בעולמות הפוליטיים, החינוכיים, הצבאיים והמדעיים, למען ויכלו ליישם המלצות אלו לטובת כלל ישראל לכל חלקיו.

ואין צל של פקפק שעם כל זה, ועוד רעיונות רבים שטובי עמנו מסוגלים להציע, נקיים: "אפרים לא יקנא את יהודה ויהודה לא יסור את אפרים" כהבטחת נביאנו, שאנו מקווים התגשמותה בקרוב בע"ה. והאמת והשלום אהבו. ■

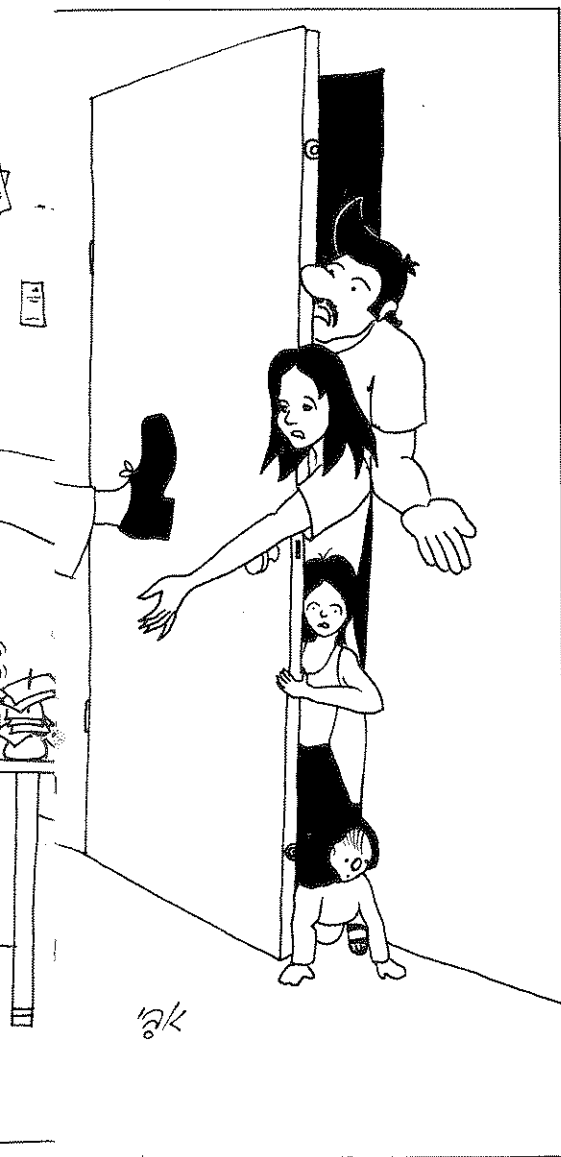
ההתארגנות מלמטה

"ואמרו איש אל אחיו אבל אשמים אנחנו על אחינו אשר דאנו בצרה נמשו
בהתחננו אלינו ולא שמענו על בן באה אלינו וצרה הואת"
(בראשית - פרק כ"א)

צדדים מנוגדים: העובד הסוציאלי אינו מסוגל כפי שראינו, לטפל בבעיית הפרט וזוהי בעייה כואבת מאוד: אינני רוצה ללמד קטיגוריה על העובד הסוציאלי: איגודם זועק על המחסור בכוח אדם, על המשכורות העלובות: אנחנו יודעים שמי שעובד עם העניינים בעצמו עני.

לא ברור לי ההבדל בינך, עובד קהילתי לבין עובד סוציאלי?

אסביר לך דרך דוגמא: ניקח אם לעשרה ילדים המתקשה לעמוד בפני כל הדרישות של משפחתה: היא, בין היתר צריכה לכבס יום-יום לכולם על מנת שילבשו לבנים נקיים, שהרי המשפחה אינה משופעת בבגדים. לאותה האם מכונת כביסה שכבר מזמן אינה פועלת,

ממחקרים שנערכו בארה"ב, עולה כי בהרבה מקרים, שרותים מקצועיים של עבודה סוציאלית מכשילים יותר מאשר עוזרים. פרופסור לנברג מאוניברסיטת ברייטן אילן טוען כי אין סיבה להניח כי תוצאות דומות לא עומדות לעלות ממחקרים מקבילים בישראל. ממה הדבר נובע?

הבעיה טמונה בעבודה סוציאלית המפתחת תלות אצל הנתמך, הגורמת למטופל לא לנסות להתגבר על בעיותיו בעצמו, אלא תמיד לחפש מישהו שיפתור לו אותן, ואכן, לצערנו, בעייה זו קיימת גם בארץ, ורואים את תוצאותיה בכל השכונות.

ועקב כך, החלום של האנשים הצעירים בשכונות, השואפים לקחת בידיהם את גורלם, הוא לסלק את העובדים הסוציאליים: הם מודעים לכך שהעובדים הסוציאליים מפתחים יחס של תלות והרגשה שאי אפשר לנשום, שבכל שלב יש עובד סוציאלי לידם שבהם ומטה אותם מהכיוון שבו רצו ללכת. נוצרת שגחה הזוהה לשנאת העבד לאדונו.

העובדים הסוציאליים אינם, או לא תמיד, אשמים: עובד סוציאלי צריך להתמודד בערך עם 100 תיקים: מאה תיקים, זה מאה משפחות וכל משפחה היא מולטי בעייתית: ברור שהעובד הסוציאלי אינו יכול לעשות כלום: יש לו ערימת תיקים, ואז פשוט כל מי שמגיע אליו עם בעייה, הוא "פותר" אותה בעזרת... צ'יק; אין לו כל אפשרות לתת טיפול אנושי. ראה, עובד סוציאלי עובד 36 שעות בשבוע: יש לו ישיבות, הדרכה, מכתבים, סידורים, טלפונים, כמה נשאר לו למגע פנים אל פנים עם מי שנקרא לו המטופל? כמעט כלום, רגעים או שניות. זאת אומרת, שכל אדם שבה עם בעיות אישיות או משפחתיות חמורות, ומצפה לאוזן קשבת, למישהו שיוכל לעזור לו להבין את בעיותיו, ללמוד מבעל ניסיון שהוא חופשי ומשוחרר יותר ממנו, לא מקבל את מבוקשו. אבל הוא צועק; אזי העובד הסוציאלי יכין לו צ'יק כדי להשתיק אותו, והוא יזמין אותו לעוד שבוע כדי לקבל את הכסף. בינתיים, הוא מגלגל את הנושא בועדה, ובה יושבים מומחים הבודקים את הזכאות, והקובעים בדיוק מה גובה הצ'יק שאפשר לתת לאיש הזה על מנת שישתוק לחודש ימים.

ברור שכאשר אותו אדם שבה לצעוק כי הוא לא מסתדר עם אשתו או מקבל מכות מבנו, ואינו רואה כל מוצא מקבל צ'יק אחרי שבוע או חודש, אין לו מה להגיד... תודה רבה!... אבל הבעייה מהממירה עוד יותר, ודווקא מזה שקיבל את הצ'יק: זאת אומרת שיש כאן מבוי סתום לחלוטין. אני אישית עובד קהילתי, זאת אומרת עובד ברמת הקהילה, ואין לי מגע עם העובדים הסוציאליים העובדים תאורטית ברמת הפרט. יש הרגשה ברורה שעובדים סוציאליים ואנשים כמוני נמצאים משני

...הדרך היא לאפשר לאנשים החיים את הבעיות להקים לעצמם את האמצעים להתמודד אתן. האיש המקצועי אינו נמצא כבר מבחינת מי שעושה, כאשר "המטופל" הוא "המקבל", אובייקט עליו עושים נסיונות...

פן חשוב של הצדק החברתי קשור בהכרת המציאות החברתית. לא פחות מהבאת לוחות וטבלאות בחתכים שונים, נראה לנו פורה להציג נקודת מבט של איש אשר למעלה מעשר שנים מקדיש ימיו ולילותיו לבעיות חברתיות. עד לתקופה האחרונה, כיהן מיכאל פרן כנשיא תנועת ה"אוהלים", תנועה עליה דובר רבות בשנים האחרונות. אך, לא על ה"אוהלים" ביקשנו לשוחח עמו, אלא על צדק חברתי בהיבטיו המעשיים היום בישראל, כמו טיב העזרה הסוציאלית, תכנית שיקום והתחדשות השכונות, הנוער המכונה במצוקה, וכן על לקחי מניסיונו האישי כעובד קהילתי בשכונות שמואל הנביא וקטמון בירושלים.

להערכת, יש לבצע שינויים חריפים בכל המבנה של מה שנקרא העזרה הסוציאלית, וקודם כדאי לעמוד על שלבי התפתחותה: אני מבחין באופן כללי בשלוש דרכי טיפול עיקריות להתמודד עם הבעיות הסוציאליות: הדרך הראשונה היא זו שצינתי מקודם: נותנים כסף, נותנים צ'ק כדי לסתום את הפה הצועק; ובמשך עשרות שנים, זו הייתה דרך הטיפול הבסיסית. זה דומה למשחות שהיו מורחים על גופם של חולים; היו מרגיעות לרגע, אבל יעילותם לריפוי הייתה חלשה מאוד, ואולי גרמו ליותר נזקים מאשר להטבה במצב החולה. הדרך השנייה דומה יותר לבליעת כדור: מועיל יותר אבל עדיין האפקט על האיבר החולה בגוף נמוכה; על מנת לעזור לאוכלוסיה החלשה, בנו בשכונות מצוקה מרכזים קהילתיים... אבל לא שמו לב שמרכז קהילתי זה הוא שתיל זר בשכונה: השכונה היא מזרחית, תכנון השכונה נעשה על ידי אנשי מערב, העובדים במרכז זה באים מעולם אחר, התוכניות מוכתבות מראש לתושבים. התושב בתוך

הדבר בשכונות: "כבסדון", שזה מועדון כביסה אליו באות אמהות ומכבסות במחיר מוזל: האוירה טובה, כל אמא יכולה לנוח או להשתתף בתכניות מגוונות בזמן הכביסה. וברור שבדרך זו לא רק בעיית הכביסה נפתרת. זהו תפקידו של העובד הקהילתי. וכך בכל המקרים, יש לאסוף את האנשים עם בעייה דומה בשכונה, לבדוק אם הם מוכנים יחד להוות גוף, לא שכל אחד ינסה לפתור פרטיזאנית את בעיותיו, אלא לתרגם בעייה פרטית לבעיית רבים ואז לפנות לגורמים ציבוריים אשר לא יוכלו להתעלם מהבעייה.

איך צריכה להיראות עבודה סוציאלית מוצלחת?

ואין לה כסף לתקן אותה ולמותר לציין שלא היה לה ממה לשלם ביטוח. הפיתרון שנותר לה הוא לכבס ביד, ידיה נהיות נפוחות וחולניות, וכל יום קשה לה יותר לכבס. מה היא תעשה? תפנה לעובד סוציאלי שתפקידו לשמוע ולתת תשובה לבעייה. עובד קהילתי יחזיר את האם לביתה כמו שהיא באה. בעייה זו היא בעייה של פרט, ולכן אינו יכול לטפל בה. אבל בכל זאת מה כן? אם יתברר שניתן להפוך את הבעייה של פרט לבעייה ציבורית, זאת אומרת במקרה שלנו שלא רק האם הזאת, אלא עשרות אמהות סובלות מקשיים דומים, אז יוכל העובד הקהילתי להתערב: אולי נקים מכבסה משותפת לאמהות, כאשר השכונה תנהל אותה ואם כבר, שהן תוכלנה לפתוח מועדון במסגרת המכבסה ואכן נעשה

כצעד ראשון ערך ("פעיל" שניסתה ההסתדרות להחדיר לשכונה) מסיבה במועדון לאנשי השכונה שבה רצו להעלות בעיות השכונה. הזמן אמן. בנותרת ההזמנה היה כתוב ל"ציון 49 שנים להסתדרות" ואח"כ מטרת המסיבה והתכנית האומנותית. איש לא בא מתוך 300 המוזמנים, פרט לאמן" (מתוך פרוייקט שיתוף תושבים - אונ' ת"א ביה"ס לעבודה סוציאלית).

המרכז מרגיש כמו בקופת חולים, זה לא שלו, זה לא הבית שלו: נמצא בתוך השכונה אבל לא שייך לו, ולכן הוא לא בא! וזאת עובדה שרב מרכזים אלה ריקים מאדם: זו שערוריה! מליונים רבים של עם ישראל הושקעו כדי לבנות מרכזים גדולים האמורים לשרת שכונות של מאות או אלפי תושבים, ו... לשוא. נעשו גם מחקרים שהראו כי הרבה מרכזים קהילתיים נמצאים בשליטת עבריינים: מיד לאחר טקס החנוכה, משתלטים עשרה צעירים על מרכז הקהילתי נהפך למבצר. היה אמנם שלב נוסף, נסיון להתקרב לאוכלוסיה, לתת לתושבים לצאת ולפעול בקבוצה, לפתח אופקים על ידי פעילויות בתחום האומנות וכד'. ברור שניסיון זה חשוב, אבל לרוב הוא נכשל.

למה?

שוב, אסביר לך בדוגמא: מגיע לשכונה מדריך תאטרון ומתקבל לעבודה במרכז הקהילתי. בחור זה יוצא דופן בכשרונותיו ובכשרו למשוך אליו צעירים: אז הם יבואו וישתתפו בחוג. אבל זו הצלחה

איורה אבי צרפתי

לו למגע פנים אל פנים עם מי שנקרא לו המטופל!....

מקומית, פעילות בודדת בתוך בית הקברות הקהילתי. אין זו הצלחה של המרכז, הבחור הזה היה מצליח בכל מקום, גם ברחוב בלי מרכז קהילתי וגרוע מכך, אם הוא יעזוב את המרכז הכל יחזור לקדמותו.

ומה הדרך השלישית?

על אף כי נחלו בה כמה כשלונות, אני משוכנע שהיא היחידה היכולה להניב פירות. הפעם, הדרך היא לאפשר לאנשים החיים את הבעיות להקים לעצמם את האמצעים להתמודד אתן. האיש המקצועי אינו נמצא כבר מבחינת מי שעושה, כאשר "המטופל" הוא ה"מקבל", אובייקט עליו עושים ניסיונות, אלא מבחינת משקיף ויועץ כאשר היוזמה בהגדרה הבעייה, פתרונותיה, ושיטת יישום הפתרון היא בידי התושבים.

אמנם, בלעדי האיש המקצועי, זה לא ילך, אבל עליו להצמצם לד' אמות תחום התמחותו, כי מי שרואה את מכלול הבעיות, מי ש"דוקטור" לענייני השכונה, זהו איש השכונה.

האיש המקצועי יבוא להראות את האלטרנטיבות בדברים הקשורים לתחום התמחותו אבל לא הוא יקבע את סדר העדיפויות ולא הוא יקבל את ההחלטות, אלא איש השכונה. אבל דרך זו אינה קלה: יש ליצור מסגרות חדשות, בהן יפעלו אנשים אשר אינם מוגדרים

כ"פרימיטיבים", אלא ערים לעובדה שהחיים האלה עליהם מדברים, הם שלהם ושל ילדיהם, ואם לא הם יתמודדו, אף אחד לא יעשה זאת במקומם; ואז אם ייכשלו, לא יוכלו שוב להאשים את העובד הסוציאלי, לא את מנחם בגין ולא אף אחד אחר. אבל, אפילו אם ייכשלו, כישלון זה יהיה שלהם, ועליהם יהיה להוציא את המסקנות ובשלב הבא לעשות טוב יותר. על התושבים יהיה לדעת כי השכונה היא שלהם, ומאותו שטח יוציאו את מיטב הכוחות הטמונים בו.

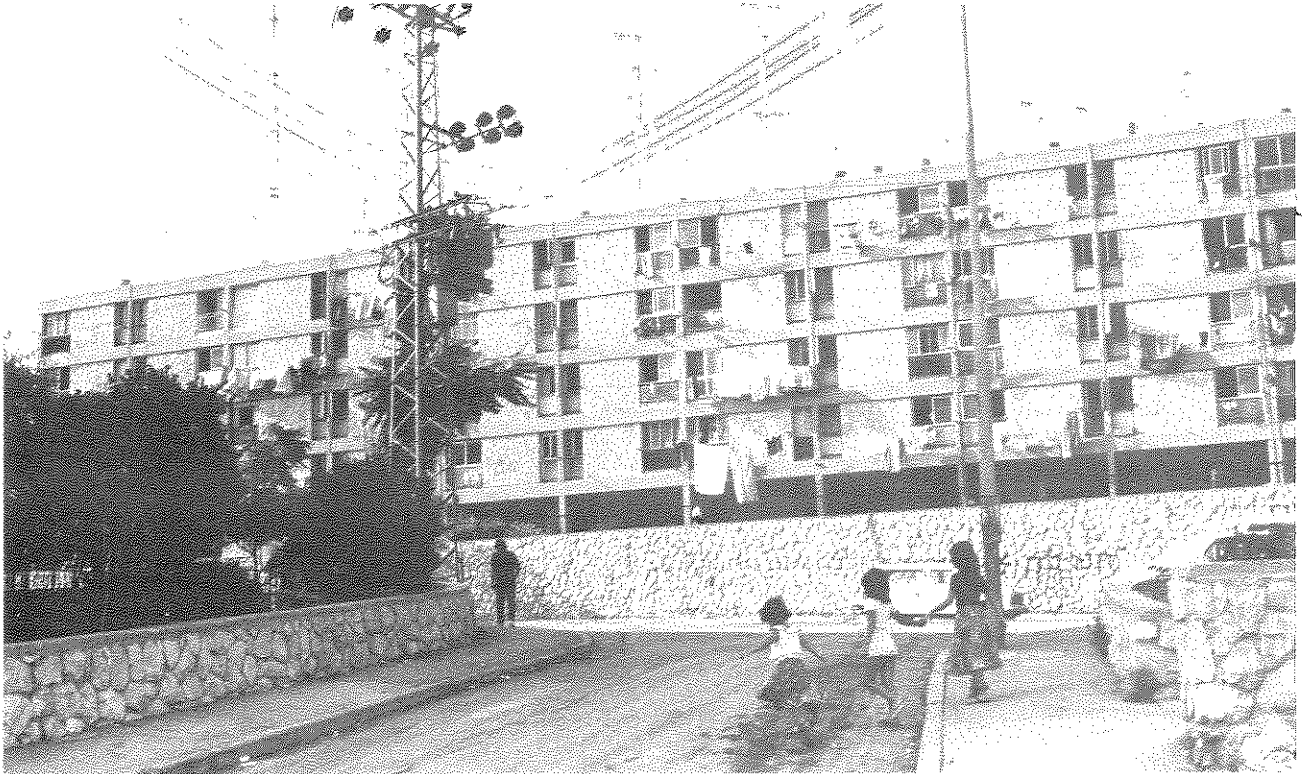
דרך זו אינה פשוטה, נרדמנו למעלה משלושים שנה, מאז קום המדינה, ואנשים הגיעו למצב של ייאוש, חוסר אונים ופאסיביות. להביא אותם למצב הבריא בו הם מחליטים על גורלם, זה דבר קשה מאוד.

איך לתרגם דרך זו לשפת מעשה?

קודם כל, יש להכיר את השכונה: היא בנויה תאים, תאים בודדים, בונקרים קטנים, כאשר כל אחד סגור לעצמו, ובכל בונקר משפחה, פעם זוג צעיר, פעם משפחה מרובת ילדים, פעם זוג זקנים, וכל אלה מנותקים אחד מהשני, וכולם חיים בפחד מן האלימות המשתוללת בשכונה. מצד שני, רואים מרחב קהילתי, הרחוב, המקלטים, תחתית הבלוקים, המרחב מאחורי הבלוק, ומרחב משותף

זה נמצא בשליטה בלעדית של ה"אלימים": המפגש הראשון עם השכונה כקהילה הוא עם הקבוצה האלימה, ולכן אם מתייחסים לשכונה כקהילה, מוכרחים להודות כי הקבוצה האלימה היא מוקד הבעיות, הם הפה, הרגל והראש של השכונה מבחינה קהילתית. אי אפשר לעשות שום דבר בלעדיהם בשכונה: אם הם לא אתך, יחבלו בכל מה שתעשה וחבל על המאמץ, על הזמן ועל הכסף שתשקיע. למשל, בא פעם אדריכל עם רעיון יפה שאותו אימצה עיריית ירושלים: הבאת משחקים למגרשי ילדים; שותפת לועדה, שמעתי את הצעת האדריכל ואז הרמתי אצבע: החומר של המשחקים דליק? כאשר ענו לי בחיוב, אמרתי להם שחבל על הערב שבזבזנו; לא יספיקו להרכיב את המשחקים שיבוא עבריין אחד, ידליק גפרור, וישרוף את הכל.

ולכן, לא תוכל להישאר כגורם משפיע בשכונה אם הקבוצה האלימה לא אתך. נתון שני הוא שבכל שינוי דרושים מורי דרך, מובילים, מנהיגים, ובשכונה אין לך מנהיגות המובילה אותה. פה יש להפריד מיד בין איש עדות המזרח שגמר 4-3 שנות אוניברסיטה, שאינני רואה בו מנהיג בשום פנים: תעודותיו לא הופכות אותו למנהיג. וזאת הטעות הגדולה של הממסד החושב שאם יתנו מלגות ויאפשרו למספר צעירים מעדות המזרח להגיע לרמה אקדמית, פותרים את בעיית

צילום: יונתן וייל

הבלוקים, תאים תאים: שכונת קטמון בירושלים.

"מעונן חלקית": הטובים נגד הרעים בשכונה לשנותה...

המנהיגות ובכך יושג איזון בין מזרחים לאשכנזים; זה בדיוק ההיפך, הם הופכים את הצעיר בן עדות המזרח לאשכנזי, וכאשר הוא תורר לשכונה, אותה שכונה לא רואה בו מנהיג, וכך ברור מאד כי המוביל חייב להיות אדם שלא ניתק את עצמו, הקשור לשכונה, מנהיג מבפנים.

אם כן, מי הם אותם המנהיגים?

כאשר אתה נכנס לשכונה, המנהיגים היחידים שאתה פוגש הם מנהיגי הקבוצות האלימות, הם שולטים על הכל. למשל אני מגיע לקטמון ט', לאחד הבלוקים הקטנים, ובתוך הבלוק המוני ילדים בני 15-12 משתללים, הורסים, זורקים אבנים, הפקרות! מכיוון שאני מקובל עליהם, ויודעים שאני בא לעזור להם, מכירים אותי שנים, אני מנסה להשתיק אותם, אני צועק שיפסיקו; כאילו לא דברתי, כאילו לא הייתי שם בכלל!

עובר בחור שהוא אחד המנהיגים של הקבוצות האלימות, אני פונה אליו שירגיע אותם... מלה אחת שלו: הכל משתתק, כמו מעשה כשפים. מילה אחת של אדם ממנו הם מוכנים לשמוע הספיקה. הוא קשור אליהם, הוא משלהם, הקול שלו נשמע, אבל השפה שלי תישאר זרה להם, מה שלא אעשה. השאלה היא: מה יעשה עם המנהיגות שלו? ישתיק ילדים, ויוביל קבוצות לפשע ולהפגנות סוערות שאין להן המשך, או שישתמש בה ליצור דברים חדשים; ולכן צריך לשכנע אותם שישתמשו במנהיגות שלהם ליצירה, וזה לא קל.

כאשר התארגן "אוהל יוסף" בקטמון, השתלטו על בית ספר "מעלה", והסכימו שבית הספר ייפתח רק בתנאי שיוכלו אנשי השכונה לארגן בו פעילויות אחה"צ, אחרי הלימודים. ואכן באו אמהות לחוגים, אבל היו עבריינים בשכונה שלא הסכימו שתהיה התארגנות קהילתית, לא כולם השתכנעו מיד. אז, אמא הייתה ניגשת לחוג ללמוד עברית, ובדרך עבריון מחכה לה: "לכי, עופי מכאן, את לא נכנסת", ואי אפשר היה להגיע למרכז: היו מלחמות בכל מקום בשכונה, אלה שבעד ואלה שנגד, וזה היווה את נושא ההצגה השנייה של תאטרון ה"אוהלים" ("מעונן חלקית"): הטובים נגד הרעים בשכונה כדי לשנותה; לפני זה, כל מאמץ לשיפור היה מושקע לשווא: זוגות צעירים, חוגים וכו' לא היו עוזרים כי הכוח בידי הקבוצה האלימה. איתה היה צריך להתחיל, וממנה צריכים לפתח מנהיגות ומיד רואים תוצאות: כאשר הגעתי לקטמון לפני 10 שנים, היתה מכה יומיומית, השתוללות, גניבות, תקיפות, אונס, מה לא היה שם? לא היתה שום תשובה, לא היה פתרון לאף אחד, לא למשטרה ולא לעובדי רחוב: המצב היה נורא: אמהות היו נאנסות לעיני ילדיהן שוד, פריצות, אי אפשר היה לעזוב דירה

כלל השגחה: היה ברור שאם אתה עוזב את הדירה בלי שמישהו ישמור, אתה חוזר וזה ריק, שטפו אותה; פעם למשפחת חזן מבלוק 102 הייתה חתונה, והיה צריך לקבוע שומר על הדירה: האה שנקבע לשומר קבל שהוא רוצה להיות בחתונה, התפשרו שיישאר רק לחופה ויחזור: חזר ומצא את הדירה ריקה, שברו והרסו את הכל, וזו לא משפחת עשירים; ומי ביצע את זה? שכנים!

ואז המנהיג לקח את השכונה ביד. אמנם בהתחלה, הוא מוכן לשתף פעולה רק כי הוא רואה בקימה לצדק חברתי כדאיות לחיזוק פעולותיו העברייניות וכלי הגנה נגד השלטונות. אך איננו מרומים, ויודעים כי תוך זמן קצר, בד בבד עם פעולותיו העברייניות, ולא פחות

בכנות הוא נתפס ל"מלכודת" של העניין החברתי וזה הופך לחלק מחווייתו. לבסוף הצד העברייני אינו שולט יותר: אותו עבריין של אתמול אינו מוכן לראות בעצמו מה שהיה והוא פושט את עורו הישן ואז... אותו בחור שהיה מנהיג להשתוללות הוא זה שאומר: "רבותי, אנחנו, אצלנו לא רוצים בושות: רוצים לגנוב, תלכו לרחביה, לא פה; אני לא רוצה שמישהו ייצא מדירה 14 ויילך לפרוץ את הדירה 25. פה זה לא יהיה, אנחנו מתארגנים, מסתדרים, לוקחים ביד את הבעיות שלנו, נתמודד אתן, נעשה את המלחמות הדרושות, נשקם את השכונה: לא רוצה פה ברדק".

ברור כי יש עבריינים מועדים, אך אלו לא יחזיקו ויפלטו מהר מן התהליך.

ודווקא, אותה מנהיגות חדשה הנכנסת לפעילות החברתית תראה כחובה ראשונה לתת לשכונה בה הם עובדים תדמית של שכונה מסודרת, בה המתח ירד... והיא יודעת לטפל באותם עבריינים ותחייב את ה"סרבנים" להיכנס למחנתת בשלב ראשון, ובשלב שני לעבור לשכונה אחרת. אבל כאשר אתה מתחיל עם הקבוצה האלימה, מתעוררות בעיות נוספות: האנשים הלא עבריינים, הציבור הדתי, הציבור המבוגר, הציבור המתחייס לתופעות העבריינות בשלילה ובזלזול, אלה יעמדו נגדך. והרי אתה יודע שלא היתה לך ברירה, אלא להתחיל עם הקבוצה העבריינית, ואתה צריך איפוא להמשיך את הדרך. אותם בחורים הם היחידים בהם ניתן היה להשקיע כי הם נמצאים בכל מקום בשכונה, יודעים בדיוק מה קורה בה, והזמן אינו משחק עבורם תפקיד. הם גם בעלי מוטיבציה גבוהה: עבור חלק גדול מהם, העבריינות היא נקמה, סילוק חשבונות עם החברה על קיפוחים ועל מערכת הדיכוי וההרחקה משילוב חיובי. זה נותן להם דחף עצום לא לחסוך שום מאמץ והקרבה כדי לקדם מטרתם שאנו תופסים כהצבת סימן שאלה על הישגי המדינה. הם גם היחידים הרואים את חייהם בשכונה כדבר טבעי, הם נשואים לחיים ולמוות לשכונה.

אח"כ, אתה חייב לקשר בין האנשים בשכונה: הדתיים והלא דתיים, והקבוצה הזאת לא דתית, ויש לזכור כי הציבור הדתי הוא בעל משקל רב בשכונה; יש ניגוד בין עדות; כמו למשל בין מרוקאים לסורים (שכונה מזרחית אינה בהכרח הומוגנית, ועבדת שלוש שנים בקטמון ח' כדי להביא להידברות בין סורים למרוקאים, כאשר זה ראה את הסורי כעבד, והסורי ראה את המרוקאי כפושע) והקבוצה העבריינית הייתה מרוקאית, ולזה מתווסף הניגוד המפלגתי. עם אותה קבוצה עבריינית, אתה צריך להשתלט על שכונה שלמה, בה נמצאים כל אותם האנשים שהזכרתי עכשיו. ברור שאם עושים טרור, משתלטים, אבל כולם צריכים לראות בקבוצה זו מנהיגות הנלחמת על זכויות, על שיוויון ועל צמצום הפער החברתי לטובתם, לטובת השכונה. דרוש תהליך של שנים והשקעה עצומה של מאמץ ושל פעילות עד שאנשים מתחילים להבין שהקבוצה הזאת מייצגת אותם וצריך לתת להגיבוי. במקביל, אותה קבוצה צריכה לפתוח את עצמה לאותו ציבור, לשתף את אנשי השכונה. ועל אותו תהליך, צריך לחזור בשכונה ב' וג' ולהביא לתופעות מקבילות שם.

בכל אופן כל פתרון יצטרך להתחיל מלמטה: אם הטוב שבשכונה התקדם, השכונה לא השתפרה, להיפך, היא הדרדרה, כי הטוב התקדם, והשאר נפל: הראש התרחק מן הגוף; אם אתה מתחיל מן האחרון, מן הגרוע ביותר, באדם במצב

החכי חמור, יתברר שכל השכונה השתפרה, כמו בנס.

לפי תאורך, אותם אנשים יקבעו לעצמם את התכנים התרבותיים שלהם, ובלי כוונה לפגוע בכבודם, אלו תכנים יהיו מסוגלים לפתח?

במשך 10 שנים בהן אני מלווה את תהליך ההתעוררות בשכונות ירושלים אני ער לנסיון של יצירת תרבות חדשה, בעיקר דרך התאטרון.

הצעירים מודעים כי התרבות הסובבת, התרבות השלטת בישראל היא תרבות זרה להם, אנשי מזרח. כל אמצעי התקשורת ממלאים את החברה בערכים מערביים, והיהודי מעדות המזרח חש קודם כל מושפל, כי ההיסטוריה שלו והערכים האופייניים לו צומצמו לאפס, הוזנחו ונשכחו.

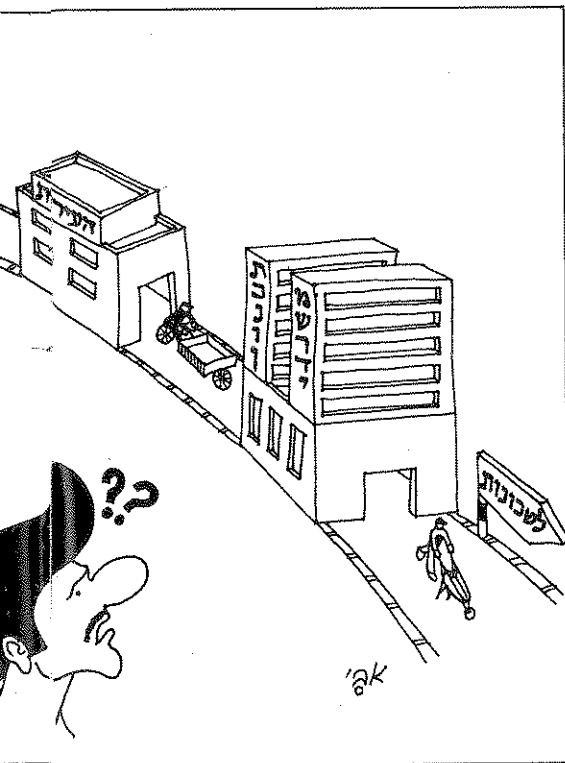
הם רוצים לשנות דברים, ליצור מחדש תרבות, לא תרבות ארכיאולוגית המחפשת ומחקה מה שהיה פעם, אלא על בסיס אלמנטים השייכים לעבר, ליצור משהו חדש ומקורי. זה מתרגם בתאטרון השואף להיות סינטיטי, תאטרון בו כולם שותפים, החי כבר 10 שנים, ואיפשר הכנה והצגה של כ-15 מחזות אשר זכו למעט הדים בעיתונות, אך היו למאורעות חשובים בשכונות, עבור אותו הנוער שלבטח שותפות זו נגעה ללב, למאורעות שהוכיחו להם סוף ניתן לצאת מאי היכולת, מאותה אי יכולת הוריהם, דור המדבר שנכנס לארץ, להתאקלם ולהשתלב בחברה.

לכן אני משוכנע שאם יתנו אמצעים לצעירים הרבים האלה ליצור ולחיות תרבות, הם יצליחו. וזאת אחת הדרישות העיקריות שלהם, ועליה ניהלו מאבקים; פחות מכסף ואמצעים גשמיים, הם רוצים אמצעים ליצירת תרבות, כי היא, כך הם מרגישים, הכבוד שלהם כיהודים וכבני אדם. ולמשל, ניהלו משך 10 שנים מאבק עד שסוף סוף עיריית ירושלים הסכימה להפקיד בידיהם מקום בו נפתח בית ספר לתאטרון בו יוכלו לשתף את כל ענפי היצירתיות האומנותית. החשוב בתאטרון הוא כי הוא איננו אומנות ליחיד, אלא יצירה קבוצתית הדורשת שיתוף בהרבה מישורים, מגיבוש הרעיונות, דרך הבימוי, המשחק, המוסיקה, ועשרות אנשים שותפים ליצירה, וגם הצופה שותף, זוהי עבודה חברתית, תרבות קולקטיבית. הבעיה המתעוררת לאחר מכן היא השגת במה מארחת, דרך כניסה לאמצעי התקשורת, לציבור הרחב. אין אפשרות לשבור את מעגל השכונות, העולם החיצוני נראה אטום: העולם החיצוני הוא עולמה של ישראל הראשונה, וישראל השניה אינה מסוגלת להשמיע בו את קולה. לישראל השניה, ושאלתך מדגימה זאת בצורה יפה ביותר, נראית בעיני ישראל הראשונה כישראל של עניים, חסרי

תרבות, והדרך היחידה עבורם לקנות תרבות היא דרך מה שהם יקנו להם... ואז יהיה בן תרבות. והרי, זה בדיוק ההיפך, הם מרגישים שהם מאבדים את מקוריותם, אישיותם, ומסרבים לקלוט תרבות שלא ניתן לאזן אותה במשהו שלהם, ואין זה נובע מאי הכרה באותה התרבות, אבל לא יקבלו אותה כל עוד אינם מסוגלים לאזן אותה על ידי מטענם העצמי.

יש התולים תקוות רבות בפרוייקט שיקום השכונות והרואים בו מפתח לפתרון הבעיות החברתיות בישראל אחת ולתמיד. מאידך, יש הטוענים כי שום בעייה לא תיפתר דרכו מכיוון שהוא מעשיר יותר את העוסקים בו (ממשלה, קבלנים וכו') מאשר עוזר בפועל לנוזקים, ובכך שומר ואף מגדיל את הפער בין שכבות האוכלוסיה השונות. מה דעתך?

פרוייקט השיקום אמביוולנטי במיוחד. מחד אתה שומע בשכונה דברים כמו: "המשקמים משתקמים על חשבון השכונות, אנשים מבחוץ מתעשרים על חשבוננו". יש הרגשה בשכונות שזו הדרך החדשה שהמציא הממסד כדי להנציח את הנזקקות והחולשה של אותן שכבות שכביכול באים לשקם. שמעתי בשכונות: "מי בא לשקם את מי? אנתנו החלק הבריא ביותר של העם שלנו! העתיד, זה אנחנו, ואותנו באים

... אתה שומע בשכונות דברים כמו: "אנשים מבחוץ מתענש"

לשקס! מי בא לשקס אותנו? הממשלה הזאת, הכנסת הזאת, המפלגות האלה! ... הם מתמוטטים, הם רקובים עד היסוד, והם באים לשקס אותנו! אותם צריכים לשקס!!"

שיקום שכונות הפך לנושא להוצאת רווח פוליטי, להתמודדות על קולו של האזרח. תרשה לי לפתוח כאן סוגריים: אחד הדברים האופייניים לישראל הוא שכל משרד ממשלתי, כל פקיד בכיר בא בשם המפלגות בזכותן היה ממלא משרתו. העוגה הניהולית מתחלקת במדויק בין המפלגות: משרד זה שייך למפלגה זו, משרד אחר למפלגה אחרת, וכל אחד נאבק על ההון של מפלגתו, והמשימה המוטלת על כל אחד היא יותר למנוע ממפלגת היריב הצלחה, מאשר בעצם לעשות דברים. ותופעה זו מתבטאת במיוחד בכל הקשור לשיקום השכונות; למשל, בירושלים תכנית שיקום השכונות נכשלה יותר מאשר בכל מקום אחר בארץ. ובירושלים בולט במיוחד הניגוד בין המנגנון העירוני הקשור למערך לבין משרדים המשתייכים לממשלת הליכוד. ואכן, בראש דאגות העירייה למנוע את הצלחת תכנית השיקום בעיר: ברור שלא מפרסמים את זה, אבל מי שמעורב ראה איך העניין פועל: פקידי העירייה מתעלמים מתכניות השיקום או טורחים למנוע מנציגי המשרדים הממשלתיים הבאים לקדם את התכנית לשנות את פני הדברים בשכונות.

ולמעשה הנושא יותר מסובך: ידוע שבמשרדי הממשלה, לא כל הפקידות הבכירה מורכבת מאנשי "ליכוד"; בגין הצהיר לאחר הבחירות שלא יפעל כנהוג בארה"ב בהחלפת שלטון, ולא יחליף את הפקידות הבכירה במשרדי הממשלה באנשי ביתו. אבל היום, הוא נמצא עם פקידות שחלק ממנה רואה בכשלון הממשלה בתחום החברתי הצלחה ממשית; שהרי על ידי כך שומרים על האיזון הפוליטי: והכל על גב התושבים!! הבעייה המרכזית של תכנית השיקום קשורה לתהליך השיקום עצמו: אנחנו מבינים כי השיקום הפיזי והשיקום החברתי אינם תהליכים בלתי תלויים. ברור שאם השיקום הפיזי יעשה אך ורק על ידי גורמים, חיצוניים לשכונות, לא ישקמו את השכונות.

והנה, בפועל, איננו רואים קשר ברור בין תהליך השיקום הפיזי לבין תהליך השיקום החברתי:

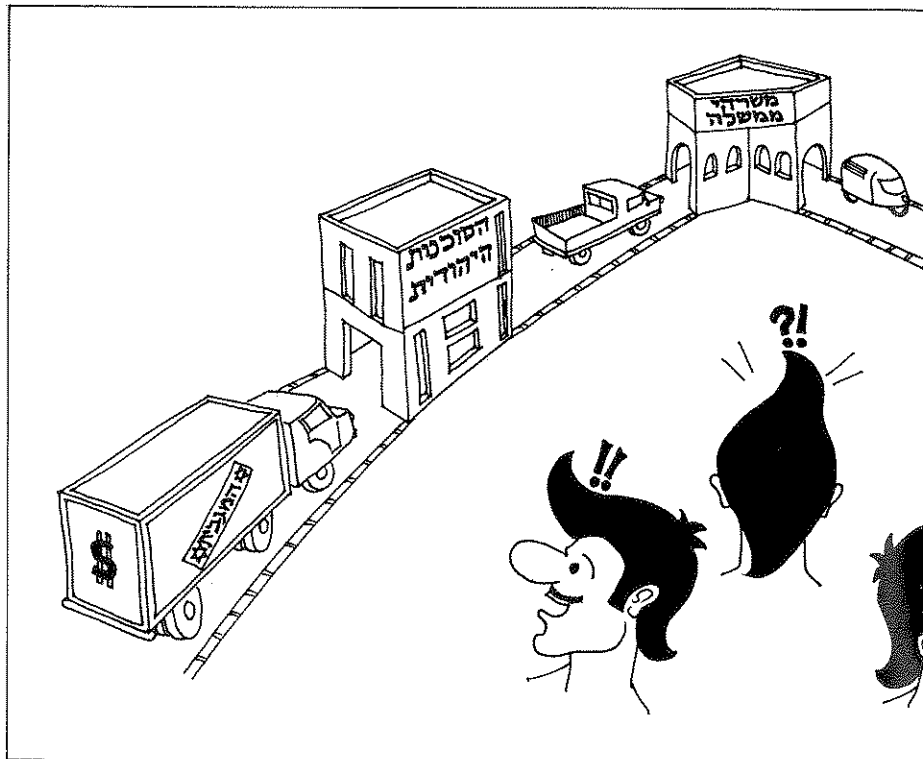
שיקום פיזי הוא תכניות של אדריכלים, תכניות דור, מבנים חסרים בשכונה סלילת כבישים וכדומה. ומי עושה את זה: יש קבלנים מקובלים עלידי המוסדות, העונים לדרישת המכרזים, והם מבצעים את השיקום הפיזי.

נוער מובטל, משפחות הרוסות, ילדים ברחוב, וכו', אלה הן בעיות חברתיות, הם הנושא של השיקום החברתי, ואין לוקשר לשיקום הפיזי.

לדעתי זאת טעות פאטאלית להתייחס

ליד נשיא המדינה, עומד משה סלאח, מנהל בית ספר לתאטרון שסוף עירית ירושלים הסכימה להפקיד בידי צעירים מהשכונות...

איור: אבי צרפתי

שרים על חשבוננו!...

אילוס: אלי טור

כך לדברים: השכונה היא אחת, אם משהו משתנה בשכונה, אנשי השכונה צריכים להיות שותפים לשינוי אישית. מי יבנה את השכונה, מי יעשה גם את העבודה השחורה? זה צריך להיות מוטל על התושבים עצמם.
זה לא אומר שלא יעזרו בגורמי חוץ: אנשי השכונה לא חייבים להיות אדריכלים, מהנדסים וכו'. אלא תפקידם של אנשי מקצוע אלה הוא לעזור, להציג אלטרנטיבות, לא להחליט.

יש הטוענים שיש חוסר רצון של אנשי השכונה להשתתף, ומביאים ראיה שאינם משתתפים בישיבות הוועדות של תכנית השיקום?

מה פתאום? זה לא נכון!!
תשאל מה עושים בישיבות האלה: אלה ישיבות של עשרות ומאות שעות שבהן מדברים ומדברים בלי להגיע לכלום; מאשרים תכניות שלא ייצאו לפועל; הישיבות לא מועילות, לא מעשיות ואני מבין את אנשי השכונה שלא באים: כמה אפשר לסבול את זה?

אם היו דנים ברצינות בנושאים מעשיים: איך נבנה, איפה נקים מועדון, סופרמרקט, בית כנסת, ברור שהיו באים ומקבלים החלטות.

והרי הביורוקרטיה וחוסר היעילות אינם מדכאים רק את התושבים; כל מנהלי הפרויקטים בשכונות, אותם אנשים המוציאים את התכניות לפועל והמגשרים בין התושבים לבין משרדי הממשלה התפטר או עומדים להתפטר בי-ם (הראיון נערך בתחילת השנה) ואותם המנהלים המתפטרים היום נכנסו לתפקידם לפני חודשים מספר, פחות משנה; כבר אחרי כמה חודשים, הם נשחקו לגמרי. ואל תטעה, התושבים רואים בהם שותף, איש הרוצה לעזור להם, והם צודקים, הוא באמת רוצה לעזור, אבל הוא נתקל בביורוקרטיה המכשילה את כל נסיונותיו, וכאשר הוא רואה שאין תקווה, הוא עוזב, ולעתים רחוקות בלבד בלחץ התושבים.

לחזור לשאלתך, יש בשכונות הרבה אנשים מובטלים, נוער חסר מעש, אנשים המחכים לאפשרות להוכיח את עצמם וצריך לתת להם את ההזדמנות: זהו חלק של השיקום ואולי החלק הארי שלו: מתן הרגשת שייכות האנשים לשכונה, שהם עושים אותה, בונים אותה. והרי מי בונה? קבלי חוץ בעזרת כוח אדם ערבי ולכן מפספסים הזדמנות גדולה, וגם התושבים מתמרמרים מזה, חשים שמשדרים אותם. אתה קובר אותם עוד יותר בשיקום פיזי המתפרש בצורה כזו. הדרך השניה אמנם קשה יותר, תיקח אולי כפליים זמן, תהיה מסובכת יותר מהוצאת מכרזים, אבל עדיף שתיקח אפילו פי שלוש יותר זמן ותגיע באמת לשיקום.

כמאמץ בכיוון זה, הקימו קבוצות

הם לא יתנו לזה לעבור... לערבי, מה איכפת!! הוא גומר את העבודה והולך! מאידך, על כל החסרונות והמחדלים של התכנית, דבר אחד היא חייבה: שיתוף התושבים, התחייבות הממסד לחפש את איש השכונה אתו אפשר לדבר: לכן, עם שיקום השכונות, נפתח תפקיד הממלא החלל הריק של המנהיגות השכונתית. ברור אומנם שהממסד יחפש בדרך פלוגתא נוח, אדם בשכונה מאותה מפלגה, עסקן אתו אפשר לנהל הידברות שקטה ואותו יכנו "דובר השכונה". אותו איש לפעמים לגמרי מנותק מן התושבים הרואים בו איש ממסד. למשל בירושלים, העיריה מחפשת עובד עיריה אתו תמיד יסתדרו, הוא לא יוכל לבעוט ולמרוד. אבל, שוב, עצם הצורך בנציג השכונה, בדובר שלה, במנהיג, מהווה פתח חשוב ואני רואה בו צעד חיובי מאד.

עבודה, צעירים העוברים השתלמות מקצועית בתחום ספציפי, ואח"כ יכולים לעבוד בו.

והנה למשל בגינון, אע"פ שניתן לחלק עבודה גדולה למספר עבודות קטנות כך שגם קבלן לא מאושר יכול לבצעה, לרוב הממסד נותן אותה לקבלן ולא לקבוצת עבודה (אף כי היא מציעה מחיר זול פי כמה) ואותם צעירים שעברו השתלמות רואים את הפועלים הערבים חוזרים לשכונה.

למה אותה קבוצת צעירים לא היתה מצליחה להחזיק מספר מבנים וסביבתם? יהיה להם על זה שכר, גם ישמרו על זה כי זו השכונה שלהם: אם בשעה ארבע אחת"צ, כאשר גמרו לעבוד, אחד מהם רואה מישהו זורק זבל על הגינה עליה עבד, הוא לא ישתוק: "מה אתה עושה פה? כל היום עבדתי ואתה תהרוס לי!"

אם תימשך העשייה בתחום החברתי בדרכים המקובלות, מה תהיינה להערכתך ההשלכות על פני החברה הישראלית לקראת סוף המאה?

ראשית, הניגוד בין העדות יילך ויחמיר, הוא מחמיר כבר מבחירות לבחירות, משנה לשנה, וכל התוכחות היפות, הנחמדות ואפילו מדי פעם משכנעות של כל מי שרואה את עצמו כמנהיג בעם לא יעזרו: התסכול והשנאה ילכו ויחמירו:

והבעיה איננה רק כלכלית; יש קבוצות סובלות, אפילו אם כפרט אנשי אותה קבוצה הסתדרו יפה מבחינה כלכלית, כמו למשל הקורדים; עצם זה שהוא שייך לעדה הקורדית, הוא יודע שהוא שייך לתחתית החברה הישראלית, מה שלא יעשה: הערכים שלו, המבטא שלו, צבע העור שלו משייכים אותו לתחתית הסולם.

החרפת התנאים הכלכליים, הקיצוצים בתקציבי הממשלה ישפיעו בעיקר על העניים: העשיר ישלים מן הכיס שלו את החסר, יביא מורה פרטי לילד, ימצא לו חוג וכו', לא כן העני:

יש לנו סגנון של ממשלות אשר אינן דורשות הרבה מן האזרחים, להיפך! כל קבוצת לחץ משתוללת על מנת להשיג הטבות לחברים שלה... ומצליחה במשימה. אבל כל המובטלים, הבלתי מקצועיים, בעלי המשפחות הגדולות, אין בכוחם ללחוץ. אלה היודעים ללחוץ הם הפרופסיונאליים, אנשי אל-על, כל אלה הנמצאים במקום הנכון בחברה. ומכאן שלא נראה לי שהממשלות תגורמנה ליותר צדק חברתי, להיפך! הן גורמות ליותר אי-צדק חברתי, בזה שנענות לחזק, ומחזקות אותו.

איני יודע, איני יכול לנבא מהפכה, אף אחד אינו מנבא מהפכה חברתית בדרך, אבל אני משוכנע שהעם הזה נמצא בסכנה, והוא חייב להכיר שהסכנה הפנימית גדולה בהרבה מן הסכנה החיצונית.

מתחילים להכיר יותר ויותר את הסכנה הפנימית: זהו אותו יהודי החי לידינו והשונא כל מה שהציונות הקימה ושילמה קרבנות כל כך גדולים עבורו. יש כאן קבוצות גדולות אשר לגמרי זרות לכל המפעל הציוני, אין להם לגבי שום רגש או הוקרה, אלא רק שנאה ורצון של ביטול.

יש לי הרגשה שאם לפני כמה שנים קבוצות אלה היו שוליות, כמו הפנתרים, היום כבר לא מדובר על קבוצות קטנות, יש כאן חתך של עם שלגמרי זר למפעל הציוני. אנו חיים על הר געש ואני משוכנע שאם השכבה העליונה של החברה לא תכיר בזה, ולא רק בצורה היפוטטית וכדבר אינפורמטיבי גרידא, אלא כדבר הנוגע לקיומם הם, יצטרכו להבין שלא רחוק היום בו נעמוד בפני סכנת התמוטטות.

האם דבר זה נבע ממשלון בהעברת הערכים הציוניים לשכבות אלו או מאי התאמת התרבות הציונית כפי שראוה המייסדים לתרבות שהביאו אתם אנשים אלה?

אני לא חושב שיש אי-התאמה: בין גדולי הציונות היו גם ספרדים, מהם רבנים, אנשים אשר לחמו בעד השיבה לציון והקמת מדינה יהודית בארץ ישראל, אפילו אם הומעט מקומם של עדות המזרח בהיסטוריה הציונית.

אבל שכבות אלה מזהות היום את הציונות עם אותם האשכנזים ממוצא אירופאי, והרי זו התדמית שאלו נתנו לעצמם: "אנחנו הציונות, והמרקאים לא עשו שום דבר, אנחנו הבאנו אותם... הם הגיעו הנה בחסדנו, ונתנו להם ועזרנו להם, ואנחנו מאד מופתעים, איננו מבינים איך הם אינם אסירי תודה על כל מה שאפשרנו להם: נתנו להם מדינה! מה עשו! קיבלו הכל על מגש של כסף ועכשיו הם כופרים במה שעשינו עבורם, והם מתנגדים לכל המפעל הציוני הגדול הזה!"

התופעה זרה לחלוטין לדור מקימי המדינה.

לא נראה לי שיוכל להימשך זמן רב מצב של "שני ישראל", האחד הנוסע כל שנה לחו"ל והשני החסר דברים בסיסיים לקיומו, כאשר הראשון מתעלם מרצון מן השני.

מה הדרכים אשר לדעתך יאפשרו להביא ליותר צדק חברתי בישראל?

לדעתי, ניתן להשיג צדק חברתי רק ע"י הקרבות. צדק חברתי, פירושו לתת לכל אחד הזדמנות פחות או יותר שווה להוציא לפועל את מה שטמון בו. ומכאן, אנשים חייבים להיות מוכנים להקריב, להסכים שלהם יהיה פחות על מנת שלאחרים יהיה יותר. ואם הם לא מוכנים, אז יוצאו מהם בכוח מה ששרבו לוותר עליו מרצון.

על אלו ויתורים מדובר? הרי אמרת שכסף אינו פותר בעיות.

קודם כל יש לשמוע, להקשיב לאלה שכיום שוללים. המצב הוא כזה שאלה שבידיהם הכח אינם מכירים, אינם מבינים את הנפש של ישראל השניה, ואת שאיפותיה.

תעשה את הויתור הזה: תשתוק, תקשיב ותגלה מה יש להם להגיד. נוכחתי לראות את זה מאז תחילת עבודתי: זה לא שחברי כנסת, שרים ואנשי אוניברסיטה לא נכנסו לשכונות, לא באו לישראל השניה, אלא באו לשם לא כדי לשמוע, אלא כדי להשמיע, לקבוע: תראה אותי, תשמע אותי כי אתה לא יודע... אני אגיד לך. הרבה פעמים רבין, בגין, פרס ואחרים ביקרו בשכונות, אבל מתי נכנסו לתוך המשפחות, ושאלו: "אנא ספרו, מה הבעיות שלכם, איך אתם פותרים אותן,

מה מעיק לכם?" הם לא באים כדי לדעת בכנות, המעבר הוא מלמעלה למטה, והכיוון השני אטום לגמרי.

לפי דעתי, זאת אשלייה לקוות שהמנהיגות של היום תשנה את עמדתה, תקוותי היא בדור הצעיר, המשמרת הצעירה המרגישה שבכל זאת יש כאן בעיה: אלה יהיו חייבים לסגת, לא להיכנס לחליפה של השליט, ובמקום זאת לתפוס את המעמד הצנוע יותר של יועץ ועוזר: הם צריכים להבין שאנשים אלה הם תוצאה של אי הסדר החברתי במדינה מתחילת היווסדותה, להתחשב בדרישה לכבוד העצמי, בזכות לביטוי העצמי, הם יצטרכו להחליף את הגישה, עד לסגנון הדיבור. זוהי תחילת הדרך.

מיכאל פרן, מקצועך המקורי הוא עורך דין, ויש לתמוה. מה לך ולצרות האלה?

חל שינוי מאד פתאומי בחיי בגיל 30. עד גיל זה, הייתי אחד מאלה אשר ראו את קנה המידה לכל בסיפוק העצמי, בחיזוק האגו בכל התחומים, ופתאום גיליתי שאני יהודי ושייך לעם ישראל, ועליל לשנות את צורת חיי. עליתי ארצה. ניסיתי להבין קודם מי אני, ולשם מה אני כאן, וחשתי שבאתי לתקן ולעשות משהו לעזור לזולת. חיפשתי למי אוכל אני, עולה חדש, אדם אשר בעצמו לא הסתגל לחברה והמתפקד בצורה מאד לא מלאה, למי אוכל לעזור. מהר מאד, הגעתי לילדים. הרגשתי שהאומלל ביותר בחברה הישראלית, זה הילד בבית הסוהר, וכך התגלגלתי כמעט בכל המוסדות לעבריינים צעירים בארץ. הכרתי הרבה ילדים אומללים, וניסיתי לעזור להם.

עד השלב בו הבנתי שבית הסוהר לילד, זה סוף הדרך, סוף דרך שתחילתה ברחוב, ולכן אני חייב לנסות לטפל בילד כאשר הוא עדיין ברחוב. וכך שלב, שלב עד שהגעתי למה שהגעתי.

לאחר למעלה מעשר שנות עבודה בשטח החברתי, בהן תרמת רבות להקמת ה"אוהלים", לפיתוח אסכולה מיוחדת בתחום העבודה הסוציאלית, עברת הרבה עליות וירידות, אכזבות והצלחות, התוכל לערוך חשבון נפש?

קשה לי לערוך חשבון נפש, כי אני מעריך שעדיין לא סיימתי פרק, אני עוד באמצע הסיפור, הדברים עדיין מתגלגלים בכל התחומים, מתפתחים ויש עוד הרבה לנסות.

דבר אחד, יש לי להגיד: יש לי הרגשה שאני חייב הרבה לאחרים ואחרים לא חייבים לי שום דבר. וכל מה שאני עושה הוא כאין וכאפס לעומת מה שאני מרגיש שעלי לעשות.

■ **מיכאל פרן, תודה רבה.**